

9. SURE 1964

SURE

3

پاكين
 مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
 مدير المسؤول
 السيد ارنين كارنيك قرانجيان

•

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
 Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն
 ԱՄՍԱԳԻՐ
 ԳՐԱՆԱԿՆՈՒԹԵԱՆ
 ԵՒ ԱՐՈՒԵԱՅԻ

ՎԱՐԻՑ ԽՄԱԳԻՐ
 Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
 ԽՄԱԳԻՐՆԵՐ
 ԵԳ. ՊՅՅԱՃԵԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ԽՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
 ԱՆԴԱՄՆԵՐ
 Յ. ԳԵՂԱՐԳ
 Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ
 Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
 Վ. ՅԵԱԿԱՆ

ԽՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՑԷ
ED. BOYADJIAN
 B P. 1153, BEYROUTH - LIBAN
 Հեռագրային քիչ 258078

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

- Ա. ԱՐՓԻՆԷ
- ԱՐՄԵՆ-ԵՐԿԱԹ
- ԵԴ. ՊՅՅԱՃԵԱՆ
- ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ
- Բ. ԿՈՍՏԱՆԵԱՆ
- ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ
- Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ
- Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
- Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ
- Ջ. ՄԻՐՋԱՅԵԱՆ
-
- ՆՇՄԱՐՆԵՐ
- ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Գ. ՅԱՐԻ, ԳԻՐ 3

Մ Ա Ր Ց 1964

ԳԵՐՈՒԹ

ԵՐԿՈՒ ՏԱՐԻ ԵՏՔ

Երկու տարի կ'ընէ ահա որ *Բազմ* կը հրատարակուի, Սփիւսի մէջ իր նախնեացը չունեցող կանոնադրութեամբ:

Ու ատիկա՛ առանց կողմնակի միջոցներու դիմելու: Առանց արտասպասի աննիւթ կամ քարզմանութեան դիւրին նպաստէն օգտուելու: Համբայ ելած էր անուն ու վաստակ ունեցող գրողներուն ստեղծագործական կորովը մշտաբարուն պահելու եւ ներքուն տապալիք բանալու կրկնակ առաջադրանքներով: Մնաց հաւատարիմ իր կոչումին: Որոշած է հաւատարիմ ժնայ նոյն սկզբունքին մասն աշտուհետու: - Շարունակել արեւմտահայ գրականութիւնը, առանց աչ կամ ձայն խոտորելու: Երկնել: Հրահրել, հսկել:

Երբորդ տարուան երբորդ թիւն է որ լոյս կ'ընծայենք: Կատարուած գործին եւ տոսցուած արդիւնքին համար ինքնագոհութիւն եւ այդ կարգի որեւէ սնուիք արձանագրելը խորք է այս անսահմիրը հրատարակողներուն: Չտեսութեանց թշնամի է եւ թշնամի պիտի մնայ գեղեցիկ խօսքի այս բնուր:

Նկատի ունենալով *Բազմ*ի գտած լայն ընդունելութիւնը ընթերցող հասարակութեան բոլոր խաւերուն կողմէ եւ անոր ժողովրդականութեան յարանուն վերելքը ամէն գաղութի մէջ, ինչպէս եւ իր ստեղծած մեծ վարկը Արտերկրի մտաւարականութեան եւ Հայաստանի մէջ՝

Մեր յաւատեսութիւնն ու հաւատքն է որ կ'ուզենք արձանագրել ինչ, հանդէպ՝ իրմէ միշտ անբաժան հայ մարդուն եւ գիրին, - երկու մեծ արժէքներ, որոնք կոչուած են զիրար ամբողջացնել եւ յաւերժացնել:

ԲԱԳԻՆ

Ա. ԱՐՓԻՆԷ

Կոյրսուսած օրհանգրվան

Այսօր միայն առիթը ունեցայ՝ օրերէ ի վեր սեղանիս վրայ գիշուող շնորհաւորական քարթիկներ մի առ մի աչքէ սնցընելու: Բոլորն ալ զեղատիպ ու գունազեղ, բոլորն ալ տպագրուած մաղթանքներով հարուստ Ծնունդի քարթիկ, որոնց տակ ստորագրողին հոգիդ կը մօտենայ պահիկ մը, երբ մանաւանդ հեռուեր նահանգ մըն է փոխադրուած ան եւ ինչպէս սա ձեռքինս՝ լոկ ստորագրութեամբ մը չէ գոհացած ու ջերմ տողեր ալ աւելցուցած է իր ձեռքով:

Այն տտեն է որ կը յաջողիս լիովին պահանջներ կրեմն այնքան աւելորդ թրուող այս սովորութիւնը:

Մինչ կը կարդամ Լիզայի տողերը՝ կը պատռի անցեալը պարուրող մշուշը, կը պայծառանան տարիներու ընթացքին աղօտած պատկերները: Կը տեսնեմ Լիզան այնպէս, ինչպէս առաջին անգամ երեսաց վարպետներին արանքէն ու՝ այդ ամառուան արձակուրդին հետ կապուած ամէն մէկ յուշ կը վերակենդանանայ իսկոյն:

❖

Այդ տարին, Նիւ Եորքի հեղձուցիչ տաքէն փախչելու համար՝ ճամբայ ելանք դէպի հիւսիս: Արեւը սակայն կը հետեւէր մեզի՝ կրակ թափելով մեր ճամբուն ու մեր կտուքին վրայ:

Ո՛չ սաղարթներուն մէջ եւ ոչ ալ լինելուն հայելիացած մակերեսին վրայ որեւէ շարժում կար: Կիզող, այրող տաք մըն էր, որմէ խուսափելու լաւագոյն կերպը տեղ մը կանդ առնելն էր:

Պապական ու յոգնած՝ հասանք

վերջապէս քաղաք մը, ուր, ճակատագրական կոխներ էին մղուած երկա՛ր տարիներ առաջ, եւ որսչեցինք հոն ալ գիշերել:

– Հայկական պանդոկի մը խօսքն էր բրած Տիրանը, – ըսաւ եղբայրս, – քանի մը փողոց անդին պէտք է ըլլայ:

Եւ իրապէս, դժուար չեղաւ զայն գտնել:

Ձեռի ու գիծերու իր հնուութեամբ, քաղաքի պատմութեան հետ ներդաշնակուող ճերմակ շէնք մըն էր, եւ հորիզոնին մօտեցող արեւը՝ առատ ոսկեփոշի կը սրսկէր անոր առջեւ փուռած դալար մարդին ու զայն զարդարող թուփերուն ու ծաղիկներուն վրայ:

Պանդոկին տէրը, պէտացող աչքերով փոքրակազմ ու ջղուտ մարդ մը, մեզ դիմաւորեց հին ծանօթի մը ջերմութեամբ: Ան, հպարտօրէն, քրօջն եւ ինծի տրամադրեց՝ անպանոյճ կահուարումով, բայց առանձին բաղնիքով եւ սրահ կոյուղիու աստիճան ընդարձակ, իր լաւագոյն սենեակը, որ գիշերուան մը համար՝ մեզ կը գոհացնէր:

Երբ դուրս կ'ելլէր՝

– Այս գիշեր դուարձութիւն, հիւրասիրութիւն ունինք յարը, անպայման եկէ՛ք, – ըսաւ, հիւրընկալի դերը լաւ կատարողի գոհունակութեամբ:

Յոգնած էինք, կ'ուղէինք հանդիստ ընել, բայց երբ աղմուկն ու նուազը ըսկըտաւ՝ կարելի չեղաւ այդ եւ ստիպուած, իջնաք վար:

Հետաքրքրական դէմքեր չկային. այր ու կին՝ բոլորն ալ տարեցներ, եկեր էին ջերմուկներէն օգտուելու, Փիղիթա-

կան ցաւերէն թիթեւնալու, կամ այդ ցաւերը հոն ձգելու...

Դիտելու եւ մտածելու ընդունակ անձ մը սակայն ինչե՛ր պիտի չկարենար լոյսին բերել այդ հետաքրքրական չթըւող տարեցնեբու էութենէն...

Այդ խամբած ճոթկած դէմքերուն վրայէն պիտի կարդար ցեղին անցեալը իր բոլոր ողբերգական կողմերով: Այդ մարած աչքերուն մէջ պիտի տեսնէր Հայրենի հողին, Հայրենի բարբերուն կրծող, մաշող կարօտը, բայց պիտի տեսնէր նաև աննուաճ կամք, հաւատք, միշտ բռնկելու պատրաստ Հայրենասիրական կրակ:

Ինչ որ տեղի կ'ունենար սրահին մէջ, հեռա՞ էր հաճելի ըլլալէ, երբ դրան վարդոյրը շարժեցաւ ու արանքէն դուրս մը երեւաց: Մեւ մազերով, ձուածնել դէմքով, տակաւին երիտասարդ կնոջ մը դուռից: Ողոր աչքերը շրջանը ըրին սրահին ու յանկարծ, զարմանքով կանգ առին մեր վրայ:

- Աղջիկ էլի՞դ, եկու՛ր, եկու՛ր պարէ մեզի համար, - գոչեց մօտո նստող կին մը:

Գլուխը խկոյն կորուսեցաւ: - Տեսնելու բան է իր պարը, - յարունակեց կինը մեզի դասնալով, - Հոս ու Եւրոպա, մեծ քաղաքներու մէջ, ծանօթ խումբերու հետ շրջած է, բայց մեզի համար չէ պարեր...

Տիկինը տեղեակ կը թուէր ըլլալ երիտասարդ կնոջ կեանքի պիծեբուն: Այդ բանը երբեք չզարմացուց զիս, որովհետեւ, Հինգ բոպէի մեր դրացնութեան ընթացքին, - Հարցումներու երկար շարանով - արդէն շատ բան գիտէր նաև մեր մասին...

Իր հետաքրքրութիւնը մտամբ գոհացում գտնելէ ետք, Հիմա կ'ուզէր մեզի ալ բաժին հանել իր ծանօթութիւններու առատ պաշարէն...

- Դժբախտ կին մըն է, - ըսաւ - օտարի հետ է ամուսնացած ու բաժնուած, վիզի ցաւ մը ունի, ատոր համար եկած է Հոս, Իր բերնէն խօսք չ'ըլլեր թէև, բայց հօրաքոյրը խնամի է մեզի, անկէ եմ իմացած...

Լուրջ ու խորհրդաւոր դէմք մը առաւ, բայց իր յայտնելիք զգալացունց նորութիւնը շրթներուն վրայ կազմուելու բոպէին իսկ, վարագոյրը կրկին շարժեցաւ ու այս անգամ, երիտասարդ կինը իր ամբողջ հասակով երեւաց:

- Հո՛ս, Հո՛ս, մեր քովը եկու՛ր, էլի՞դ, ծանօթացնեմ ձեզի...

Ծանօթացանք:

- Որքա՞ն պիտի մնաք, - եղաւ առաջին հարցումը, որ կեանքի շող մը ու թեթեւ ժպիտ մը դրաւ տրտում աչքերուն:

- Վաղը առտու կը մեկնինք, - ըսի: Ստուեր մը ինկաւ դէմքին:

- Դէպի ո՞ւր, - եզաւ երկրորդ հարցումը:

- Դէպի Բանասա, - պատասխանեց քոյրս:

Աչքերը խոնարհեցուց, մտածեց, ու՛

- Շատ գեղեցիկ պարտէզներ կան Հոս, - յարեց, - պիտի չուզէի՞ք դաննք տեսնելէ ետք ճամբայ էլլել...

Մեր ակնարկը ուղղեցինք եղբորս վերջին խօսքը իրն էր. գիտէինք որ կ'աճարարէր, բայց կ'երեւի զգաց մեր փափաքը ու կարճ վարսնումէ մը ետք՝ տրուաւ հաւանութիւնը:

Ճ

Առաւօտուն, երբ աչքերս բացի՝ դոց փեղկերուն արանքէն ինկած արեւի շողերը ոսկի գիծեր էին քաշեր տախտակամանին վրայ, ու բաղնիքի բաց պատուհանէն՝ զով ու թարմ օդը ներս կը խուժէր:

Ըստ պանդոկի տիրոջ՝ ծանօթ գորավարի մը ապարանքն էր, որ երկար տարիներ ետք այսէս Հիւրանոցի էր վերածուեր:

Գոց փեղկերուն պատճառաւ օտեղծուած կիսամութին մէջ, ամէն ինչ խորհրդաւորութեամբ կը պարուրուէր: Կը գիտէի ձեզունին անսովոր բարձրութիւնը, սենեակին ընդարձակութիւնը. երևակայութիւնս թեւեր առած՝ ծնունդ կու տար պատկերներու: Միբոյ ու տառապանքի, երջանկութեան ու սարսափի

Հետզհետե կենդանացող պատկերներու : Այդ պահուն, ինձ կը թուէր թէ, յեղափոխական պատերազմի օրերուն գոյութիւն ունէր այդ շէնքը, ու կը տեսնէի անոր բնակիչները Հին օրերու իրենց տարազով . . .

Սա սննետակին մէջ թերեւս նորածինի մը ճիւղը, ու դուքսը՝ Հրացանածագութիւն, թնդանօթներու որոտ, արիւն ու աւեր, ի խնդիր շա՛տ ու շատ թանկագին բունի մը, որուն Համար ախարահի վրայ ախաւ՛ն արիւն է հոտեր ու պիտի հոտի . . .

Մատնահարում մը դրան՝ սթափեցուց զիս : Եղբայրս էր որ ձայն կու տար : Պատշգամին վրայ էլիկ մեզի կը սպասէր, երբ վար իջանք :

Նախորդ գիշերուան արտօնութեամբ ու ձանձրոյթով թաթառուն աչքերը պայծառ էին ու ժպտուն : Ինչ որ ա՛յ աւելի դարձացուց զիս՝ այդ սակաւախօս թրւոյ կինը սկսած էր շաղակրատել . . . Բայց կարծես ինքնարուխ չէին այդ բոլորը, այլ, ներքինը ոգոցելու, շուրջիններուն հանելի ու գուարթ երեւալու ճիգ մը :

– Միասին պիտի նախանշենք, – քսաւ խորհրդաւոր ժպտով մը, – եւ դիտէ՛ք ուր . . . պարտէզի մը մէջ . . . Կը վստահեցնեմ ձեզ, որ շատ պո՛հ պիտի մնաք եւ դիւրին դիւրին պիտի չմոռնաք ձեր այդ նախանշալ . . . Ես ամէն բան պատրաստած եմ արգէն, ահա՛ . . . Ժամանակ չկորսնցնե՛ք ու կառք մտնե՛ք . . .

Աղաւթ էր պարտէզը եւ անտուան այդ ժամուն գրեթէ ամայի :

Պղտիկ ատու մը գըլգըլալով կը վազէր : Հրճուանքի ճիչերով մօտեցանք ու անյազ աչքերով դիտեցինք իր յստակ ջուրերուն խնթ վաղքը եւ հոն, իր անփին մօտ՝ հսկայ կաղնիի մը շուքին տակ զետեղուած սեղանի մը վրայ ալ նախաճաշեցինք :

Էլիկ անակնկալի առջեւ էր զբան մեզ : Փռնց մաքուր սիրոց մը. շարեց զաւաթները. քերվուէմ լիցուց ապք սուրճը, կոպովէն հանեց թարմ հաց, հայկական պանիր, խաշած հաւկիթ ու

խճորեղէններ : Կերանք ախորժակով, կերանք խօսելով ու կատակելով, մինչ առաւել կը վազէր երգելով, ու սաղարթները կը փսփսային քաղցր ու խորհրդաւոր :

– Ձեզի չըսե՛ք թէ գիւրին գիւրին պիտի չմոռնաք այս նախանշալը, – կը կրկնէր էլիկ գուարթօրէն, բայց եղբայրս կ'աճապարէր :

Երկրորդ պարտէզը բուրբոյլին տարբեր էր :

Առաջինը ունէր բնական գեղեցկութիւն, որ միշտ նախընտրած եմ : Հոս կար ճինամբ ու ճշպար, կային ծագիկներու դասաւորուած շարքեր : Արարչութեան Հետ՝ մարդուն ստեղծագործ ձեռքը :

– Եկէ՛ք, – գոչեց էլիկ վազելով, – Հոս ընդօրինակելու արժանի արձանադրութիւն մը կայ :

Կարդացի ուշադրութեամբ :

Time is too short for those who fear,
Too long for those who grieve,
Too short for those who rejoice
But for those who love
Time is Eternity

Կրկին կարդացի՝ ջանալով զայն մըտքիս մէջ քանդակել, մինչ էլիկ, մեր ուշադրութիւնը սերիչ կողմ կը հրաւիրէր :
– Տեսէ՛ք, տեսէ՛ք, որքա՛ն դրամ է Հաւաքուեր . . .

Պղտիկ աւազան մըն էր ցոյց տուածը, որուն ջուրերուն տակ, արծաթ ու պղինձ մանր դրամներ կը փայլէին :

– Աչքերնիդ դոցեցէ՛ք, տասնոց մը նետեցէ՛ք եւ այդ վայրկեանին ինչ որ ըլլա՞մք՝ կը կատարուի, եթէ Հաւատք ունիք անշուշտ . . .

Խնդացինք ու հնազանդեցանք : Երբ ես աչքերս բացի՝ տակաւին փակ էին իր կոպերը եւ դէմքը վերջին ծայր լուրջ էր :

Վո՛նչ կը ցանկայ արդեօք, կը մըտածէի, վիտելով աւազանին գորշ յատակին նստած դրամները եւ զանոնք հոն փոխադրող մարդոց միտքն ու հոգին, վերլուծել ջանալով, երբ էլիկ, առանց

աչքերը բանալու՝ պղտիկ ձայնով մը ըսաւ .

« Գիտէ՞ք թէ ինչ էր բաղձանքս... Զեյի Հետ Գանատա երթալ... Եթէ օր մը եւս մնամ այդ մարդոց մէջ՝ պիտի իննթենամ... »

Այնթարթ մը, դարձանք արտայայտող աչքերով իրար դիտեցինք, եղբայրս թօթուեց ուտերը, տեսակ մը Համաձայնութեան նշան էր այդ, կառքին մէջ տեղ կար եւ անպատահուածքի մը չկար :

Ճ

Ձեմ կրնար բնի թէ ճակատազրպաշտ եմ, բայց, այսօր, երբ գրի կ'առնեմ այս բոլորը՝ կը տարուիմ խորհելու, ինքս ինձ հարցնելու, թէ արդեօք ի՞նչ բան առաջնորդած էր մեր քայլերը, թէ կարելի՞ էր լոկ դիպուածի վերադրել պատահածները :

Փամերը ոտներ էին . պղտիկ քննութենէ մը ետք անցեր էինք քանատական սահմանը ու կը բարձրանայինք լեռները, տեղ տեղ կանկ առնելով ու փորձելով ծանօթ պանդոկները, որոնք բոլորն ալ գրեթէ լեցուած էին :

« Երե՞ք սենեակ, — ու պաշտօնեան զուխը կը շարժէր ժխտական, — պէտք է նախապէս գրած ըլլայիք... »

« Մի՛ յուսահատիք, — սիրտ կու տար եղբայրս, մտիք չկոխած տեղ մը կը գտնենք... »

Արեւը վայրէջքի մէջ էր ու անտառապատ լեռներուն ու փայփրլացող լիճերուն վրայ օսկեփօշի կը մաղէր :

Յանկարծ, քոյրս, որուն աչքէն օչինչ կը վրիպէր՝ զօրէց .

« Նայեցէք... Հոն, այն կողմը... ցուցատախտակ մը մեզի հրաւէր կը կարգայ... »

« Փորձենք, — ըսաւ եղբայրս, դարձնելով ինքնաշարժը :

Մտերուն մէջէն, նեղ ճամբայէ մը բաւական յտաջանալէ ետք՝ երեւաց հիւսնայի դիրքով ճերմակ, սիրուն հիւրանոցը, որ աւելի ապարանքի մը երեւոյթն օւնէր եւ երբեք նման չէր մեր նախապէս հանդիպած պանդոկներուն :

որոնց մուտքէն իսկ կը զգայիր անոնց մէջ տիրող պաշտօնականութիւնը, որմէ կը խորշէինք բոլորս ալ :

Անգլիախօս, լուրջ ու մտացի, բարձրակարգ մարդ մը մեզ ընդունեց սիրտովի ու գեղատեսիլ լիճին վրայ նայող երեք մաքուր ու ազուր սենեակներ տրամադրեց մեզի :

Բոլորս ալ դժ չէինք, էլլողին դէմքը կը ճառագայթէր, ուրախ էինք նաեւ մենք, որ կրցեր էինք այս առիթը իրեն ընծայել :

Զուլի փոփոխութիւն մըն էր կատարուած իր մէջ . տեղատուութեան՝ բողբոջ էր յաջողել մակընթացութեանը... Կը խօսէր, կը կատակէր, բայց նաև անվերջ կը ծխէր :

Ձէի ճանչնար զինքը. ծանօթ չէի իր հազեկան կատոյցին եւ ինք երբեք չէր խօսեր իր մասին, ու մենք հարցումներ ընելու սովորութիւնը չունէինք :

Այնտեղ էր որ աղբեր էր գտնի յուսախորտութիւններ, հիասթափութիւններ, բայց ունէր նկարագրի թեթեւ կողմեր եւ նաև անոնցմէ էր, որոնք շուտով կ'օգուտներն, կը խանդավառութիւն եւ նոյնքան ալ շուտ՝ մտալիկութիւն կը մատնուին եւ յուսահատութեան նոպաներ կ'ապրին :

Իրք վար իջանք, արեւը արդէն անյայտացել էր, հորիզոնին վրայ ձգելով լոյսի ու դոյնի շքեղ երանգներ :

Կիճը, որուն ամբողջ տարածքը կարելի չէր տեսնել մեր պանդոկէն՝ իր ասփերուն վրայ օւնէր մին միւսէն սիրուն մեծ ու փոքր ամառանոցներ, եւ իր ջուրհորուն վրայ պոնիպոնի նաւակներ :

Լեռներն էին սակայն դիւ ամէնէն աւելի տպաւորողը :

Լիճէն անդին, ոչ շատ Հեռու, գոյգ մը լեռներ քով քովի . գրեթէ նոյն բարձրութեամբ ու նոյն մեծութեամբ, բայց իրարմէ այնքա՞ն տարբեր... »

Մին անտառապատ, կանանչի բոլոր երանգներովը զարգացուած ու իր լանջքին՝ կարմիր տնակ մը : Սաղարթներուն մէջ կիսովին կորսուած, կարմիր վարդի մը նման կարմիր տնակ մը :

Միւսը լեւի, բուսականութենէ բո-

լորովին զուրկ, կարծես հսկաներու կողմէ դիպուած հսկայ քորակոյտերէն կողմը ւած եւ վերջալոյսին մէջ՝ զոյնի ու լոյսի առինքնող երանգներով թերեւս իր զբացիէն աւելի հետաքրքրական զտրածած...

- Սա լերան լանջքին թառած տնակը նայեցէք, - զոչեցի յափշտակուած, - արդեօք ո՞վ կը բնակի հոն...

- Երջանկութենէ գինովցած նորապըսակ ամուլ մը, - ըսաւ եղբայրս հեղանանքով:

- Ձեմ կարծեք, - յարեց քոյրս, - աւելի յարմար պիտի ըլլար ըսել՝ արունասագէտ զոյգ մը, օտեղծագործող արուեստագէտ զոյգ մը:

- Իսկ ես պիտի ըսէի՝ իմաստասէր մը, Երուսկ փիլիսոփայ մը, որ այդ բարձունքէն կը խոկայ եւ հաւանարար կը խնդայ մարդոց ունայնամտութեան վրայ...

Ու դառնալով էլիպին, անմիջապէս աւելցուցի.

- Ձեզմէ ո՞վ պիտի ուզէր հոն բնակիլ...

- Ոչ ես... երբե՛ք... կը խենթենայի... Ես՝ տխուր խաղաղ ներաշխարհ մը ունենալու է մարդ, կարենալ մեկուսանալու համար այդտեղ...

- Բայց չե՞ս կարծեր որ ամէնէն փոթորկոտ հոգին իսկ պիտի խաղաղէր հոն, այդ բարձունքին վրայ, բնութեան գիրկը, հետու քաղաքներու ժխորէն, ճշող մթնոլորտէն, հեռու պարտազըրած տափակութիւններէն... աշխարհի բոլոր չարիքներէն...

- Ո՛չ, - ըսաւ կտրուկ եւ առանց վարանումի, - ես կ'ուզեմ մարդոց մէջ ըլլալ, բայց ինծի հաճելի մարդոց մէջ...

Երբ առանձին եմ, սեւ մտածումներ միայն կ'ունենամ... քունդող, փճացնող մտածումներ...

Կարծեմ պիտի շարունակէր, բայց նոյն պահուն՝ ճաշի զանգակը հնչեց:

Ընտանեկան ջերմութիւն մը ունէր այս հիւրանոցը: Ոչ մէկ բռնազրօսիկ պաշտօնականութիւն:

Ճաշարահին ճակատը՝ զրեթէ կի-

սարուորակ կազմող պատուհաններուն շարքը՝ լինին ջուրերը կը փռէր մեր առջեւ եւ նաևու մը վրայ եղած ըլլալու պատրանքը կու տար:

Հոն, պատուհաններուն առջեւ, սեղանները միացուցիւր էին եւ իրարու մը տերմացած հիւրերը՝ անոնց շուրջ հաւաքուած, զուարթ ու վարակող մթնոլորտ էին ստեղծած:

Առանձին սեղաններ էին զբաւած երկու երիտասարդ զոյգեր, հաւանարար, նորապսակ ամուսնիք, որոնք կ'ուզէին գլուխ զլիւի ըլլալ: Սեղան մը յատկացուած էր մեր չորսին եւ սեղան մըն ալ երկու այրերու, որոնցմէ մէկը ախետր, բայց շարժումներով աշխոյժ Երուսկի մըն էր, իսկ միւսը՝ միջին տարիքի ակնոցաւոր ու համակրելի մարդ մը:

Երբ ներս մտանք՝ այս վերջինը մեծ ուշադրութեամբ դիտեց մեզ, յետոյ, յանկարծ, աչքերը փայլեցան, ոտքի ելաւ ու՝ «Ի՞նչ» զոչելով մօտեցաւ էլիպին:

- Ի՞նչ հաճելի անակնկալ... Ի՞նչ անպատեհի հանդիպում... Երբեք չէի երեւակայեր, թէ հազարաւոր մզոն ճամբորդելէ ետք, սա պզտիկ հիւրանոցին մէջ ծանօթ մը գտնելու պատեհութիւն, կարելիութիւն կար:

Ինձ թուեցաւ թէ, էլիպի դէմքը կարճ, շատ կարճ բոպէ մը մթազնեցաւ, հաւանարար, տխուր յիշատակներու յանկարծակի յանտեսներէն, բայց խիտին, իր ժպիտը փարստեց ամպը ու պայծառացան աչքերը: Ներկայացուց մեզի անծանօթը, հին բարեկամ մը, որուն հետ դրացնութիւն էին ունեցեր:

- Պրն. Քրէյմըր, Պրն. Ճորճ Քրէյմըր, պատմութեան դասախօս:

Վայելապատէր էր պարոնը եւ երբ կը խօսէր՝ իր ջերմ ժպիտը դրաւիչ կը դարձնէր դէմքը:

Պանդոկապետը, որ սրահին մէջ կը հսկէր՝ լսեց խօսակցութիւնը եւ ուղեց դիտնալ, թէ արդեօք կ'ուզէի՞նք միատեղ ճաշել:

Պարոն Քրէյմըր ոգեւորուած էր, չեմ գիտեր էլիպ ինչ կը մտածէր, աչ-

գերուն մէջ անսովոր փայլով մը ակընթարթ մը քննեց մեր դէմքերը. այն ատեն՝

- Անշուշտ, ուրախութեամբ, - պատասխանեց եղբայրս:

Սպասարկութիւնը անթերի էր, կերակուրները համեղ, եւ խօսակցութիւնը առաւելարար կը դառնար այդ նիւթերուն շուրջ, երբ Պրն. Քրէյմըրը ըսաւ.

- Այս դիշեր անակնկալ մը կայ...

Կը տեսնէ՞ք այդ միացուած սեղաններուն ճիշդ մէջտեղը նստող կապոյտ շքր-շաղպեստով դաշկադէմ կիներ, որ Մէքի կը կոչեն...

Նոյն պահուն, ձեռքերի խոշոր ջահին լոյսերը ծարեցան ու սրահը մնաց շա՛տ աղօտ լոյսի մէջ. բոսի մը ետք, խոհանոցին դուռը բացուեցաւ ու հոն երեսաց ճերմակ հագուած, մտացի աչքերով դեղեցիկ աղջիկ մը, որուն դէմքին վրայ կը ցոլար իր բռնած խոշոր կարկանդակին մոմերուն լոյսը:

Այն ատեն, իսկոյն, գուլակեցինք, թէ ինչ էր անակնկալը, եւ թէ որուն ծննդեան տարեդարձն էր:

Տիկնոջ սեղանակիցները սկսած էին երգել, մաղթանքներ ընել: Լոյսերը վառուած էին. գաւաթներուն մէջ խմիչքներ կը լեցուէին: Տիկնոջ աղջիկը, որ ծօրը քոյն էր նստած՝ զայն շերտերէն համբուրելէ ետք, լծուած էր կարկանդակը կտրելու դժուարին գործին, մինչ սպասեակ մը հիւրերուն կը բաժնէր կարուած մասերը:

Տիկնոջ յուզուած էր, աչքերը կը սրբէր. արցունքներուն մէջէն արտօմբէն կը ժպտէր ու քաղցրալուր, մեղմ երաժշտութիւն մը սրահին մէջ կը տարածուէր:

- Կրէյմ, երգ մը, երգ մը, - գոչեցին ամէն կողմէ:

Այն ատեն, սպիտակազգեստ գեղեցկուհին, որ պանդոկապետին դուռտարն էր, պզտիկ վաբանուէ մը ետք, սկսաւ երգել:

Զայն դիտելն իսկ վայելք էր, իսկ իր ձայնը ջիւն էր, ախորժալուր ու ջերմ:

- Կուգինք օր Պրն. Քրէյմըրը քիչ

չը զուարճախօսութիւն ընէ, - գոչեց ճակընդէղի նման կարմրած մարդ մը:

- Իմ զուարճախօսութիւններս ամբողջ շաբաթ մը լսեցիք արդէն, վստահ եմ, չէք ուզեր կրկնութիւններ իմանալ, բայց ձեզի յայտնութիւն մը պիտի ընեմ... Այսօր, մեր մէջ է գնահատուած պարուհի մը, Օր. Լիզա, որ յուսած պիտի ներէ իմ ոչս անզազտնապահութեանը:

Յանկարծ, ծափերու տարափ մը ծայր տուաւ: Էլիզ յուզուած ոտքի ելաւ, գլխով շնորհակալութիւն յայտնեց ու նստաւ:

Մափահարութիւնը կը շարունակուէր բուն ու երկար: Պանդոկապետին աղջիկը Պրն. Քրէյմըրին քանի մը հարցումներ ընելէ ետք հեռացաւ ու քիչ վերջ, նոր երգասկանկէ մը յորդեցան դասական իւր եւ ուժեղ կտորի մը հնչիւնները: Հողիները աշկոճող, հուժեանդ մէջ սարսուռ դնող ձայներու հեղեղ մը ալիք ալիք տարածուեցաւ:

Պրն. Քրէյմըր բաներ մը կը շնչար էլիզին, որուն դէմքը հետզհետէ կը լըր-լանար, խոր կեդրոնացում կ'արտայայտէր, կարծես չըլլապտող զաղրած էր այլեւս գոյութիւն ունենալէ եւ ինք՝ նոյնպէս էր երաժշտութեան փոթորկաւ ալիքներուն հետ:

Կը զայն, թէ ինչ որ յամառօրէն մերժէր էր ուրիշ հիւրանոցի մը անշուք սրահին մէջ տարեց եւ տառապած սղոյակիցներու՝ պիտի չկարենար մերժել հոսսա կենսութեան մարդոց ջերմ պոթիկումին առջեւ:

Դանդաղօրէն ոտքի ելաւ. ու յանկարծ, հրեղէն էակի մը նման՝ սլացաւ սրահին կեդրոնը:

Օգը իսկոյն ելեկտրականացաւ, ներկաները մաղնիսացան, ինքնատուայութեամբ սկսան հետեւի պարուհիին շարժումներուն, որոնք համակ կշռոյթ էին ու շնորհ: Նուրբ մարմնով պարիկ մըն էր կարծես, քաղցր զինովութեամբ վարակուած հեքիաթային էակ մը, որուն հոգին երաժշտութեան հետ հետզհետէ կը փոթորկէր, շարժումները կ'արագա-

նային, իր դէժ ցցուած չարիքի մը թու-
ղեւ կը ծանրանար, բովանդակ հու-
թեամբ կը պայքարէր, բայց ի վերջոյ
պարտուած կ'իյնար...

Հրաշալի էր էլիպի պարը, համակ
ապրում էր, մեղեդի էր, առինքնող կըլ-
նայթ էր:

Երբ հմայուած ներկաներուն ծափի
հեղեղին մէջէն եկաւ ու նստաւ՝ կարծես
այլեւս տարբեր անձ մըն էր, կարծես իր
էութեան մէջ խտացած դառնութենէ մը,
թառապանքէ մը ձերբազատած էր ինք-
զինք: Այտերը շառագունած էին, եւ աչ-
քերուն մէջ քաղցր ու գոհունակ ժպիտ
մը կը փայլէր:

Ճ

Մանչուկի մը հրճուանքի ճիչը լըս-
ուեցաւ լիճին վրայ երկարող կամրջա-
կէն:

- Տե՛ս, տե՛ս, ի՛նչ ազուար ձուկ
մը բռնեցի, - կը գոչէր, կարթն կտի-
նուած արծաթափայլ ձկնիկը ցոյց տալով
իր քով կեցող տարեց կնոջ, - տուն առ-
նիմք, կ'եփե՛ս ասիկա ինձի համար...

- Ատտք ս՛րտեղը պիտի եփեմ, նե-
տէ ջուրը, - թատեց կինը, - եթէ խո-
չար մը բռնես՝ կը տանինք ու կ'եփենք,
- ասեցտեց մեղմութեամբ:

Գիտեցի շուրջս, ուրիշ ոչ ոք կար:
Պանդուկին հիւրերը անյայտացեր էին կար-
ծես: Երբ նախաճաշի իջանք՝ սրահը պտ-
րապ էր. նոյնիսկ Պրն. Քրէյմըրը մէջ-
տեղ չկար, մինչդեռ, ես կը կարծէի որ
այլեւս էլիպէն պիտի չբաժնուէր: Նա-
խարդ գիշերուան իր մտերմիկ վերարե-
րումը, իր հիացիկ ակնարկները եւ ուշ
երեկոյնին իրենց միատեղ պտոյտը՝ այդ
ենթադրելի կու տային:

Եղբայրս, լուսանկարչական գործի-
ծիքը ուսէն կտրած, եւ նոր մրցանակ-
ներ չաճելու հեռանկարովը ոգեւորուած՝
ճամբայ էլաւ, ցուցադրութեան արժա-
նափայլ նիւթեր որոնելու:

- Թգնական մը, թելադրութիւններ
ընող մը չե՞ս ուղեր, - գոչեց քոյրս, ե-
տեւէն վազելով:

էլիպ եւ ես մնացինք առանձին:

Կը զգայի որ թիթեւացած էր, եւ տը-

րամադիր՝ խոսելու:

« Ի՛նչ ազուար է հոս, - ըսաւ ճո-
ճաթոռի մը մէջ բաղմեղով, բայց զգացի
թէ աչքերը վնասուածքի մէջ էին, կը
թափառէին ճօնն ու հեռուն:

- Այս մարդիկը ս՛րբ են կորուսեր,
- ըսի, մէջտեղ չկան... »

- Հաւանաբար, տեղ մը պտոյտի են
գացեր, դարմանալի է որ ձորճը բան մը
չըսաւ երէկ գիշեր... Քիչ մը ուշ վերա-
դարձանք. այնքան բսելիքներ ունէինք...
Յիշեցինք հին օրերը, մեր լաւ եւ ուրախ
օրերը, անոնց յաջորդող արուր գէպե-
րը...

Պահ մը մնաց լուս ու մտածկոտ,
յետոյ, կարծես գէջ երազէ մը սթափե-
ցաւ ու գոչեց.

- Գիտե՞ս, տարի մըն է որ չէի պա-
րած... »

- Եւ ինչո՞ւ...

- Երկար է պատմութիւնը, - ըսաւ
մեղմ ձայնով, - երբ վոքը էի, կը կար-
ծէին թէ օր մը Փաւլովայի հաւատար
պարուհի մը պիտի ըլլամ... Բան մըն
ալ չեղայ... Գնահատուեցայ անշուշտ,
բայց Փաւլովա մը չէի կրնար ըլլալ ու
չեղայ... Ո՛չ ունիմ իր բացատրիկ տա-
ղանդը եւ մանաւանդ չունիմ եւ չունեցայ
իր կամքը... »

Աչքերը երկար պահ մը թափառե-
ցան շուրջը, յետոյ կանգ առին ջուրե-
րուն վրայ:

« Երէկ գիշեր, իմ յղացումս եղող
այդ պարով, կարծես հոգիէս վրանեցի
տարիէ մը ի վեր մէջս կուտակուած դառ-
նութիւնը, - եւ յանկարծ, ոգեւորուած՝
ասեցտեց, « Փաւլովա ըսած է. զինձի կը
հարցնեն թէ ինչո՞ւ չեմ ամուսնանար...
Ես կը հաւատամ որ ճշմարիտ արուես-
տագէտը պէտք է գոհ է ինքզինքը իր ար-
ուեստին: Իր վարձատրութիւնը պիտի
ըլլայ՝ զինքը գիտել եկողներուն պահ մը
մտքնել տալ կեանքի վիշտերն ու տաղ-
տուկները: Ան չի հաւատար որ յաջո-
ղութիւնը կրնայ երջանկութիւն պարգե-
ւել: Զայն կը նմանցնէ թիթեւակի մը,
որուն երեւումը կարճ բույս մը կ'առնի-
նէ քեզ ու կ'աներեւութանայ իսկոյն:

«Պէտք է պարեն սէրը, կ'ըսէ ան, պէտք է ոգեղինացնեն զայն, պէտք է զայն վերածեն շնորհի, զեղեցկութեանն ու շարժումի, բեմին վրայ զայն պէտք է հուրի վերածննդ եւ ներկաները քեզ հետ բարձրացնեն ու տանին այդ սրբազան հուրին...» Ան կը հաւատայ որ մեծ արուեստագէտը այդպէս պէտք է սիրէ. թէ այդ միակ սէրն է, որ տեսական է ու անփոփոխ: «Մեծ արուեստագէտ մը ըլլալու համար, կ'ըսէ ան, պէտք է սիրած ըլլաւ, պէտք է սէրը լիովին ճանչնաւ, պէտք է սիրով տառապիս, բայց նաեւ, առանց անոր պարիչ սորվեալ:

Յափշտակուած մտիկ կ'ընէի դիմը. սպասելով իր մասին պատմելիքներուն: - Ունէի արուեստին պաշտամունքը քայքայեալ պէտք եղածին չափ զօրաւոր չէր ան մէջս, որ երբ սիրեցի՝ ամէն ինչ մոռցած էի ու զինովցած... Ամէն ինչ անգունեցաւ այլեւս ու միայն սէրն տիրակալեց էութեանս... Սիրով զոհեցի արուեստն սիրոյս, երբ ան այդպէս պահանջեց: Կ'ողջի տալ իրնն ինչ որ աւանդէ, ինչ որ կրնայի: Մէջս մէկ բաղձանք միայն գոյութիւն ունէր այլեւս, երջանկացնել զայն, արուեստին հուրը սիրոյ վերածել ու իրեն նուիրել:

«Որքան հզօր է սէրդ, նոյնքան եւ մեծ են յուսախաբութեանդ, Հիսուսփոթեանդ անքննելի: Պիտի ուզէի ձայնիս բովանդակ ուսմանութեամբը պոռալ բոլոր ինձ նման միամիտներուն, բոլոր ինձ նման անփորձներուն, թէ տեսական սէր կոչուածը գոյութիւն չունի, թէ այդ մարդուն մէջ այնքան ուժեղ է իր եսին պաշտամունքը, իր նախասիրութիւններուն, իր հաճոյքներուն անձնատուր ըլլալու մարմանը, որ չի խնայեր երբեք սիրտը անոր՝ որ ամէն ինչ զոհեր է իր սիրոյն համար՝ Փաւլովս անդրադառնալով ամուսնացած պարուհիի մը, ըսած է: «Ան երբեք պիտի չկարենայ մոռնալ թատրոնը, իր ամուսինը լաւ տղայ մըն է եւ ինք երջանիկ, ան կը սիրէ եւ ես գրեթէ կը նախանձիմ իրեն այդ բանին համար, բայց տարի մը ետք, ան իր արուեստը կորսնցուցած արուեստագիտու-

հի մը պիտի ըլլայ, եւ աւելի դժբախտ անձ կարելի չէ երեւակայել:» Եւ կորսնցուցի սէրս, եւ այդ կորսուած սիրոյն տառապանքը զիս անտարբեր դարձուց եւ զէպի կեանքը, եւ զէպի ամէն ինչ որ սիրելի էր ինձ համար: Կ'երեւի զէպի արուեստը ունեցած սէրս շատ մակերեսային էր կը խորհէի, այլապէս, ան պիտի չթողուր որ այսպէս գահավիժէի ու հոն մնայի առանց փրկարար լատտի մը կարենալ կատչելու:

«Բայց կը տեսնեմ որ սխալեք եմ... Երկն զէպի, յանկարծ, զգացի արծաթածուր հանգամ կարծուած կրակին... Արուեստն հուրի վերածուած վերագրուած զիս ու թեթեւցած սրտով, նոր տեսնելով, դարձայ զէպի կեանքը: Հիմա գիտեմ, թէ ինչ պիտի ընեմ, պիտի հետեւիմ Փաւլովսի խորհուրդին: Աջանշիկ ազգայ մը կը տեսնեմ առջեւ. պարի ու արուեստի պիտի վերածեմ այն բոլորը, զոր ապրեցայ: Ճանչցայ կեանքը, ճանչցայ մարդոց հոգին, զինուած եմ հիմա փորձառութեամբ ու այլեւս կամքս պիտի չտկարանայ երբեք: Պիտի երջանկանամ արուեստովս, յորինած պարերովս, ու վարձատրուած պիտի զգամ՝ զիտողներուն վերացումը, կեանքի տաղտուկներէն պահ մը գոնէ հեռացումը տեսնելով»:

Այդ պահուն էր որ մեզի մտեցաւ պանդոկայեանին գեղանի աղջիկը՝ արեւափայլ ժպիտը զէմքին.

- Երբեք պիտի չմոռնան ձեր պարը, - ըսաւ դառնալով էլիզին. ես ալ դասեր առած եմ, եւ կրնամ ըսել, թէ ոչինչով ես կը մնաք մեր բեմերու անուանի պարուհիներէն:

Էլիզի աչքերը շոգացին, շնորհակալութիւն յայտնեց ու ջանաց զոհացնել զեռաստի աղջկան հետաքրքրութիւնը:

Փոքր տարիքին, իրենց տան մէջ բընակող ռուս պարուհի մը նկատած էր իր մէջ պարելու սէրն ու ընդունակութիւնը եւ սկսած էր դասեր տալ: Կարճ ժամանակ վերջ, փոխադրուած էին Սերոպա, ուր զպրոցական հանդէսի մը մէջ, իր մենայարը ուշադրութիւն էր գրաւած

եւ իր առջեւ քայլած էր դռները պալէի լաւագոյն դպրոցներէն մէկուն: Անկէ վերջ, դիւրին եղած էր իր վերելքը, շըրջած էր եւրոպական զանազան քաղաքներ, իսկ հօրը մահէն ետք՝ մօրը հետ եկած էր Ամերիկա...

- Եթէ Այրենին մօր ծննդեան տարեդարձը չըլլար, հաւանաբար պիտի զըրկըւէինք՝ ձեզ դիտելու վայելքէն, ք եւ յանկարծ, դէպի ժայռոտ լեռը դառնայով՝ աւելցուց, - իսկե՛ն կինը քանի մը ամիս առաջ բաժնուեցաւ ամուսինէն եւ այդ բանը խորտակած է գինք: Ուղեղինք քիչ մը ուրախացնել, եւ կարծեմ, ձախողեցանք: Այս առաւօտ կանուխ՝ բոլորը մէկ հաւաքուեցան եւ այդ լեռը բարձրանալու դացին:

- Իրա՛ւ, - գոչեցի, - երանի մենք ալ լուր ունենայինք...

Ինքնաշարժ մը մօտեցաւ պանդոկի դրան, եւ օրիորդը իսկոյն հեռացաւ:

Աչքերս ուղղեցի այդ լեռան, այդ հսկայ քարակոյտին, ու կտրծջիս տակ պզտիկ ցաւ մը զգացի, զրկուած ըլլալու համար արկածախնդրութենէ մը, որ հաւանաբար տաժանք մըն էր... Տաժանք՝ բարձրանալը հոն, բայց մարդուս մէջ շատ զօրաւոր է բարձունքներ նուաճելու մարմաջը, ամէն վտանգ այլ ատենելով ճամբոյ կլլել հասնելու համար դապաթը ու յաջողիլէ ետք՝ նուաճումի վայելքը հողէիդ մէջ, դիտել վարը, աշխարհը...

էլիզ դլանիկ մը վառեց եւ ծուխը ուժով ներս քաշեց: Շարժումները լըզայնութիւն կը մատնէին. դէմքը լըջացած էր, նոյնիսկ խոժոռած:

- Քայինք, - ըսաւ, առանց պատասխանի սպասելու:

- Ի՞նչ պատահեցաւ, - հարցուցի, շնչաւոր իրեն նայելով:

- Ուր որ երթամ՝ նոյն պատմութիւնը, - ըսաւ դառնութեամբ, - երէկ գիշեր զգացի որ այդ կինը կը տառապէր. կը սպաւէր, բայց արցունք կար աչքերուն մէջ. եւ այսօր, լեռն է բարձրացեր, մոռնալու համար ինքզինք, այդ բարձունքէն տեսնելու համար թէ որքա՛ն փոքր են

մարդիկ հոն, վարը, իր ստեղծուն առջեւ...

Ու քալեցինք արազ, գրեթէ լուռ, Էրբեմն, Էրբեմն վայրի ծաղիկի մը, կամ անծանօթ տունկի մը առջեւ հիացումով կանգ կ'առնէի:

Յանկարծ, իրարանցում մը նշմարեցի...

Մեր պանդոկին մօտիկ բազմութիւն մըն էր խոնուած ու աղմուկը կը հասնէր մեզի: Շարժում կար ու վազվզուք:

- Ի՞նչ կրնայ ըլլալ, - ըսաւ էլիզ վախցած:

- Հաւանաբար արկած մը, - յարեցի, եւ իսկոյն գարձանք ետ:

Բազմութիւնը կը շարժէր, կը տարածուէր, բայց աղմուկը դադարած էր: Ձէինք խօսեր, այլ, կարելի եղածին չափ շուտ հասնելու համար խոշոր ու արագ քայլերով կը վազէինք գրեթէ:

Երբ անկիւնը դարձանք՝ հիւանդ փոխադրող կառք մը ճամբայ կ'ելլէր:

Մրտադսողով փնտուեցի եղբայրս ու քոյրս բազմութեան մէջ: Հոն չէին: Զորքը իսկոյն մօտեցաւ մեզի:

- Այրենին մայրը, - ըսաւ, - Այրենին մայրը, Մէլին...

- Ի՞նչ եղաւ, - հարցուց էլիզ դողդըզացող մասներով նոր գլանիկ մը վառելով:

- Միւտը տկար է եզեր... գարմանալի է որ գաղափարը իրն էր. ի՛նք համոզեց բոլորը... անօրինակ կերպով զըւարթ էր... խօսելով, խնդալով մեկ կ'առաջնորդէր...

- Ե՛ւ, - գոչեցի անհամբեր:

- Նոր էինք բարձրացեր դադաթը, երբ ինկաւ...

Զգացի թէ կը վարանի, չ'ուզեր ըսել ցնցող բառը:

էլիզ գունատած էր:

- Անձնասպան եղաւ, - մըմըջեց, - անձնասպան եղաւ...

- Եթէ այդպէս է՝ աւելի մեծ յիմարութիւն չեմ կրնար երեւակայնել, - գոչեցի ես:

- Մի՛ այդպէս խօսիր, երբ չես ան-

ցած նման տառապանքէ մը, — յարեց էլ լիզ սրտնեղած ։

— Բայց, բայց Այրենը ունէր ան, որ ինչպէս պատճեցին՝ մօա տունէն պիտի ամուսնանար... Ո՞ր մնացին մայրական իր զպացումները... Օր մը թոռնիկներ դրկելու երազը չէ՞ր կրնար քիչ մը քաջութեամբ գինեւ գինքը, մասամբ թեթեւցընել իր տառապանքը, փոխել իր մտածումին առանցքը ։

— Ձեռ կարծե՞ր, — ըսաւ, — միայն մամուսակը պիտի թմրեցնէր այդ տառապանքը, եթէ սպասէր... Գիտէ՞ր թէ Այրենը այլևս պիտի բաժնուէր իրմէ եւ տունանութեան դաղափարն իսկ բաւական էր նման քայլ մը առնելու համար ։ Մօտա խօսող երկու կիններ ուշադրութիւնս դրաւեցին ։ Անոնցմէ տարեցը՝ կ'ըսէր ։

— Ամէն ամառ, ամուսինը կը բարձրանար այդ լեռը, եւ ինք կ'ընկերանար անոր ։ Վերջին քանի մը տարիները սակայն, սրտին պատճառաւ դարձեւ էր զգոյշ ։ Երէկ դիւրեւ ինք յղացաւ զաղափարը եւ Այրեն չկրցաւ ետ կեցնել զայն ։ Պօսակիցը՝ երազուն աչքերով երկտասարդ կին մը, գոչեց ։

— Օ՛, գեղեցիկ մահ մըն է այդ... Առանց անողորմ հիւանդութեան մը ճիւրաններուն մէջ ամիսներ շարունակ տառապելու՝ դիմաւորել անխուսափելին գեղեցկագոյն րոպէի մը, երբ հողին հին վայելքի մը յիշատակովը դինով է արդէն, — ու ներշնչուածի մը նման շարունակեց, — հոն, բարձունքին վրայ, բրնաթեան ծոցին մէջ, սգեկոչելով անցեալի քաղցր օրերը՝ միանալ յաւերժութեան... Օ՛, գեղեցիկ, գեղեցիկ մահ մըն է այդ...

Այդ միջոցին, էլիզ որ լուռ ու մտախուճ՝ հեռունները կը դիտէր՝ դարձաւ ու պահ մը վարանումէ ետք, ծայրով մը որ կարծես կու գար շատ հեռուններէն, ըսաւ ։

— Գիտե՞ս, մայրս մեռաւ տաճանի հիւանդութենէ մը, եւ օր մը նոյն ձեւով մահանալու սարսփէն մղուած՝ միշտ քօլիս կը պահեմ ստիկա, — ձեռքը դրաւ

պայուսակին մէջ, պզտիկ սրուակի մը վրայ, — որ կրնայ շուտով վերջ դնել գոյութեանս ։ Բայց կը մտածեմ, հիմա զարմանքով կը մտածեմ, թէ ի՞նչ էր պատճառը, որ խոր յուսալքումի ժամերուս երբեք ալ մտքս չանցաւ զայն գործածել... Երեւի, ենթադրութեամբեանս մէջ՝ ապրելու, տեսելու տենչը արթուն էր եւ արուեստիս սէրը լուկ թմրած միայն ։ Երանի՛ առիթը ունեցած չլլայալի փորձառութիւնս պատճելու խեղճ կընով... Ծ

Յաջորդող օրերուն, Լիզայի սև խոշոր աչքերուն մէջ նախկին տրամութենէն բան մը ինկաւ ։ Դարձաւ լուսկեաց սկզբաւ խուսափել ձորճէն, մերժելով անուանին պատյաներու անոր հրաւերները ։

Բայց ձորճ վհատողներէն չէր ։ Իր յամառ պնդումները հետզհետէ ունեցան որոշ ազդեցութիւն, եւ օրերու ընթացքին կարծեմ, Լիզա այլևս մոռցաւ պատահած դէպքը ։

Մայրամուտ էր. նստած էինք դուրսը, լիճին մօտ ։ Լոյսի հեղեղներ կ'իջնէին ծառերուն, լիճներուն ու ջուրերուն վրայ ։

Կը դիտէի հրդեհուած ամպերը ու անոնց ձգտող գոյգ լեռները ։ Վերջապարտի շողերէն հարուստ երանգներ զգեցած լերկութիւնը՝ անսովոր զրաւչութեամբ մըն էր պարուրուած ։ Իր խորխոր ու հրպարտ գազաթը ահազգեցիկ բան մը ունէր սակայն աչքերուս, ամենի այլճանքու գարհուրանքովը կը լեցնէր հագիտայն օրէն ի վեր, երբ մահն էր անցեր հոնկէ ։

Իր դրացին, անտառապատը, զրուարթ էր ։ Ուկեղևորով լուացուած իր կանանչը որքան դիտէի՞ր՝ հոգիդ այնքան կը խաղաղէր ։ Ինձ կը թուէր թէ, անտառիներ՝ իր կուրծքին տակ, իր խոռոչներուն մէջ բազմաթիւ սրջեր ունէր, որջեր այլազան սոզուններու, որոնք մութը իջնելէ ետք կու գային դուրս շրջելու, մինչ անտառապատին բացատներուն վրայ Լզնիկներ կը հաւաքուէին...

- Կարծե՞մ չա՞ն հաւնեցար այդ տը- նակը, - ըսաւ Լիզա:

Այլեւս, ձորճին նման, մենք ալ ըս- կըսեք էինք Լիզա կողմէ զինք:

- Ինչէ՞ն գիտես, - Հարցուց ձորճ: - Ձե՞ս տեսներ՝ աչքերը հոն յտած՝

կը գիտէ ու կը գիտէ...

- Իրա՞ւ, - ըսի, - երկա՞ր աստեղէ ի վեր կը գիտե՞մ... Տեսկէն ասելի, կը մտածե՞մ անոր բնակիչներուն մասին. կը հրճուի՞մ, խորհելով թէ՛ տակաւին մե- կուսացում եւ խաղաղութիւն սիրողներ կան այսարհի վրայ...

- Ո՞վ կ'ուզէ քաշել, - գոչեց ձորճ ոտքի ցատկելով:

- Կը բաւէ որքան քաշեցինք այսօր, բոլորս ալ յողնած ենք, - ըսաւ Լիզա:

- Կը տեսնե՞ս լիճի միւս ափին, նը- կարող մարդը, կ'ուզե՞մ գիտնալ թէ ի՞նչ կը նկարէ, վաստճ ե՞մ, քեզ մինչեւ հոն տանելու չափ ուժ ունին սրունքներդ. ե- լի՞ր...

Լիզա խնդաց, բայց չհնազանդեցաւ: - Ժամերէ ի վեր կը հանդատանաս, չի՞ր բաւեր, - շարունակեց ձորճ, - մար- զանքը շատ կարեւոր է քեզի համար, ե- լի՞ր, - քաշեց, ոտքի հանեց գայն եւ ձեռք ձեռքի հեռացան:

Նորայրս, որ հանդարտ նստիլ չէր գիտեր՝ կամրջակին վրայէն ձուկ որսալ կը փորձէր, իսկ քոյրս՝ խումբ մը մա- նուկներու հետ գրոյցի էր նստեր:

Աչքերս հրճուանքով կը հետեւէին հեռացող գոյգին: Հիւանդ ու վիրաւոր հողի մը բուժուած էր. արտաւոր մտա- ծումներէ ինքզինք թօթափած, խամբած էակ մը կեանքի էր եկած ու թարմացած, նոր հրապոյրներով, նոր գրաւչութեամբ կը վառէր դէմքը, ու ճաճանչներ ունէին աչքերը:

Վիճի ափին՝ մարդ մը կը նկարէր. հաւանաբար նոյն անձն էր, որուն մէկ բնակարար տեսեր էինք օրեր առաջ ու իր հետ պիտիկ գրոյց մը ունեցեր: Մարդ մըն էր, ար սիրեր էր գեղեցիկը, բայց շատ ուշ միայն առիթ էր ունեցեր անոր նստիւթերու: Կը նկարէր եռանդով ու ճաշակով, հոգեկան մեծ գոհունակու-

թեամբ, բայց բարձունքի մը հասնելու հաւանականութիւնէն կարծե՞մ չատ էր հե- առու... Կը դիտակցէ՞ր, գիտէ՞ր աստի- կա... Թերեւս այդ մասին չէր իսկ մը- տածներ, եւ լաւ էր այդ, այլապէս պի- տի տառապէք...

Ու հիմա, կը գիտէի հեռացող գոյ- դը, որ նկարիչին մօտ էր արդէն ու կը մտածէի Լիզայի մասին... Զորճին հետ իր երկար պտոյտներուն մասին, իր հո- գեկան յեղաշրջումին, իր ճաճանչող ան- հատականութեան ու... վտանգի մատ- նըած իր արուեստին մասին:

Կտոկած չունէի թէ Լիզան կընար բարձունքներ նուաճել: Ան յաջողած էր իր էութեան խորերէն իր արուեստները, իր յոյները, իր տառապանքը ձեռի ու շարժումի վերածել իւր մեղ հիփոսացը- նել:

Օր մը վերջ պիտի վերադառնայինք, բայց Լիզա այդ մասին ոչ մէկ խօսք կ'ը- նէր:

Մութը սկսաւ քոյ աւ քոյ իջնել: Հիւրանոցի շունը, Սքաթին, պոչը շար- ժելով եկաւ ուրուեցաւ ոտքերու մօտ, դունչը առջեւ թաթերուն ու տրտում աչքերը ինձի ուղղած: Մարդին վրայ պլպլացող կայծորիկները աստղերու էին նման, իսկ ծառերը կ'օրորուէին ու օրօր կ'երգէին:

Այդ միջոցին էր որ մերիները աղ- մուկով, իրարանցումով սթափեցուցին զիս:

- Փափաքդ իրականացաւ, - գոչեց Լիզա ճաճանչող դէմքով:

- Ո՞ր փափաքս, - Հարցուցի դար- մանքով:

- Նկարիչը... ան նկարիչը, գիտե՞ս ուր կը բնակի եղեր...

- Ո՞ւր...

- Այդ կարմիր անակիւն մէջ, լերան վրայի կարմիր անակիւն մէջ...

- Իրա՞ւ... առանձի՞ն...

- Ո՛չ, կենջը հետ...

- Ես չըսի՞, - գոչեց քոյրս, - ես չըսի՞ որ հաւանաբար արուեստագէտ դ՞րսի մը կը բնակի հոն:

Մերուկի մը, սա՛ն բուն աչքը ե-

զող հարուստ ծերուկի մը հոգ կը տա-
նին եղեր, քաւելցուց Լիզա:

— Այդ պարագային թերեւս ես ալ
ճիշդ էի գուշակեր, ծերուկ իմաստասէր
մը ըսած էի ես ալ:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, ինձմէ կատ բոլորդ ալ
ճիշդ էք գուշակեր, — հեղնեց եղբայրս:

— Բայց Լիզա՛, — զոչեց ծորճ, — ա-
մէնէն կարեւորը չըտիր տակաւին, չըտիր
թէ բոլորս ալ հրաւիրուած ենք վաղը...

Հողիս խայտայ, ինչպէս պիտի ու-
ղէի դէժ քանի մը բոպէնով այդ տնակին
մէջ ըլլալ, այդ բարձունքէն շուրջի հա-
մայնապատկերը դիտել, տնակը դնող
կամ շինել սուտղ ծերունին տեսնել:

Աջ դիշեր, ուշ ատեն, երբ վեր ե-
լանք՝ զգացի թէ քունը փախած էր աչ-
քերէս: Բացի պատշգամին գուռը ու
գուրտ կլայ:

Լուսինը բարձրացեր էր ու մեղրա-
նրման շողեր կը թափէր լիճին ջուրե-
րուն վրայ եւ աստղերը այնքա՛ն խոշոր
էին, այնքա՛ն փայլուն ու ծօռ:

Լեռները լուսնի լոյսով աւելի շեշ-
տուած խորհրդաւորութիւն մը ունէին.
ու հազիւ տեսնելի տնակէն՝ պզտիկ
լոյս մը, աստղի մը նման պզտիկ լոյս
մը կը փայլէր:

Մօտ շուռի մը եւ ստուեր մը: Լի-
զան էր: Մազերը ուսերուն ինկած եւ եր-
կար պարեգօտ մը հաղած:

— Ձե՞ս քնացեր, հարցուցի զարմա-
ցած:

— Ո՛չ, — ըսաւ, — հապա դո՛ւն...
Կ'երեւի տնակի մասին կը մտածես, —
պելլցուց ինչպիսով:

— Ձեմ պիտեք, ըսի, — քունս փախած
է՛ վաղը մեր վերջին դիշերն է, հաւա-
նարար ատիկա է պատճառը:

Պահ մը մնացինք լուռ:

— Ուրախ եմ, որ դոնէ դուն, պիտի
կարենաս աւելի երկար վայելել այս բա-
լը: — ըսի:

— Գիտես թէ որքա՛ն օգտուեցայ...

Օղբ, բնութիւնը, հաճելի ընկերակցու-
թիւնը ուղղակի հրաշք գարծեցին, եւ
քանի առանձին չեմ՝ կ'ուզեմ ժամանակ
մը կու թնայ:

— Ճորճը երկա՞ր պիտի մնայ...

— Քանի մը շարաթ եւս: Գպրոցնե-
րուն բացուելէն առաջ պէտք է մեկնի
անշուշտ: Թնդրեց որ ես ալ մնամ:

— Այդ չի զարմացներ զիս, — ըսի, ք
խոր համակրանք ու հիացում ունի ջեղի
հանդէպ...

— Յուսամ, — ըսաւ, — դուք, բոլորդ
սխալ շմեկնեցիք մեր երկար պտոյտնե-
րը: Գրացիներ էինք, կ'այցելէինք իրա-
բու, իր կնոջ անողջութեան համար բա-
տկուեցաւ փոխադրուիլ հետաւոր նստ-
հանդ մը եւ տարիներ հտք կը հանդի-
պինք հոս... Ես լսած էի իր կնոջ մահը,
իսկ ինք... մեր քածնուիլը: Այնքա՛ն ը-
սելիքներ ունէինք իրարու:

— Ա՛յդքան, — ըսի չարճճիօրէն, —
ես կը խորհէի թէ արդէն մոռցած ես Ան-
նա Փաւլովան...:

Կարծես ցնցուեցաւ ու բռնեց ձեռքս:
— Ո՛չ, ո՛չ, — զոչեց, — երբէ՛ք, ինչ
որ ըսի ջեղի՛ ըսած եմ նաեւ իրեն, թէ եւ
կը դժուարանայ համոզուիլ, մեր այս
հանդիպումը նախախնամութեան կը վե-
րագրէ, հրաշքի համագօր բան մը կը նը-
կատէ, նախասահմանուած բան մը, որ-
մէ պէտք չէ խուսափիլ...

Ը

Ձինջ կապոյտ երկինք մը, հորիզո-
նին մօտ միայն քանի մը ամպի ճերմակ
ծուէններ: Ինքնաւարժը շրջանը ջրաւ
ուկի ցուրտով փայլաւոր լիճին եւ
քիթը ուղղեց զհպի լեռան վրայ բաց-
ուած արահետը: Լեռան մը սաղարթա-
խիտ սրտին վրայ բացուած, դեղին ու
կապոյտ վայրի ծաղիկներով եղբրուած
ոլորապտոյտ ճամբայ մը, որ մեզ կը
տանէր հոն, վերը նստած կարմիր տնա-
կին:

Անիրական քան մը կը թուէր արի-
կա, հեքիաթային բան մը: Թաշուններու
զայլայլ, միջատներու թզգիւն, ծառերու
բուններէն վեր մազլցող սկիւտներ:

Աւ ահա շունի մը հաղորդ. կառապի
հաջող մը, հասած ջլլալինս աւետոյ...
Բաւական ընդարձակ բացատի մը
վրայ, գոյնզոյն ծաղիկներով եղբր-

ուած, բաղեցնեցով շրջանակուած տնակը՝ ու կիսաբաց դրան առջեւ, նկարիչն ու էր կիներ՝ հիւրընկալի ջերմ ժպիտով։ Քառասունը անց, բայց տակաւին թարմ ու սիրուն կին ժըն է որ հին ծանօթի ժը նման կը դիմաւորէ մեզ, մինչ նկարիչը կը ջանայ հանդարտեցնել շուներ։

- Յուսանք անհանգիստ շրջինք Ձեզ, - կ'ըսենք զրեթէ միաբերան։

- Անհանգիստ, - կը զոչին այր ու կին խնդարով, - ընդհակառակը, մեծ հաճոյք պատճառեցիք մեզի, մանաւանդ Պրն. Հէսթըլին, որ առտունէն ի վեր անհամբեր է դարձած... Հոս, լերան գլուխը, հազուադէպորէն հիւրեր կ'ունենանաք, չէ՞ք ուզեր իր ժօտ երթալ, ուղղակի վայրկեանները կը համբէր...

Մտանք ներս։ Հին ձեւով կաշաւորուած քառակուսի սենեակ մը, հազուադէպ հնուֆիւններ ամէն կողմ. անկիւնը՝ թիկնաթոռի մը խորը ինքստունը անց ալեւոր ծերունի մը։ բարութիւն արտայայտող ժպտուն դէմք. լայն ձակատ, բաժպակ մազեր։

Հաղիւ լսելի դողողով ձայնով մը, երբոր եկաք, բարի եկաք, կը կրկնէ ու նշան կ'ընէ որ նստինք։ Կը դիտէ մեզ հետաքրքրութեամբ, աչքերը հետզհետէ նոր կենդանութիւն մը կը ստանան եւ ձայնը կ'աշխուժանայ։

- Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ եմ, - կ'ըսէ գլուխը շարժելով, - նոյնչափ ուրախ է նաեւ Մարթան, այնպէս չէ՞ Մարթա, - կ'աւելցնէ դառնալով թովի պարապ ճօճաթոռին, որուն կապուած շուան մը ունի ձեռքին ու խօսած պահուն կը քայլէ գայն եւ աթոռը կը սկսի ետ ու առաջ շարժել։

«Մարթան եւ ես երբեմն կը նեղուիրք առանձնութենէ, բայց կը սիրենք մեր այս անակը, մեր երիտասարդ օրերուն այցելուներ կ'ունենայինք, մեզի պէս բնութիւնը սիրող բարեկամներ, ազգականներ, բայց մէկիկ մէկիկ բոլորն ալ հեռացան, մահացան... Մարթան ու ես մնացինք միմեկ... Պէտք է ներէք

Մարթային, լուսկեաց է, բայց ինծի չափ ան ալ հաճոյք կը զգայ ձեր ներկայութենէն։ Միշտ անբաժան եղած ենք իրարմէ, եւ ամէն բանէ աւելի սիրած ենք բնութիւնը... Ամէն գեղեցկութիւն բընութեան մէջ է... Հոս, մեր շուրջը... նաեւ ամէն ուժ... ամէն ուժ...»

Սկսած էր բառերը դժուարութեամբ արտարերել։ Նկարիչը իսկոյն մօտեցաւ ու բռնեց ծերունիին ձեռքերը։

- Պրն. Հէսթըլ, յոգնեցաք, դիտէ՛ք ինչ կ'ըսէ բժիշկը, - ու նշան ըրաւ մեզի որպէսզի հրատելառ առնենք։

Դուրսը՝ երկար պահ մը դիտեցի շուրջս։ Տան առջև զորդի մը նման տարածուած մարդին վրայ՝ խոտերուն մէջ կորուած կանանչ խողովակէ մը շուրջ կը սրսկուէր ու խոնաւ հողէն, խոտերէն, ծաղիկներէն բարձրացող բոյրերով յաղեցած էր օդը։ Մօտակայ ծառէ մը անձանթ թռչունի մը երզը, զէջ հեռուն, քարերուն մէջէն վազող աղբիւրին կարկաչը, թռուիներուն, բաղեցնեցուն շուրջ թռչող գոյնզգոյն թիթեաններ։

Ակնարկս յանկարծ կտնջ առաւ ճորճին վրայ. դէմքը ուղղակի կը ճառագայթեր ու Լեղային վրայ հակած՝ կը կրկնէր.

- Տեսա՞ր Լիզա, տեսա՞ր, եւ ըսել թէ տեւական սէր չկայ...։

- Զառամեր է տնիկա, - ըսաւ Լիզա, - յետսա՞ր որ դառամեր է անիկա, - ու՛՛ ժպտեցաւ։

»

Երկա՛ր կը դիտեմ ձեռքս մնացած Մնունդի քարթը, որուն մէկ անկիւնը լուսանկար մը կը զարդարէ։ Տօնածառին առջեւ նստած, հայու խոշոր սեւ աչքերով մանչ մը ու պուպրիկի մը նըման սիրուն, խարտեաշ ազնւակ մը։ Նկարին տակ՝ ջերմ մաղթանքներ, ջերմ հրաւէր մը, ու չորս անուններ, - ձորճ, Լիզա, Մայքըլ եւ ձէյն։

Կը ժպտիմ. կին եւ արուեստ, կ'ըսեմ մտովի, կին եւ արուեստ...

Ա. Ա.

ՍԳԱԻՈՐ ՄԱՅՐԵՐ

Վիշտը սուրբ նուէր է աստուածներէն.
Վիշտը ջինջ ոսկի է, որով կրնանք
Ստեղծել զաղափար եւ կախարդանք,
Մաշքին մէջ կարգալ գիրք մը լուսեղէն:

Հրաշալի վէպն անոնց՝ որ գոհուեցան,
Որպէսզի վառ մնայ հայրենիքին
Բոցահուր արեգակն արդարութեան,
Եւ փառքի կամարներ բարձրանային:

Սգաւոր մայրերու արցունքին հետ
Կը շագայ աղամանդն յուերժութեան,
Կը ծաղկի սիրոյ վարդը ինկատէ... .

Անոնք որ գոհուելով անմահացան,
Դարաւոր գորութեամբ ամբարշտցին
Պանծալի կուռ հիմերն հայրենիքին:

ԹԱՂՈՒՄ ՎԿԱՆԵՐՈՒ

Շեփորներ կը հնչեն. աղապակներ
Մեծաճայն փռուքն անոնց կը հռչակեն.
Չկայ սէր որ ըլլար հայրենիքէն
Վեհագոյն, եւ հագին սլանծացընէր:

Կը հիւսուիմ դափնիներ լուսապրակ
Կը վառի շկահինը սուրերուն.
Եւ կուրծքեր ծիրանի ֆողերու տակ
Կը հանգչին սրտերով դեռ բարախուն:

Ձի չկայ բացարձակ վախճան երբեք
Հերոսին՝ որ արիւմն իր նւիրեց.
Կը մնայ յիշատակն անոր անշէջ

Սրտերուն վշտահար եւ յուսարեկ.
Անոնք՝ որ գուպարին մէջ մահացան,
Կու տան սուրբ ներշնչումն հայրենական...

ԱՐՍԷՆ ԾՐԿԱԹ

10 Հապարակներ ՈՒՆԿՆԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ձկնորսութիւն մը եւ քառասունը անց մարդ մը՝ ուրիշ մարդու մը հայ դիւղ մը կորսնցնել տուին: Աւելի ճիշդ, կորսնցնել տուին ընդարձակ սարահարթներու Օգոստոս մը եւ Սեպտեմբեր մը: Երկու ամիս պիտի մնար: Մնաց, — ի՞նչ դժուարութեամբ —, հազիւ քսանըջորս ժամ: Հաշուեց, վեր առաւ, վար դրաւ, չեղաւ. անկարելի դատա շուտ չվերագոհանալը. պիտի տուէր:

Ձկնորսական ճամբորդութեան ամբողջ երթ ու դարձին եւ ինչ որ գետն-զերքը մնացին, թուարանութեան ուսուցիչ Սեդրակ հազիւ հարիւր մեթրի չափ խօսեցաւ, ըստ իր կատարած բարեացա-կամ հաշիւներուն, իր ուղեկիցին տասը հազար մեթրին գիմաց: Թերեւս խօսեցաւ միայն ութսուն, վաթսուն, յիսուն մեթր: Համբերն իսկ խօսելու դատապարտող պարտադրանքի մը տակ, խիստ անհրաժեշտ բաներ կրկնեց: Ստիպուեցաւ քառորդի իջնել արդէն իսկ հըռ-չակաւոր իր սակաւախօսութիւնը:

Մասները ա լա պրօս մագերուն մէջ խաղցնելով, կը հաշուէ ըսածները: — Տեղ մը ըսի՝ մտիկ կ'ընեմ. տեղ մը ըսի՝ լաւ: Կամուրջի մը վրայ եմք, ըսի. — բաւա-կան ջուր ունիք, կը բաւէ պարտէզնե-րուն: Երկու անգամ իր ըսածէն բան չհասկնալով՝ ըսի. ո թ՛նչպէս: Յետոյ՝ — քաղաքը ազմուկ կայ, եւ ես ազմուկն ու ձայնը կ'առեմ, ըսի, որպէսզի ինքն ալ կարճ կապէ: Բանի մը օ՛ճեր, Նաև տեղի անտեղի ճայտներ ըսի, վէճ չստեղ-ծելու համար:

Պըտլեկ կզակը քերելով.

ԳՐԵՑ՝
ԵՂ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ

— Զրեկերքի երկու ժամուան բառերս եղան՝ — Զուկը ձայն լսեց փախաւ։ — Քու եղէպք այն կողմ կը տանի՞ս։ — Պայծառ լաւ չես անցուցած։ — Կարթին շուանը փոխելու է։ Երկու ժամուան մէջ երանի երկու ձուկ բռնէինք։ — Երթանք։

Իսկ Պաշիք, ամառանոցին մուխթարը, որուն մէկ սննեակը պէտի վարձէր քաղաքի ազմուկէն ու շատախօսութիւններէն փախչելու համար, որչա՞փ խօսեցաւ։ Պօքի դիտուոր հայթայթիչ դըպրոցէն, դիրքերէն ու շուկայէն հեռու, սրկէ՛ ուր մէկ անձի մէջ ժամադրուած այսքան խօսք։

Հինգ վայրկեան է, կը քալեն։ Բայց մուխթարին բերանը, յայտնի եղաւ, հետիտն տեսակէն չէ, աւելի ձիաւոր բերան մը կ'երևի։ Կը քալին հինգին վրայ տասը վայրկեան ալ «Վըրո՞ւ՞՞» ձայն մը մը կայ երկու զլուխներու վրայ, — մուխթարին բերանն է, որ հիմա վազելէ հըրատարած՝ կը թոխ։ Սեղբակ շուրջը կը նայի։ Մաքուր օդին մէջ եւ մաքուր հողին վրայ ձայն հանող ոչ մէկ ուրիշ բան։ Արտերէ անցնող երկար ճամբայ մը, թուաբանութիւնը պաշտող եւ աղմուկը ստող 161 սանթիմոնց սարսափելիօրէն լուռ մարդ մը եւ նիհար, բարձրահասակ մուխթարի մը շրոջ բերանը Օգոստոսի կրակ միջօրէին։ Արտերու վըրայ անվերջ խողաններ, արեգակ եւ խանդարիչ խօսք։ Պօքին քոյէն, 161 սանթիմոնց մարմնի մը մէջ հետզհետէ խոտցող թերեւս մէկ միլիոն մեթր շղայնութիւն։

Պաղաքի ծանօթներ ըսած էին Սեղբակին, թէ այդ դեղին մէջ շատ թերութիւններով շատ մարդիկ կան, շատ բարի հոգիով։ Այս մուխթարը, բարութեան տեսակէտով, եթէ իսկապէս արժանի էր պարզ մարդ մը չըլլալու, այլ մուխթար մը ըլլալու՝ վալի մը պէտք էր ըլլար օտկայն, շատախօսութեան անկիւնէն դիտած։ Իսկ քանի կը քալեն, վալին անգամ փոքր առիճան մը կը թուի Սեղբակին։ Ետըզգարաբ միտքը կու գան աւելի բարձր տիտղոսներ։ «Բառերու մարե-

չայց։ — «Բառերու կաթողիկոս»։ — «Բառերու Նափոլէտն»։

Ու եղբակացութիւն։

— Պայծառ կ'էտէ մը շուկանք մեր մատը։ Պաղաքին ազմուկէն պիտի փախչէինք իբր թէ. ահա քեզի մէկ մարդու մը մէջ քաղաքի մը փողոցին շափ խօսք։

Կը քալեն, կը հեռանան։ Պօքը բերանն չի փոխեր, մուխթարին բերանն է միշտ։ Եւ այդ բերանին համար ամէն ինչ ստիթ է խօսելու։ Արտ, ճամբայ, ջուր, ջրանցք՝ — խօսք։ Կամուրջ, սայլ, եզ, գորտ՝ — խօսք։ Օդ, լոյս թռչուն, օդանուէ՝ — խօսք։ Ինչ որ աչքերը կը բերեն՝ մուխթարին բերանը իսկոյն խօսքի կը վերածէ։ Ինչ որ չի թիւն ու ականջները կը բերեն՝ կը գաւնայ միշտ խօսք։ Այսքան քալեցին, եւ դեռ բան մը լուսթիւն չեղաւ։ — «Պա՛ւ՛ ա այդ լեզուին՝ երկա՞ր, ընդարձա՞կ, անխո՞նջ։

Կը մտածէ Սեղբակ։ — «Ոչ է՛ս մարդ մըն եմ, ոչ ալ մուխթարը. արտերուն մէջէն դէպի գետեղերք դացող լուսթիւն մըն ենք եւ ձայն մը. նայինք ինչ կը բռնենք...»։

Մէկ ժամ անց, կը հասնին շրեղերք։ Տիտը վայր մըն է Սեղբակին լուսթիւնը, սեւ, ուճակոճակով վայր մը ճիշդ։ Ախորժակը փախած է ձկնորսութեան, հակառակ ձուկ որսալու մոյր մը ըլլալուն։ Բայց կը յուսայ դեռ. — Ի՞նչ յամա լուստեսութիւն —, որ մուխթարը կը լուէ, երբ կարթերը ջուրը ձգուին։ Զուկերը ձայն չեն ուզեր։ Եւ երբ իսկապէս, չի մը իրարմէ հեռացած, կարթերը ջուրը կը նետեն, Սեղբակին սեղեղը, ականջներն ու տրամադրութիւնը շուրջ մը կ'առնեն, կը սթափին կարծես։ Կ'ըտէ իւրովի։

— Ի՞նչ աղուոր է այս մաքուր ջուրը, մաքուր լուսթիւն մէջ, մաքուր կանաչներով եզերուած։ Ահա ինք եւ բնութեան այս տեսակ բաները ուղիղ անկիւններ կը կազմեն իրարու հետ, ճիշդ 90 աստիճան ուղիղ անկիւն։

Բայց, հապիւ քան քայլ մը անդին, երկրորդ ժայռի մը վրայ, Պաշիք մտած-

կոտ ու մասհող կ'երեւի: Ապառնայիքի պէս տիրութիւն մը կայ վրան: Շքեթները կը կրծնէ: Յայտնի է, խօսքերու լուռ զորահաւաք մը կը կատարուի միւս ժայռին վրայ: Մուխթարը անհանդուրժելի պիտի դռնէ ձկնորսական երկարամզուող լուռութիւն մը:

Միջոցներ ձեռք կ'առնէ Սեղրակ: Տեղ կը փոխէ, կը հետանայ աւելի: Բայց երանի չչարժէր: Տասը վայրկեանի լուռութեան դոյալիճակը խանդարուեցաւ այդ շարժումով: Իր տեղափոխութիւնը պատրուակ ծառայեց նիւթերին, որ ան եւս տեղը փոխէ եւ գայ տեղաւորուի այս անգամ աւելի մօտ, գրեթէ ճիշդ զովը: — «Այսպէս աւելի լաւ է, վարժապետ, արդէն շատ ձուկ չկայ, կը խօսինք: Վաղը աւելի հետեւեալը կ'երթանք. ձուկը անտեղերն է. ինչ որ բռնեցինք՝ լաւ, դռնէ կը խօսինք:

Ու ամէն ինչ այլեւս տեսակ մը եւ դաւ, փլաւ...:

❖

— Այս կ'ըլլայ զու սենեակդ, ճիշդ իմինիս զով, ըսաւ մուխթարը, ուշ դիւնբին. լաւ որ ամուրի ես, վարժապետ, կին աւ եւ մտիկ ըրէ, դաւակներ ունեցիր եւ մտիկ ըրէ: Յիսուն տարեկան ամուսնացած մարդ եմ, սեւ թել մը կը տեսնեմ մազերուս մէջ: Գիւղացիներուն խնդիրները եթէ մազ մը ճերմկեցուցին զլիսուս վրայ, այդ մէկ մազին դիմաց կնիկս եւ դաւակներս ճերմկեցուցին տասը: Մտիկ ընելէն ընելէն մարդու մը մազը չի՞ ճերմկիր, պարոն Սեղրակ: Կը ձգե՞ն որ խօսիս կնիկ եւ դաւակ. իրե՛նք պիտի խօսին, իրե՛նք ըսելիքը կարեւոր է, քուկդ ոչինչ: Քու մէկ բառը գլուխ կը ցուցնէ, շատախօսութիւն է, իրենց հաղարը... «Ճանրմ մենք ի՞նչ ըսինք. դռնէ բան մը ըսած ըլլայինք ահա: Տունը իրենց ձայնով կը լեցուի եւ երբ գլուխդ շարժես ափսոսալու ձեւով, մէկ ալ չորս կողմէն. — «Է՛, մենք բան մը ըսինք, զըլուխդ նեղացածի պէս կը շարժես, առնէն ելլելու մտնանք»:

Կրկնելով.

— Լաւ որ ամուրի ես. քաղաքն ալ քուկդ է, դիւն ալ, աշխարհն ալ. կ'ուզես կ'աշխատես, կ'ուզես չես աշխատիր: Կնիկ աւի՞ր, չորս պատով բանտ մըն ալ հետը առած կ'ըլլաս, փախուստ չկայ: Բանտ մը՝ աղմուկով լեցուն, բանտապահներով լեցուն: Կնիկ, դաւակ, զոքանչ՝ ամէնքը միշտ դուռը կեցած են եւ ամէնքը միշտ կը խօսին: Մէկը եթէ ելլէ մէկ անգամէն բառարաններ, գունդներ, թմրուկներ, թմանիներ անէ տունը լեցնէ, տունին ամէն մէկ անկիւնը բառիօ դնէ եւ այս բոլորը սկսին իրենց ձայնը հանել ի՞նչ կ'ըլլայ... Իշտէ աս է ամուսնութիւնը, պարոն Սեղրակ: Լաւ կողմեր ալ կան ամուսնութեան մէջ, բայց սա չխօսելու պատմութիւնը ամէն ինչ կ'աւրէ: Մանաւանդ դուռն վարժապետ ես. արդէն մինչեւ իրիկուն աշակերտ մտիկ պիտի ընես, վերջն ալ տունը՝ կնիկ, դաւակներ, զոքանչ: Գիտար է: Շատ բան կայ ըսելիք, նոր ճանչցանք դիրար, երկու ամիս ժամանակ կայ, կը խօսինք. վաղը խնդիր մը կարգադրելու համար քաղաք պիտի իջնէի. վնաս չունի, զալ շարաթ թող մնայ. կ'երթանք կամուրջին վարերը, ձուկերը հոն են. հետու է, բայց երբ դրուցես՝ ճամբայ չի մնար, չես դար որ կը քալես, չես յոյնիր: Ինծի Պապանձաւան Զաքարիա կ'ըսեն, ծագրելու համար, քանի որ քիչ մը աւելի կը խօսիմ եղեր. այդպէ՞ս է, այսօր աւելի բան մը ըսի՞: Ուր որ երթաս ահապէն շիտակ բաներ կան եւ այնքան ալ ծուռ բաներ. պիտի չըսե՞ս, պարոն Սեղրակ, միտքդ բան մը ինկաւ, հո՞ն պիտի մնայ. պիտի չըսե՞ս ասիկա գեղեցիկ է, ասիկա սոցիալ է, ասիկա պարտալ է:

Վերջապէս.

— Քունը աչքերէդ կր կաթի, վաղը կր խօսինք. այսքան դեղեցիկ աշխարհի մը մէջ մեռելի պէս լուռ մնանք, դիշեր բարի, վաղը...

❖

Թուարանութեան ուսուցիչ Սեղրակին մէջ բան մը սոսկալիորէն յոգնած է.

զբեթէ ամէն բան յոգնած է: Քնանալն
իսկ յաւելեալ յողնութիւն մը թուելով
կը մերժուի կարծես ներսէն: Ամպի պէս
գորշ բաներ կ'անցնի մէջէն, որոնք ամպ
չեն, խօսքեր են, ըսուած, ըսուելիք: Բո-
լորն ալ շատ, խառն, խճողուած, ամպ
դարձած:

Արձանադրող երկրի պէս գործիք մը
կ'աշխատի հիմա իր մէջ, տեղ մը, ու-
ղեղին Հակակչիոնէն կարծես անկախ:
Քունին եւ ուղեղին միջեւ եկած Հաս-
տատուած եւ գանոնք իրենք իրենց մէջ
չհարաբանող ձայնական գոյութիւն մը՝
որ յամսօրէն կը մերժէ հեռանալ:

Սեղբակ, աղատուելու համար այդ
օրումս ստեղծուած կացութենէն, չի
կրնար վիճակ փոխել: Մէկը շատախօ-
սած է քովը եւ իր ներդաշնակութիւնը
պառակտուած է ներսը, ով դիտէ քանի
ժամուայ կամ քանի օրուայ համար:

- Ի՞նչ արջանով կրնաս գիւրու-
թեամբ դուրս քաշել ծայրէ ծայր փայ-
տին մէջ միտուած գամ մը:

Գամբ անշուշտ իր ջղաշնութիւնն էր,
ու գան իր մէջ ծայրէ ծայր խոթողը,
Հայ գիւղին ժուխթար խաչերն էր, Օ-
ղատոս ամսու մը սկիզբը: Ամէնէն ա-
ւելի ինչ բան թունդ կը Հանէր ջիղերը:
Շատցող խօսքը: Աղմուկը: Ժխտը: Ու-
րիչ ամէն բանի շատութիւն գինք այն-
քան չէր խրտչեցներ, որքան խօսքինը:
Թիւեր, չափեր, զանոնք ճիշդ հաղորդող
բառեր եւ լուսութիւն: Շատ ալ չի սրբա-
մրախր, եթէ մարդիկ քիչ մը աւելիին
երթան: Մարդ է, գիտէ որ գեղեցկու-
թիւնը եւ կիրք ըսուածը որեւէ բանի
մէջ, քիչ մը աւելի բառերու պէտք ու-
նին: Բայց միայն խօսելու համար...

Երկիր կը դառնայ-

- Տէ՛ր Աստուած, որչա՛փ խօսեցաւ:
Եւ ինչ բարեացակամ եղայ, ով գիտէ,
թերեւս ախարժեցայ: Չեմ կարծեր. երե-
ւի դիմադրեցի մինչեւ տեղ մը: Անկէ
անդին, ինձի եկաւ, որ ես մարդ մը չեմ,
րնդարձակ ճիւղակ թուղթ մըն եմ, որուն
միայ մէկը, մուխթար խաչեր անուծով
մանր մանր կը գրէ: Ո՛չ, կը շարէ, կը
տպէ, կը քալէ արտերուն մէջէն եւ կը

կարգայ: Թուղթ, ամէն ինչ թուղթ էր
մէջս ջրանցքի կամուրջէն անդին: Ես
չգիտեցայ, ինք գրեց ուղեղիս մէջ «Հա-
րիր տարեկան ծերուկը եւ էլը կ'անց-
նին մեր քովէն»: Ինք պրկց. «Տէ՛ր, Տէ՛ր
Բենիամին, պիտիքընթէ քովը, պարտէղին
կղերքնէրը կը փորէ»: Գրեց. «Այս Հաստ
կինը որ սնցաւ, երեսուն տարեկան կը
կարծես, երեսուն մըն ալ դիւ վրան. ե-
րեք ամուսին թաղած է, երեք Հատ չի՞
թաղեր. կրկու գեղեցիկ աղջիկ ունի, նո-
րէն պիտի ամուսնանայ. պատիւով մա-
քուր է, բայց բերան կը պղկ չի գիտեր...»

Երկը կը խօսի-

- Խեղճը, կարծես ինք գիտեալ բե-
րան կը պղկ երկար ճամբու մը ընթացքին,
առաւել վերադարձ, վրան գումարած
երկու ժամ գետեզերք:

Կը զգայ ինքզինք ահանջ մը, տխուր,
լայն, ստորուկ, ահաւոր միտին մը վը-
րան: Ականջ մը եւ ոչինչ: Ու ներսէն,
արձանադրող հրիզէ մը.

- Իրաւ, Տէ՛ր Աստուած, այսքան
շատախօս մուխթարի մը գոյութիւնը,
ի՞նչ դժբախտութիւն գեղադրեցնուած հա-
մար, եթէ քիչ մը ինձի պէս են, լուս-
թիւն եւ թուարանութիւն սիրող. ուղա-
ծին չափ թող բարի, ժիր եւ ճարտար
ըլլայ, ի՞նչ դժբախտութիւն:

Կը մտածէ.

- Ուրեմն մինչեւ լուսին ճամբոր-
դէին, մինչեւ լուսին շարունակ պիտի
խօսէ՞ր, եւ ինք ալ մինչեւ լուսին մախ՞կ
պիտի ըններ: Եթէ մարդիկ անմահ են,
անմահօրէն պիտի խօսի՞ մուխթարը.
տիեզերքին մէկ ծայրէն միւսը մեկնելով
իդ պատմութիւննէ՞րը պիտի կրկնէ ամէն
մուրրակի: Յաւերժութի՞ւնը պիտի ձանձ-
րացնէ: Յետոյ, դժուար է, Աստուած
պիտի ուզէ՞ պատժել զինք. գիւղի մը
բարի, խելացի մուխթարն է: Զի պատ-
ժեր, բայց ի՞նչպէս քովը ընդունի եւ
չձանձրանայ. սկիզբի միլիոն տարիներ-
րուն ըսնէ չի ձանձրանար, բայց յաւեր-
ժութիւնը չի լմննար, մի՞ւս միլիոն տա-
րիներուն, մի՞ւս, մի՞ւս: Ի՞նչ պիտի ը-
նէ: Գիտի փախի՞. բայց մուխթարը՝ ա-
մէնէն բարի եւ ամէնէն լաւ մտիկ ընողը

գտայ ըսելով կը ձգէ՞ որ Աստուած փախի ջրովէն: Կարծեմ ուր Աստուած՝ ինք հոն: Ոչ, չ'ըլլար. միաքս կ'ըսէ, որ Աստուած. մեղա՛յ, պիտի ձանձրանայ. Գաւարանին մէջ պաշտօն մը մտխոթարին, արդեօք հարցը կը լուծէ՞:

Ու...
 - Ատոնք անդի աշխարհի բաներ են. թող Տէրը իր ընկերքը ինք որոյն. ես քնանամ: Կը նայիս շուտով տոտու կ'ըլլայ, եւ մտխոթարը իր բայերը, իր հողովներն ու շողիպաները շալիած գրարի լոյսն կ'ըսէ, հաւատալով որ լոյսը կրնա՛յ բարի ըլլալ ինծի համար, երբ ինք թօսի: Բայց եթէ օր մը համր դառնայ, ի՛նչ գծովք իրեն համար: Մեղք է...

Աջ կողին վրայ կը դառնայ, ձախ կողին վրայ, բարձին տեղը կը փոխէ: Անօդուս: Ինչ ալ ընէ, կը զարնուի Խաչերին այդ օրուան խօսքերէն մէկն ու մէկուս: Բարձին վրայ բառ, տակը՝ բառ, վերմակին վրայ բառ, մահնակալին երկաթներուն վրայ ու տակը բառ, առատապը բառ: Ամէն կողմ թռչունի պէս թառած Խաչերի բառ կը տեսնէ: «Մառ՝ քիթիդ վրայ, ծոծրակիդ վրայ, մալերուն մէջ: Գրպանդ դարձնեա՛ր բառ, հանկա շապիկդ թօթուկս բառ:

Ձրայք գերուրտաք:
 - Տէ՛ր Աստուած, բառեր կը գրուէին կարծես նոյնիակ դէպի հօգին տանող անմիաներու երկայնքին. ձայնարկութիւններ, լայնաչիտ խօսքեր, անվախման զրուակներ, իրարու մէջ մտած մանրավէպեր, պատմութիւններ, ծրագրերներ:

Եւ այսպէս, անզգայարար, Սեղբակի փոխադրուեցաւ Խաչերի նկարագրած վայրերէն մէկուն մէջ:

Տեղ մըն են, գիւղ մը, Խաչերնոցը, բաւական հին աստիճան մէջ: Ոչ օդանաւ, ոչ ավիացիոն չունի: Ամէնէն մեծ, տարօրինակ եւ գրեթէ անհաստատալի բանը Իրեմիէն է, որ դեռ ոչ ոք չէ տեսած այդ կողմերը: - «Ճի՛թ», եւ աշխարհը

պզտիկցաւ, կ'ըսեն այդ օրերու մարդիկ: Աստուծոյ գործերուն խառնուելէն շարիք պիտի պատահի մարդոց, կ'աւելցնեն ծերերը:

Նորէն այդ օրերուն, այդ շրջաններուն մէջ, թնդանթով, որ ոչ ոք չէ տեսած, կ'աւարտի մարդուն հնարած սարսափի գիտութիւնը: Թնդանթէն ետք, եւ զայն դերազանցող, միայն Աստուած եւ իր դըժոխքը կան: Այսինքն՝ Հայո՛ւն գէնքերը, որոնք ժամանակ մը աշխատած են եւ ուրոնք օր մը, եթէ լաւ դորձածուին, նորէն պիտի աշխատին: Միայն այնպէս մը աղօթելու է, ըստ գիւղի ծերերուն, այնպէ՛ս մը... Հարկաւ թնդանթը լաւ երկաթ եւ լաւ վառօք կ'ուզէ, նաեւ լաւ իւղ: Աստուած եւ դժոխքը գործածելու համար ուրիշին դէմ, պէտք է մաքուր հողի եւ աղօթք:

Խաչերին հետ Սեղբակ կը պտտի հիմա այդ գիւղին ու անոր մէկ հին թուականին մէջ: Կ'անցնին Լատիններուն կարմիր կողմիտրով վանքին ջրովէն: Խաչեր.

- Ձմանեք, պէտք չկայ: Հոտի Պապին մէկ մարդը կայ հոս, մէջքին պարան, գլխուն՝ գոլակ. տօմիկուս վոպիւսքում եւ տասը տարի ամէն օր անվճարիս, բազմապատկէ 365-ով: Այդ բարակ կրօնաւորէն գաս, իր հարկը տարուայ փիսքայիմ տարիքով խուլ Փըրլէր մը կայ, որուն հետ ինչո՞ւ խօսիս. կայ նաեւ հաստ Եփրանոս վարժապետը, որ Օլտարինոսի կեանքը եւ օսմաներէն կը սորվեցնէ: Պէտք չկայ: Քեզ հոս բերի միայն Մալաղաթ վարժապետին համար, քանի որ դուն ալ հայ զպրոցի վարժապետ ես: Ալ ամէն ինչ գիւղ է. հայ գիւղ չէ՞ս տեսած. բոլորին կեանքը ըսեմ քեզի, - Հինը աշխարհ լեցնելու չափ մաքուր օդ եւ տանըհինը աշխարհ լեցընելու չափ ալ աղօթք եւ տիրութիւններ. միւս բոլոր բաներուն վրայ խաչ քաշէ:

Եւ ընդարձակ քարայրի մը առջեւէն, ուր քանի մը ալ իրարու վրայ պայծառ ջուրեր կը գումարեն բարի արեւի. մը տակ, ինք եւ Խաչեր կ'ենլին գոտիպերի մը գլուխը:

Հին եկեղեցի մըն է, ցած, ընդար-

ձակ- շուրջը ամէն կողմ զերեզմանա-
քար, ձթննիներ: Ասդին, դառիվերին
ճիշդ դուրսը կարծես, պատշգամաւոր
չէնք մը, սովորական տուներէն բաւա-
կան մեծ: Շէնքին առջեւ բակ մը եւ շարք
մը թղկնի:

Ու նստած է վաթուռի մօտ մարդ
մը քարի մը վրայ, թղկնի մը տակ: Ոո-
չոր գլուխ ունի, խոշոր քիթի մը վրայ
խոշոր ակնոց: Ուշոր գիրք մը կայ ծուն-
կերուն վրայ, ու խոշոր նայուածքով կը
նայի զիմացի բլուրին, կռնակը զարոցին
կողմը:

- Այո է Մազաղաթ վարժապետը,
կ'ըսէ Պաշէր:

- Ինչո՞ւ Մազաղաթ:

= Գիտե՞մ. մինչև քսան տարեկա-
նը Մաղաթ է եղեր. Երուսաղէմէն Յակոբ
վարդապետ որ հոս մնացեր է տարի մը,
ըսեր է իրեն Մազաղաթ: Այլ անկէ ետք
կը սպաննես զինք, եթէ Մաղաթ ըսես.
Մազաղաթ է:

Երբ կը հասնին եւ կ'ուզեն տեղուոր-
ուիլ թովը, ինք, Սեղբակ, կը տեսնէ
պայթելու աստիճան դուրս ելած աչքեր
եւ աննկարող լիթորէն խորշմած գէմք
մը: Կը ծանօթանան: - Նստէ, կ'ըսէ Մա-
զաղաթ վարժապետ իրեն, ջովէն ուրիշ
քար մը հրկիւմ գէպի առաջ: Կը նստի:
Կը նստի նաև Պաշէր, երբորք քարի մը
վրայ: Օղիի սաստիկ հոտ մը կը փռուի
իսկոյն. կարծես հազար արէմնոց օղիի
երեք շիշ կրտորած ըլլային այդ երեք
քարերուն մէջտեղ:

Ձեն խօսիր. կը նային գէմքին սար-
սափելի գիծերուն: Կը սպասեն որ ան
խօսի:

Մազաղաթ վարժապետ.

- Երեք հոգի, - խորհուրդ մեծ:

Իսն չեն հասկնար: Կը նային խոխ
ժազերուն, ժազերուն պէս խոխ խորշոմ-
ներուն, խոշոր ակնոցին:

Քիչ ետք, թաց-թաղիք շրթներով.

- Կապոյտը, երկինքին վրայ, շմբնո-
ցող ճամբաներուն անդադանապահու-
թիւնն է. մուրթ մօտիկին եւ խոստովա-
նութեան իցանն է, - խորհուրդ մեծ:

Հարցական՝ կը նային իրարու, ա-
պա կը նային անոր բնդլայնող աչքերուն,
սմբուկի շափ քիթին.

- Ամէն դոյն շատախօսութիւն է աչ-
քիտ մէջ, ամէն համ շատախօսութիւն՝
րիւնիս մէջ. շատախօս ծաղիկներ, -
խորհուրդ մեծ:

Պաշէր.

- Վարժապետ, ի՞նչ կ'ըսես, կանո-

նաւոր խօսէ:

= Մէյ մը սատանային ձեռքին մէջ
կը տեսնեմ կեանքը գծապի պէս, մէյ
մըն ալ Աստուծոյ. ե՞րբ կու տան, ե՞րբ
կ'տանն: Մտնն ալ մէյ մը սատանային
ձեռքն է, մէյ մըն ալ Աստուծոյ. ե՞րբ
կու տան, ե՞րբ կ'տանն - խորհուրդ
մեծ:

Վարժապետ, գիւրին բաներ ըսէ, -
կ'աղաչէ Պաշէր. իսկ ան.

- Ոտքը Աստուծոյ լուսթեան գէշ
վարժատրուած ծառան է, գեղեցկութեան
տուէտ պահանջն է: Իր ստեղծուած օրէն
սաղին, լեզուն խանդարեց, լեզուն պըզ-
տիկցուց, լեզուն աղտոտեց. Աստուծոյ
լուս նպատակներուն վրայ լեզուն սու-
տեր հնարելով կը քայլէ իր ճամբան, -
խորհուրդ մեծ:

Պաշէր.

- Օհօ՛:

Երկար հասակ մը կը հանէ վարժա-
պետը, առաջ ծուած ուսեր՝ ու կ'ըսէ.

- Հողին վրայ թղկնի, թղկնի վը-
րայ թուզ, թուզին վրայ օղ, օղին վրայ
արեւ, արեւին վրայ երկինք, երկինքին
վրայ...

- «Խորհուրդ մեծ», կ'անապարէ
ինք, Սեղբակ:

- Ո՛չ - , կը հաստնայ ձայնը Մա-
զաղաթ վարժապետին ու կը շարունակէ.

- Երկինքին տակը արեւ, արեւին տա-
կը ես, ի՞մ տակս հող, հողին տակը որդ,
որդին տակը մութ...

- Ձկան՝ չխորհուրդ մեծ», կը կան-
խէ այս անգամ Պաշէր.

- Ո՛չ, կը զայրացնէ ձայնը, կը զայ-
րացնէ մորթը, ակռանները, - գուք կը
խնդաք. ես չեմ խնդար. ես ասկէ ետք

ժողով ունիմ բոլոր ճամբաներուն հետ, բոլոր ճամբորդներուն հետ: Ինչ որ կայ ճամբայ է, ինչ որ կայ՝ ճամբորդ: Զիւնը ճամբայ է, ճամբորդ է, աստղը ճամբայ է, ճամբորդ է: Մաղիկին մէջ բնակիչ կայ, աստած իւրիք կայ, անոր թերթերուն վրայ աստած երազ կայ:

Եւ որովհետեւ օդի եւ հողի բարդութիւն հոտող վարժապետը իր զխորհուրդ մեծքի խօսքերէն ետք, որոնք նախադասութիւններու միջնադէպն այդ պահուն, կ'երթայ ահա բոլորովին անհասկնալի արտայայտութիւններու, կը դնէ իր բառերուն եւ մտածումներուն զէզը ռոսկալիորէն քմահաճ եւ իրարու հակառակ ուղղութեամբ փչող հողմերու առջեւ, ինք, Սեդրակ, յարմար կը սեպէ հեռանալ, մեկնել վարժասան այդ բակէն: Թաշիր կը գուշակէ իր միտքը.

- Վարժապետ, այս պարտնը հեռուէն եկած է:

Կը դիտունան, աստիճան մը աւելի կարծես, խոշոր վարժապետին խոշոր աչքերը.

- Չօճուխնէ՛ր, աշխարհը շօճուի, դո՛ւք ալ. ո՛ր մարդը կրնայ մօտէն դալ. մօտ բան կա՞յ միթէ՛. ես որ նստած եմ, ամէնէն հեռու տեղէն եկած եմ իմ քովս եւ դեռ այնքան հեռու եմ ես ինձմէ. ո՞վ կրնայ դալ մօտս, երբ ես իմ քովս չեմ. աշխարհի ծայրէն աւելի հեռու է իմ տունըս, այնքան մըն ալ ես հեռու եմ տունէս, այնքան մըն ալ ես հեռու եմ ինձմէ, այնքան մըն ալ այն հեռուն հեռու է Աստուծմէ: Ամէն մարդ թող իր մօր արգանդին մէջէն երթայ. քանի՛ արդանդներէ պիտի անցնի, մինչեւ որ հասնի Եւային արգանդը. անկէ ալ Աղամին կաւին մէջ, թող երթա՛յ, թող երթա՛յ: Մօրս արգանդէն փրթելէ ետք՝ քանի՛ դերեզմանէ ու քանի՛ երկինքէ պիտի քալեմ: Արգանդ եւ երկինք: Վաթսունին կը մօտենամ, - սարսափելի հրէշի մը, վախերու ահաւոր խճողումի մը: Արիւնս խճողումի մէջ է, միտքս խճողումի մէջ. կեանքս ամբողջ՝ ճերմակ մազերու ե սեւ արամաղրութիւններու մէջ: Օդին պիտի քնացնէ ներսս արթնցած բոլոր բաները:

Թաշիր.

- Բան մը եղեր է քեզի, տաքութիւն ունիս, մորթդ կարմրեր է. ահա մենք զացինք:

Ու կ'ելլեն ոտքի: Կը մնայ Մաղաղաթ վարժապետ, կոթնած թղկնիկին, խոշոր զիրքը քարին վրայ, ոտքերուն առջեւ:

- Շարժում ետ, շարժում առաջ, շարժում աջ, շարժում ձախ: Նայինք ո՞վ պիտի մնայ:

Իսկապէս խաւար բառեր յետոյ: Ու կը հեռանան:

Տխուր է Թաշիր: Կը խածնէ վարի շուրթին կէսը, կը ձգէ, եւ յօնքին մէջը վեր բարձրացուցած.

- Կարծեմ թէ օդին, եկեղեցիին հայերէնը, հին դիտուններուն մաշած խոշոր գիրքերը եւ ծիրութիւնը երբ խառնուին իրարու, տխուր մարդիկ եւ մութ խօսքեր կ'ելլեն մէջտեղ: Այլեւս դուն ասանկ կ'ըսես, աշխարհը ասանկ կ'ըսէ, իրենք՝ անանկ: Մէկը չափէն աւելի խըմէ՞ց, չափէն աւելի կարգա՞ց, վրան ալ տարիք գումարե՞ց՝ ալ ինք կարծես պէտք է չհասկցուի, հանելուկներ, կարճ կամ խառն խօսքեր ըսէ. հասկացա՞ր. ինքզինք պզտիկ կը կարծէ եւ խօսքերը աւելի կը խառնէ, որպէսզի անպայման չհասկընաս, եւ ինքը անպայման մեծնայ, Պրդտիկ մաս մը հասկնաս, չ'ուզիր. կարծես իր մէկ ամօթ սեղը տեսած ըլլաս, կը գոցէ, կ'ուզէ անպայման զոցել. դիւերունայ մը խաւարները հագած՝ պտտել, խօսք մը ձիւրալիթարէն բերելով քեզի, խօսք մը Փոր-Սայիտէն, խօսք մը Ամբրիկայի ծայրէն. ըսել կ'ուզէ, դնա՛ եւ հասկցիր: Եղբայր, խօսքը սակայն հասկըցուելու համար չէ՞. եթէ մեր միտքը չհասկցուի է, այս լեզուն ի՞նչ է. կըտրենք նետներ, եւ նստինք մենք մեզի խորհի՞նք. բան մը կ'ըլլա՞յ. չհասկցուիլը վարպետութիւն է: Ես կը մեռնիմ եթէ միտքս չի՛փ շիտակ չհասկցնեմ. կ'ընդունիմ չքնանալ, հարիւր տարի խօսիլ, հարիւր լեզու եւ երկու հարիւր շրթունք մաշեցնել՝ որպէսզի մտածածս ճիշդ հասկըցնեմ: Ամօթ է ասիկա: Արդէն ո՞ր չափ կեանք ունինք որ շխտինք, մենք

մեզ քեզ մը ճանչցնենք ուրիշին, - մեր կրիկին, մեր զուակներուն, մեր բարեկամներուն, մեր թշնամիներուն, մեր ծանօթներուն: Երախտ՞յ ենք, թէ խոտփած...
Ապա.

- «Բայց մեղք այս վարժապետին. Հրեակոտան ուսուցիչներուն ուսուցը շուհէր, ճիշդ է, բայց խօշ էր. ով գիտէ ինչ ունի այսօր: Ըսեմ քեզի բ՛նչպէս վարժապետ է, ես ալ կարգացած եմ քովը:

- «Եկեղեցիին բոլոր գիրքերը կարգացած է, գոց գիտէ, եւ նորէն ալ հայհոյանքի անտառ մըն է: Ձեռ յիշեք ճիշդը ի՛նչ սորվեցանք իրմէ. թերեւս հայհոյանք. օդի խմելն ալ թերեւս: Կը մըտնէր դպրոց գինով. շտեմա՞ր. խմած էր նորէն: «Եկէք համար տուէք», կ'ըսէր: Աշակերտներուս դիմաց, դասարանին սամրոզ մէկ պատը բանող մանիշակագոյն ալյուրիմ մը գրած էր, ամէն մէկ գիրը խոշոր թիզ մը: Ամէն մէկ գիրին ծանօթ անուն մը տուած էր այդ տառով սկսող: Ա-ը, օրինակ, Աստուած էր, Օ-ն՝ օդի: Մեր այս Մազաղաթ վարժապետին հետ ինկած էինք Աստուծոյ եւ օդիին միջեւ, Բ-ով բարկանալով, Գ-ով զոռալով, Գ-ով դողալով: Աւ թէեւ Ե-ով կ'երգէինք, բայց Զ-ով կը զայրացնէինք վարժապետը ու կը զղջայինք: - «Վարժապետին օդի բերեկէն աւելի լաւ բան չկայ» կ'ըսէր, ու կը քնանար յետոյ, հըրամայելով որ նայինք պատին, խոշոր խոշոր մանիշակագոյն Այրենդիմին: Կ'ըսէր՝ - «Նախ այդ պատը, յետոյ քերականն, յետոյ սաղմոս, հաւատով խոստովանիմ»:

- «Գասարանին մէջ, պարտն Սեգրակ, այս Մազաղաթ վարժապետը կը քնանար դուրին ու երկու ձեռքերը գրած նշաններէ դարձր ճիւղաններուն վրայ: Հոգարարձու հարուստ Օհաննէսը կու գար, գինով գինով, կը պոռար վարժապետին վրայ. «Քո՞ճա՞ կս թէ հարած գոմէջ. էլ տունը գնա, խօճան օդի կը խմէ՞», մեղք սա շօճուիներուն, մեղք սա Աստուծոյ աղուր Այրենդիմին, լուսաւորչական եկեղեցիին. վաղը ասոնք կ'ըլլեն

կաթոլիկներուն կ'երթան, ամօ՞թ»: Կոխ կ'ընէին մեր առջեւ: Ժամուն բակը, ասոկէ առաջ պերկամանի մը վրայ նստած ծերուկ Տէր Գողոսը ճիւղապէն մէջ հեւալով ներս կը մտնէր հայհոյանքի ձայներէն վրդովուած, եւ ձեռքերը առաջ տարածելով կ'ըսէր. - «Սաղաղութի՛ն ամենեկուն»: Հոգարարձու Օհաննէսին հետ կը մեկնէին յետոյ, կը նստէին ուրիշ հեռու գերեզմանաքարի մը վրայ, մեծ ձիթենիի մը տակ: Մազաղաթ վարժապետ կ'ըսէր մեզի. «Վարժարանը այս մարդուն յանձնեք եւ անամօթը միշտ գինով է. խօճա չի հանիք եւ բուր մարդիկը իրեն գինովի պէս կու գան. մեղք եկեղեցիին, մեղք գիւղին: Բայց միտաշունի, տունը բան չլաւէք, դասապանները հոս են: Կիրակի կանուխ եկեղեցի եկէք, մեր շապիկները հագէք: Կամաց կամաց գիտուն կ'ըլլաք, անապարեւ պէտք չկայ, շուտ եղած գործին աստուծոյ կը խառնուի: Իմաստունները կ'ըսեն որ մարդիկ կրիայէն օրինակ անեկու են եւ ոչ թէ անմիտ նապաստակէն: Աղօթել եւ կամաց կամաց ճամբայ ելլել, աշխարհին մէջ կանոնաւոր մարդ մը ըլլալու համար: Ձաղօթեցի՞ր, ուսումիդ պատը չի բարձրանար: Ուղածիդ չափ բարձրացուր, կը քիլ: Ոչ արագ պատող որձնադիրին տունը լաւ է, ոչ ալ արագ օրոգոց քաշող հիւանին սեղանը: Բարակ, նուրբ գործերուն համար արագութիւնը միշտ աղէտ է: Ոսկերիչը կրնա՞յ արագ շարժիլ: Աւրեմն, տղաք, ուսումը օսկիէն աւելի թանկագին է եւ նուրբ: Եթէ Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ անապարէնի՛ն թերեւս այս գեղեցիկ գիրերուն տեղ տա՞նկերէն գիրքը գտնէին, եւ ամէն ինչ աւրէնէր: Ի՛նչ պէտք կայ անապարեւու, Աստուծոյ տուած օ՞րը կը հատնի:

Ուրիշ առիթով մը.

- Կաթոլիկներուն դպրոցը չըլլա՞մ որ երթաք: Կաթոլիկը Հայուն չափ հին չէ. եւ ով որ աւելի՛ հին է, ան է ամէնէն ճիշդը. Աստուած անոր աւելի՛ իրատունք կու տայ քան վերջը եկողներուն: Հայը չա՞տ հին է: Օ՛, ամէնէն հինն է ժողովուրդներուն մէջ: Իմաստունները

կ'ըսեն որ Աղամբ Հայ եղած է, եթէ ոչ ի՞նչպէս խօսեցաւ Աստուծոյ Հետ, երբ աշխարհի վրայ քնաւ լեզու չկար: Տէրը անշուշտ Արարատի վրայ էր եւ Արարատի լեզուն պիտի խօսէր առաջին անգամ. երկրի վրայ ինչ բարձր տեղ կար որ Տէրը Արարատը թողած Հոն քաջ ընէր իրեն Համար:

Եւ Հակոտակ այս խօսքերուն, եթէ մէկը յամատէր կաթողիկի մէջ արժանիք փնտռելու ձեւ ընել:

- Սուս, լուկոս, գաւազանը Հոս է: Վարժապետին դէմ չեն կենար: Անոնց աւեր Օղոտտինոսը մեր Նարեկացիին ձեռքին ջուր չի կրնար լեցնել: Թող անգամ մը գերեզմանէն դան, միասին ծուծկ շոքած աղօթեն, նայինք Աստուած որո՞ւն մտիկ կ'ընէ աւելի: Ի՞նչ բաներ ըսած է Նարեկացին, աշխարհի մէջ չէ մնացած բան մը որ չըսէ ի՞նչպէս ամէն բան միտքը ինկած է, ի՞նչպէս կարգա, կարգա, բան չեա Հասկնար, մարդ չի Հասկնար. սրտին մէջէն միտքը այնպէս բաներ կ'ըսէ, որ ոչ կախարհները կը Հասկնան, ոչ ալ վարդապետները: Նարեկացի ըսի՞ր, պէտք է կենաս:

Ամէն դատէ ետք, կ'ուզէր որ բոլոր աշակերտները կրկնեն.

- Վարժապետ, մենք Հայ լուսաւորչական ենք:

Այս խօսքերէն ետք, կ'ուրախանար Մաղաղաթ վարժապետ, եւ անոր լայն կուրծքը լայն շունչ մը կ'առնէր: Կ'ըսէր:

- Լուսաւորչական ըսի՞ր, Աստուծոյ լոյսը մէջն է: Գրիգոր Լուսաւորչիին պէս տասներեք տարի վերապի մէջ ապրած մէկը լուսաւորչական ըլլայ, Նարեկացին ըլլայ, Ներոնէս Շնորհալին ըլլայ, էջմիածնի եւ Սիսի կաթողիկոսները ըլլան, Պուտոյ պատրիարքները ըլլան եւ մե՞նք չըլլանք: Հայութեան բոլոր մեծերը ըլլան, մե՞նք չըլլանք: Այսքան մարդերու մէջ ելլենք կաթողիկ ըլլանք, բրօ՞տ ըլլանք: Անոնք տարբեր, մենք տարբեր: Էջմիածին: Գրիգորոս այնտեղ իջաւ, վերջապաւ:

Ճ

Յետոյ Պաշէր տարաւ զինք բոլորովին անկարեւոր նիւթերու մէջ: Տարաւ գիւղացիներու տաղտուկին եւ իր մութթարի ձրի մեծագործութիւններուն մէջ, իր բոլոր տեսակի նախասիրութիւններուն եւ գոգոհութիւններուն մէջ: Կնիկի եւ խնամի խօսքերու մէջ: Կրիւի եւ զատավարութիւններու մէջ, ահուայի եւ ոտքի ցաւերու մէջ, սրամտութիւններու եւ արտնդութիւններու մէջ: Գրուիք դարձաւ պայթիւլ մօտ տակառ ու կը մնայ դեռ այդպէս: Ինք, թուարանութեան քսան տարուայ ուսուցիչ՝ մէկ մէկ ալ քանի՞ կ'ընէ չի գիտեր այլեւս: Ու կարծես Հոգն ալ չէ թէ քանի՞ կ'ընէ:

Կը զարմանայ միայն որ այս երկար բարակ շատախօսին Հետ ապրելով, ժողովուրդը ողջ կը մնայ, կրնայ գործ մը ընել, բան մը խորհիլ, չգաղթել: Ինք, վերջացաւ, արեւը ծագեցա՞ւ, կը ցատկէ ինքնաշարժի մը մէջ եւ ճիւղիկունք կը վերադառնամ ըսելով, ա՛լ այդ կողմը չի նայիր: Միայն, վերադարձի որդուամ առնելէն ետք, կը մեղքնայ մնացող ժողովուրդին.

- Իսկապէ՛ս որ Հերոս ժողովուրդ է, իսկապէս Հայ ժողովուրդ. աշխարհ մը Պաշէր իրենց ուղածին չափ խօսին՝ Հոգը չէ. աշխարհ մը Սեղբակներ յաւիտեան լռեն՝ Հոգը չէ: Ինք Հայ ժողովուրդ է. թերի, բարի, տոկուն...

Ճ

Ինքնաշարժին մէջ, փոքրիկ թուղթի կտորի մը վրայ Հայուելով, մրափելով եւ սափքօ մը ակուններուն տակ, կը գրէ թուարանութեան քսան տարուայ ուսուցիչ Սեղբակ:

- Վերջին բարեացակամ Հաշիւ. Գալեցիներ Յ շէլմեթի, կերանք ժայռի մը վրայ տուի մը միս, բունցիկը խուլ, սպուշ, տխմար ձուկ մը՝ մօտ Յ նիւկի: Պօսեցայ թերեւս 100 մեթր. լտեցի՝ տառը Հազար:

ԵՊ. Գ.

ՎԵՐՋԱԼՈՑՍԻ ՅԱՂԵՐ

ԱՌԱՔԵԱԼԸ

Հշմարտութեան եւ սիրայ լուսապսակը ճակտին,
Կեցե՛ր է ան հոգիով հազորդակից Աստուծոյ:
Որով կ'ըլլայ ամնուան, վշտերն որով կ'ամոքին,
Կհանքի խաչը ծանրակիր, կ'ըլլայ թեքելու ու հանոյ:

Խոտայի լոյս բարձունքին ուր կանգնած է վերամբարձ,
Կր սաւառնի վեհափառ արծիւներուն թռկերով.
Մինչ եղտիւրին մէջ վարք, ամբոյժը կոյր յեզակարծ.
Թոյն ու թուֆով շի խաչ հանց կը բարբառի փնակառով:

Ի՞նչ փոյթ փուշերը ճակտին երբ տնոնց վրայ կը թառի
Անմեղութեան եւ սիրոյ հեզ ու մաքուր ազաւեին.
Ի՞նչ փոյթ մոխամբը թշուառ, ազազակները վայրի,
Երբ հաւատքը բալասան կ'ըլլայ վերքին, նոր ու եին:

Ան գիտէ թէ արիւնն որ կողէն կ'իյնայ շիք առ շիք,
Խիղճներու մութ ժայռին վրայ պիտի փոխուի վարդաբու,
Ու աչքերն որ խոտային կը նային յար անբերքիք,

Կը կարգան լոյս կուրծքին վրայ գալիք շքեղ գարեբուն,
Տաւերժական իր խօսքին Յաղթանակի՛ն ալկուն:

Պուէնոս այրէս, 1963

ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ

Հայկական ԿԱՆԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՐՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Դուռը զարնուեցաւ կարծես: Կարեւորութիւն չընծայեց: Կրկին անգամ զարնուեցաւ, շատ մեղմօրէն: Ո՞վ կրնար ըլլալ: Զուգեց պատասխանել: Զլիշեց, որ այդ օր Շարաթ էր եւ Փաթման կու գար սենեակը մաքրելու:

Դուռը նորէն զարնուեցաւ, ապա մեղմօրէն բացուեցաւ: Լոյսին դիմաց՝ ճանչցաւ Փաթմայի սլացիկ կերպարանքը:

- Ի՞նչ կ'ուզես, - ըսաւ կոպտօրէն:
- Ոչինչ: Եկայ սենեակդ մաքրելու:
- Գնա՛, սենեակս մաքուր է:
- Մաքուր: Ներսը կը հոտի, չե՞ս ատներ:
- Բու գործդ չէ, գնա՛, հանդիստ թո՛ղ գիտ:

Դրամ իսկ չունէր աղջկան վճարելու:

- Շատ չի տեսեր, դուն պատկէ եթէ կ'ուզես, ես շուտ մը կը մաքրեմ:

- Դուրս ելիր, - պոռայ կոպտօրէն, - արարեմէն չե՞ս հասկնար, ըզլլաւ պարբա:

Աղջիկը շեկեց, սկսաւ աշխատիլ:

Լեւոն աւելի զայրացաւ. ելաւ տեղէն, բռնեց աղջկայ թեւէն եւ տարաւ մինչեւ դուռը.

- Դո՛ւրս, եալլա:

Աղջիկը վերաւորուած, կեցաւ դրան սեմին:

- Մայրս կ'ընէ:— Խափաղախ գործ չունի, նեղուած է: Այա քարիմ, փաղը նորէն կ'աշխատիս... Խափաղախ երիտասարդ է, ուժով է... Ես բան չեմ ակնկալեր, տունդ մաքրեմ, Աստուայ համար... չըլլա՞ր...

Արդէն ներս մտած էր եւ սպիտակ ակօսաներու շարքը կը շողար պլլրոնգէ մորթին մէջէն: Լեւոն սպառնական նայեցաւ անոր, չդիտնալով ինչ ընել: Աչքերը շամբային փայլ մը ստացեր էին եւ կուրծքերը հպարտօրէն ցցուած:

Մէկէն ցանկութեան անտես ալիք մը բարձրացաւ: Զհասկցաւ ինչպէս, բռնեց աղջկան մազերէն եւ մոլեղօրէն գլուխը քաշեց իրեն եւ շրթները առաւ շրթներուն մէջ: Աջ ձեռքը հասած էր աղջկան կուրծքին ու զայն կը ճմլէր ափին մէջ: Զհասկցաւ ինչպէս պատահեցաւ: Վայրենացած էր:

Ֆաթման չբողոքեց, կատուի նման ծուարեցաւ դէրկը եւ անձնատուր եղաւ շոյանքին:

- Մայրս տունը չէ, ոչ ոք կայ վերը, - փսփսաց:

Սատանան մտած էր Լեւոնի արեան մէջ: Օրերու զրկանքն ու ներմըղուած ցաւը՝ պրոթկալու ելք մը կը վնասէին: Հոգեկան տաղնապնեբու ժամանակ, չհասկցուած ցաւը քանդողական է եւ մեղքի ճամբաներէն կը քայլէ: Վիրաւորուած ինքնասիրութիւնը կը ճզնի աւելի իսկ նուաստանալ: Հոգին ցերի մէջ ազամանդի նման չի փայլիր:

Սատանան մտած էր Լեւոնին արեան մէջ:

Ֆաթման կատուի մը անչուկ քայլերով դնաց ու քաշեց պատուհանի վարագոյրը եւ գուռը փակեց: Մութը թափ տուաւ մեղքին:

Լեւոն լռեց աղջկան զղեստին սահելու շրջիւնը: Աչքերը փակած էր: Գիտէր, որ մերկ էր հիմա. ամբողջովին: Հրաշալի բան մը կար, Եարաթներէ ի վեր դատածած հոգին, կը նետուէր դէպի կեանքը կրկին:

- Ֆաթմա՛:

- Հրամմէ, տէր իմ, հո՛ս եմ:

Սե զդաց աղջկան տաք մարմինը:

- Ընկեր Ազամեան, վիճակը վիճակ չէ, - կ'ըսէր Վարուժան Ուսուցչին, - օրերէ ի վեր սենեակէն դուրս չ'ելլեր, կ'իջնայ Ֆիզիքապէս եւ բարոյապէս: Բան մը ընելու է: Գլուխս ամէն կողմ զարկի, - անօգուտ:

Ազամեան մօրուքը շոյեց.

- Մի բան անելու է:

- Գոնէ այնպիսի գործ մը ըլլայ, որ իր խառնուածքին յարմարի: Այդ նպարավաճառին քով խեղր անիծուեցաւ:

- Մեր ճակատագիրն է, Վարուժ Դան, մեր ճակատագիրը: Ինչքան ընդունակ աղաք ձեզի նման, կանուխէն նետուած են կեանքի ասպարէզը՝ մի կտոր հացի ի խնդիր, եւ չեն կարողանում շարունակել իրանց ուսումը եւ ծառայել իրանց ստաքելութեան: Մեր ճակատագիրն է: Բոլորս էլ էզ ճամբից անցել ենք: Ան սուսելին, դառնում ես կէս անթի ուսուցիչ կամ խմբագիր... Գարձել ենք վարժապետների եւ հրապարակագիրների աղգ... Ի դէպ, յիմարս, - ինչպէս չի շեղի... Ասացի խմբագիր... Անցածները Համոյի հետ Լեւոնի մասին խօսելիս, մտածեցինք նրան մեր թերթի խմբադրութեան մէջ տեղաւորել... Կարիք ունեն... Ինչպէ՞ս շտամեցի...

- Ատրկա հիանալի կ'ըլլայ, ուղղակի հիանալի... Կը խենթենայ եթէ լսէ... Երթամ, յայտնեմ... Մեղք է, թո՛ղ ուրախանայ...

- Ոչ, դեռ կաց, առաջ մի խօսիմ Արամին:

- Յսետութիւն, - բուս Վարուժան եւ իջաւ փողոց:

Օրը Եարաթ էր: Գպրոցէն դարձին հանդիպեր էր Ուսուցչին: Այժմ, ուղղուեցաւ դէպի Լեւոնի տունը: Սպասելու հարկ չկար: Բանի Ուսուցչին ու Համոն կ'ուզէին, անպայման կը յաջողէր:

Հրճուանքի մէջ էր: Լեւոնի դրութիւնը կը տանջէր գինք: Կը սիրէր իր ընկերը խոր կերպով: Այն սիրով, որ անցեալ սերունդի ստաքելութիւններէն էր: Հիմա, մեր դարը դիտական յառաջդիմութիւններու աննախընթաց ոլջաքին մէջ, գաղափարական ու գեղապիտական արժէքները նսեմացուց: Օգտապաշտական միտումը կը հետեւի ընական դիտութիւններու:

Գործնական եզրը, երազի ետեւէն մի վազեր: Երազը փոր չի կշտացնէր:

Մենք դիտները միշտ կը յանդին օգտապաշտութեան:

«Ախ, այս նիւթը, - ըսաւ Վարուժան, - չարիքի արժաար այդ է...
Ոնեղճ Լեւոն...»

Մինչ կը բարձրանար Լեւոնի տան սանդուխները, Վարուժան նման
մտածումներ կ'որոնար:

Ձարմացաւ երբ Լեւոնի դուռն ու վարագոյրը գոց դառաւ: Երբեք չէր
պատահած, որ վարագոյրը այդ ժամուն քաշուած ըլլար:

Դուռը զարկաւ:

Լեւոնն ու Ֆաթման ցնցուեցան: Արտերը վեր ցատկեցին ու սկսան
մոլեգծօրէն զարնել: «Մայրս է, մայրս է», կրկնեց աղջիկը սարսփահար:
Արիւնը ողորկեց Լեւոնի աչքերն ու դէմքը: Վատօրէն լռեցին: Վարուժան
կրկին զարկաւ Լեւոնին: Լաւ որ աղջիկը նիւզը հրած էր:

Վարուժան քանի մը անդամ եւս զարկաւ, ապա զարմացած հեռա-
ցաւ: Ահանջը դրան փակցուցած, Լեւոն թեթեւցած՝ յեց անոր քայլերուն
էջը սանդուխներէն:

- Շուտ հագուէ եւ կորսուէ, - ըսաւ աղջկան:

Աղջիկը սեւ զգեստը քաշեց զլուխէն վար, բացաւ վարագոյրն ու
դուռը: Կեանքը վերստացաւ իր վայելուչ դէմքը: Ֆաթմային կոպերը ու-
ռած էին քիչ մը եւ աչքերը կարմրած: Մորթը կը վառէր, նայուածքին
մէջ քաղցրութիւն մը, Բերնին՝ եղիպտական առեղծուածային ժպիտը վի-
րադարձեր էր:

- Մօրս պիտի չըսես, այնպէս չէ՞, - մրճնջեց:

- Ոնեթ մի ըլլար, - ըսաւ Լեւոն:

- Մայրս եթէ լսէ, կը մորթէ դիս:

- Կորսուէ:

Տղուն ձայնին մէջ բարկութիւն, ամօթ, նուաստացում միախառնը-
ւած էին: Թշնամական շեշտ մը իսկ կը դանաղանուէր: Կարծես աղջիկը կը
մեղազբէր պատահածին համար: Վարուժանի վրայ հասնիլը, դուռը զար-
նելը, իր վատօրէն կծկուելն ու լռելը - անվայելիչութեան զգացում մը ըս-
տեղծեր էին:

Եւ սակայն, վարը, յատակը - երիտասարդութեան գինովութիւնը
եւ լեզուին վրայ՝ կեանքին համը:

Կեանքին ոխը առած էր:

Ոմրագրատան անկիւնը, պատուհանի մօտ կը դէր Լեւոն: Ենորհի.
Ուսուցչին եւ Ոմրագրատան Համոյին միջնորդութեան, ընդունուած էր թեր-
թի անձնակազմին մէջ: Վճարումը շատ համեստ էր: Վճարումի մասին ո՛վ
կը մտածէր սակայն:

Ոգեւորուած էր: Ուրախութենէն գիշերները չէր կրնար քնանալ: Ս-
դին մէջ կը քայլէր: Նպատակ մը մտած էր կեանքին մէջ: Պարպուած անօ-
թին մէջ՝ ինկած էր կաթիլ մը գաղափար: Ազատած էր Տիգրանեանի նպա-
րեզնէի ճահիճէն: Այլեւս իւզ չէր հոտեր: Մտած էր բարձր ոլորտի մը
մէջ: Մտքերու եւ գաղափարներու աշխարհը:

Կը զարմանար երէկի յոռետեսութեան վրայ: Երակներէն շքան ցու-
լի արիւնջ էր անցեր: Անպարտելի կը զգար: Ծոփէնհատուրի կամէր գինք
կը մղէր ստեղծագործելու: Կը զգար, որ աշխարհին ըսելիք ունի:

Ձէր արիստար այլեւս, որ ճարտարապետ չկրցաւ ըլլալ: Կարեւորը

արայայայտութեան միջոց մը գտնելն էր: Գիրը լուսապէս պիտի ծառայէր առաքելութեան:

«Երանի մայրս ողջ ըլլար եւ տեսնէր...»

Մօրը պատկերին միշտ կ'ապուած էր Թալուհին: Երկուքն ալ իրը չէին ալիւս: Գանի անգամ փորձեց դիմել Քաղուհին, խնդրեց մտածումը ունեցաւ Աղեքսանդրի մեկնելու եւ անակնկալ մը ընելու, ինչպէս ան ըրած էր իրեն: Զկրցաւ: Անըմբռնելի գգացում մը կեցուց զինք: Իրենց միջև կամուրջը քանդուած էր: Հաստատ դիտէր: Զէր հասկնար, իրարմէ շարունակ կը մեկնէին, բայց կապը միշտ հան էր, ներսը, յատակը, մնայուն տեղ մը:

Յմբազրուակար հետաքրքրական մարդ մըն էր: Արամ կը կոչէին զինք, առանց մականունը յիշատակելու: Լաւ տպուաւորուեցաւ եւ սիրեց: Ջերմութիւն մը կը ծորէր անմէն: Անհաշուրդ, ինքնատուր անմէրէն չէր: Ինչքէն, զալուածքը կ'արտայայտէին հաստատակամութիւն եւ մոլեռանդութիւն: Հմուտ էր ընկերային հարցերու եւ պատմութեան: Ինք բոլորումն իսկ էր ընկերարարութեան մէջ: Իր ընթերցումները, — այլապէս բազմակողմանի, — անտեսած էին այս մարդը, հաւանաբար իր խառնուածքին շատ ալ սիրելի չլլալով: Մոլեռանդութիւնը կը տղաւորէր ու միաժամանակ վարանումի կ'ենթարկէր զինք: Կրթոտ անձ մըն էր Արամ: Քունքին հրակները միշտ ուռած էին բարձր ճնշումի տակ: Աչքերը արիւնած: Այն տպուաւորութիւնը կը ձգէր, որ տեսարար մէկու մը դէմ լարուած էր եւ պատրաստ նետուելու պայքարի մէջ: Անտարակոյս, կուտարան մարդ մը ըլլալու էր:

Շատ բան սորվեցաւ հետազայ տարիներու ընթացքին անկէ: Մարդը ընկերավարութեան արոյշեան մըն էր: Ուրիշ պատուհան կեանքի վրայ՝ շուռնէր: Լեւոն հաստատ համոզումներ ունէր, բայց միաքը միշտ բաց էր կեանքի հողովոյթին: Կը սիրէր լսել ուրիշներու կարծիքը, թէկուզ իր կարծիքին հակառակ: Լեւոնի համար կեանքը հաստատուն, անփոփոխելի եւ վերջնական չէր: Կարգը կը քայլէր գէպի քառսը եւ քառսէն կը ծնէր նոր կարգը, վերանորոգուած, նոր ձեւ ու նոր բովանգակութիւն գրեցած: Միաժամանակ, յատակը, հիմնական, անփոփոխ երակ մը կը հոսէր, որ կեանքն էր բոլոր ժամանակներու:

Իրեն կը թուէր, որ խմբագրի նկատողութենէն վրեպած էր այս իրողութիւնը: Այդ պատճառով, մոլեռանդ էր եւ միակողմանի: Զէր հանգուածներ ուրիշներու կարծիքին: Զէր հանդուրժիչ հակաճառութեան: Եւ որովհետեւ ուժեղ անհատականութիւն մըն էր, շատեր ինկած էին իր ազդեցութեան տակ եւ կը շարժէին իր ծիրին մէջ:

Գանի մը շատ մեղմ ու քողարկուած բախումներ ունեցան: Խմբագրին բռնատիրական վերաբերումը հանդիպեցաւ երիտասարդին ըմբոստ եւ նոյնքան ուժեղ անհատականութեան: Այնուհետեւ, իրարու հանդէպ եղան փոփոխականա եւ ուշադիր: Մանաւանդ Լեւոնը, որ պարտական էր յարգաւոր ըլլալ:

Միայն անհատականութեան ու խառնուածքի տարբերութիւններ չէին, որ իրարու կը բախէին, այլ, նաեւ, հին ու նոր աշխարհները: Յուստենական հինն ու նորը:

Լեւոն գոհունակութեան ուրիշ պատճառ մըն ալ ունէր: Գրեթէ ամէն երեկոյ, Առուսթիւն ու Յմբազնու համոն կ'ու գային խմբագրատուն,

կը մտնէին Արամի մօտ եւ ժամերով կը փակուէին ներսը: Կ'ըսէին, որ ասոնք Հ. Յ. Դաշնակցութեան ղեկավարներն էին:

Ուսուցիչը յատկապէս ուրախ էր Լեւոնի նոր պաշտօնին համար:

— Տես, որդի, — ըսած էր, — դպրոցը ուղղութիւն է տալիս միայն, մարդ ինքն իրան կ'ուսուցանէ: Կարգա՛, լսէ, զիտէ: Քո եւ Վարուժանի վրայ մեծ յոյսեր եմ դրել: Մեր ազգը պէտք ունի ընտրեալներէ: Մեր տարիքը արագօրէն ընթանում է: Ապագան ձերն է, ձերն են նաեւ մեր ժողովուրդի պատասխանատուութիւնները: Եւ... զիտցիր... Հաւատա՛ ինձ... արժէ այս ժողովուրդին ծառայելը... Հաւատա՛ ինձ...:

— Դու էլ, — մէջ մտած էր Համօն, — դու էլ միշտ ողբերգական ես... Տղան մի յուսահատցրու... Կեանքը պայքար է, երիտասարդ, դատան պայքար... Կը վերապրեն Հղօրները եւ պայքարի ընդունակները... Այդ է մեր ժողովուրդի տեւականութեան գաղտնիքը... Դու ամէն մարդի ասածին ականջ մի տար, նրանք պատմութիւն չլիտեն... Մեր ժողովուրդը միշտ էլ կոտել է, արհւնել է, երբ հարկը պահանջել է... Կարեւորը այն չէ՝ թէ կուտի մէջ ո՛վ կը յաղթէ կամ ո՛վ կը պարտուի, այլ կոտելու վրձնականութիւնը... Այդ է իսկական անպարտելիութիւնը... Մեր կեանքը դատան էր, խիստ էր, վտանգներով լի, բայց դեղեցիկ... Հերոսականօրէն դեղեցիկ... Հիմի Հերթը ձերն է...:

Առաջին ամսականը արած էր:

Վարուժանին խոստացած էր, որ լաւ քէֆ մը պիտի ընէին: Շտաբօր էր, կանուխէն գացին Փարիզիանա, նստան Տիգրանի սեղանը: Քիչ ետք Հասնելու էին Ուսուցիչն ու Թմբապետ Համօն:

Այդ գիշեր որոշեցին գինի խմել, Արամեան գարեջուրը շատ չէր սիրեր: Ապսպրեցին Քիանթիի շիշ մը:

— Պրն. Լեւոն, յունական Քօքինէլլին աւելի աղուօր է, ըսաւ Տիգրանն:

— Մօ, ո՞վ կը հարցնէ քու կարծիքդ: Իեր Քիանթիին:

— Գլխուս վրայ, պարոն, գլխուս վրայ:

Գինին եկաւ, հտար առատ մէզէ: Բտժակները լեցուեցան եւ պարպրեցան:

— Ինչպէ՞ս, կը սիրե՞ս նոր դործդ, — Հարցուց Վարուժան:

— Հիանալի :

— Երանի քեզի: Այդ քառակուսի գլուխներուն հետ անհնար է աշխատիլ, նս ալ գործս կը սիրեմ, բայց մթնոլորտը, հոգաբարձուները, կուսակցական հակամարտութիւնները: Մանաւանդ այդ քու նպարազաճառի կտոր Տիգրանեանդ. կը ջանայ դիս պաշտօնէ հանել տալ: Խելքս չի հասնիր, այս մեր ազգը մէկ ազգ չէ, այլ հազար... Հերոսականը, ոգեկանը... եւ վատերն ու շարժիները... Տես մեր պատմութիւնը... Հակասական ժողովուրդ... Կրկնակ անհատականութիւն, որ մեր պատմութեան արշալոյսն է... չեմ հասկնար...:

— Լորտ Պայրըն կ'ըսէ, որ մեր առաքինութիւնները ինքնեկ են, իսկ թերութիւնները...:

—Արդե՞ք, արդե՞ք, — ըսաւ Վարուժան:

— Շտա խորը մի երթար, — ըսաւ Լեւոն, — մենք այսօր պիտի դուրս ճանանք, իերն անիծեմ բոլոր մտաւորականներուն... ամէն մարդ կը խօսի բանականութեան յաղթանակի մասին... Իսկ ես կ'ընեմ. անկցի արամա-

բանութիւնը եւ կեցցէ՛ դրացումը... Չկայ աւելի գեղեցիկ բան, քան զգացումը... Մեր գոբախտութիւնները, - հակառակ տիրող կարծիքին, - մեր զգացումներին չէ, որ կը ծնին, այլ մեր բանականութեան սխալ դատումներին... Մեր ժողովուրդը մտածող ժողովուրդ մը չէ, զինք վարողը զգացումն է... եւ ոգին...

- Տօ, ըմպելին բարերար ազդեցութիւն կ'ընէ վրադ... Լեզուիդ կուպերը կը քակուին... Մօ, Տիգրան, սա Բեյապարն համին նայինք մէյ մը... Նայէ, որ միւր կահուիչ ըլլայ, քու կաշիիդ շնամնի... Շատ ճարպոտ ալ չըլլայ, ճարպը որդ կը սնուցանէ, որով լիցուն են ուղեղները մեր դարու քաղաքագէտներուն...

- Աւելի լաւ չէ՞, որ Բեյապար մեր հիւրերու գալէն ետք բերէ, - ընդմիջեց Լեւոն:

- Հո, իրաւունք ունի... Մօ, Տիգրան, Բեյապար զեռ մի բերեր... Ես քեզի կ'ըսեմ... Ընկեր Աղամեանն ու Խմբապետ Համօն քիչ մը պիտի ուշանան... Դառնանք մեր նիւթին - Իմ կարծիքով, քու ըսածիդ ճիշդ հակառակն է ուղիղը... մեր ժողովուրդը մեծ մտածողներ չունի՛ր այդ է իր թերին... Միշտ զգացումով կը շարժի, իսկ զգացումը, յաճախ, ազգային շահերու թշնամին է...

- Նայէ, նայէ, այս Թափանցիկ կեռասի կարմիրին:

Լեւոն բաժակը բռնած էր լոյսին դէմ:

- Հոգին արեւն է, գտուած ու բերեղացած... Այս ալ զգացումի ծնունդ է... Մեր մարմնին մէջ ոգիի կը փոխուի, որ կ'ողելորէ, կը խանդավառէ ու կը վերացնէ... Մեծ մտածող ըսիր, մեծ մտածումը կուշտ փոր կ'ուզէ, հանդիստ ու կայուն կեանք... Ժողովուրդը կ'ըսէ՝ արջը անոթի փորով չի խաղար... Անցած օր Սողոմոնի մասին կը խօսէինք... Հարբատութիւն, կանանց, առատ կերուխում եւ... Սողոմոն Իմաստուն... Շոփէնհաուզը... Հարուստ էր, վայելեց, սիրեց, կերաւ խմեց ու... փիլիսոփայեց... Առ Հեյլադան, Աթէնքը, Բէրկլէսի դարը... Ազա նայէ մեր պատմութեան վրայ... Համեմատական տախտակ մը շինած էր Խմբապետ Համօն, թիւերը ճիշդ չեմ յիշեր... Մեր ժողովուրդը քանի՞ տարի խաղաղ ու ազատ ապրած է, քանի՞ տարի պատերազմներու մէջ կամ օտարի տիրակալութեան տակ...

- Ատոնք չքմեղանքներ են, - ըսաւ Վարուժան, - ընդունինք իրողութիւնները... Պրատոն մը, Տիբարտ մը չենք ունեցած... Ոչ ալ Տանտէ, Շէյքոփիբ կամ Կէօթէ... Ատոր ի՞նչ ունիս ըսելիք...

- Մօ, Տիգրան, խերդ անիծեմ: Այս դինի չէ, ջուր է: Նոր շիշ մը բեր: Մայրդ երեւի քեզ անլուսին, խաւար պիշեր մը ծնաւ, որ այդպէս սեւ ելար...

- Էհ, պարոն Լեւոն, դէմքիս մի նայիք, հոգիս ճերմակ է, այդ է կարեւորը... Չե՞ս լսած, կ'ըսեն - «Ճերմակը անուն ունի, սեւը՝ համ...» չէ՛, հի՛, հի՛...

- Կորսուէ, անպիտան:
- Աղամեանն ու Համօն երեւցան:
- Տղաքը ուրախ՝ ոտքի ելան:
- Դուք արդէն ոգեւորուել էք, - ըսաւ Աղամեան, - դէ նստինք: Նստան, խմեցին, կերան: Պոսակցութիւնը կրկին դարձաւ ոգիի մասին...

« Ճիշդ է ասում Լեւոնը, — ըսաւ Ազամեան, — մեր ժողովուրդը կ'սրնէ ուրիշ... Բայց տարտամ եւ ընդհանուր մի զաղափար է ողին հիւստ... Հինքը կրկնում էին, մենք էլ ենք կրկնում... Մի ակնկալէք, որ ես տամ ճշգրիտ սահմանումը... Ի միջի այլոց, ամէն մարդ ուղում է ճշգրիտ լինել, ինչպէս կարելի է ճշգրիտ լինել բաների մասին, որոնք հոսում են, շարժման մէջ են... Կարելի է ճշգրիտ լինել մեռելների մասին... Ուրեմն, նրաթից չընդունելու համար, — որին զգացումին զուտած, — բերեալ զայն, — ինչպէս տեսնեմ, — աննրբացած էութիւնն է... Նկատի առէք, ասոացի զգացումին, ոչ մտածման... Ինչ ասած որ սպեղն է կատարում վիտակցութիւնը, ինչպէս միշտ... Դրա համար, ճիշդ է ասում — Մեր ժողովուրդի մեծութիւնը իրա ուղիղնութեան մէջ է... Նախնական ժողովուրդների մէջ զգացումը չի հասնում բերեալացման, ուստի անոնք մնում են զարդանկարչականի եւ խորհրդանշականի վրայ... Բնական երևույթները կարծես այդքան էլ չեն հետաքրքրում մեր ժողովուրդին... Մեր աշխարհաւայելիքը զիտական ու վերլուծողական չէ միանգամայն... Բարձրաւանդակների ժողովուրդները ինքնասոյց են եւ հոյին են մշակում... Համաձայն ես, Համօ... »

Սմբապետ Համօն լուռ էր ամբողջ ժամանակը: Գիշ կը խմէր եւ շատ կը ծխէր: Կորուսած էր իր մտքերուն մէջ:

« Ես ձեզ նման գրոց-բրոց չեմ... Էդ բաներէն շատ չեմ հասկանայ... կը լսեմ... կը թուի, թէ ուղիղ են քո դատումները... Թէևս մի զիջ վերացական ինձ նման դաւաճացու համար... Օրինակ, քո ողին բացատրելու ճիշդը ինձ անելի շփոթեցրին... Գու էն ասա — Մենք ինչո՞վ ենք արժանի քաղաքակիրթ կոչուելու... Էդ մեծ ազգերի ժողովին մենք ինչո՞վ ենք ներկայանալու... »

« Մեր ճարտարապետութեամբ, — մէջ մտաւ Լեւոն: »

« Դժուար է յստակ պատասխան տալը... Ամէն մի մշակոյթ իր բարդ միջավայրի ծնունդն է... Յետոյ, բաղադրութիւնները կարող են մոլորեցնել... »

« Եստ բարակը մի մաներ, — ըսաւ Համօ, — Եէյքսփիրը դնահատելու համար հարկ չկայ ամբողջ անգլիական պատմութիւնը ուսումնասիրելու... »

Ազամեան լռեց, կը ճղնէր իր մտքերը բանաձեւելու: Իրեն համար հարցը պարզ էր, բայց կ'ուզէր, որքան կարելի է, փաստացի ըլլալ, ինչպէս միշտ:

« Համարեա թէ, — կրկին ըսաւ Սմբապետ Համօ, — մի օտարական տար քեզի նոյն հարցումը: »

« Պարզ է, մէջ մտաւ Լեւոն խանդավառ, — մեր ճարտարապետութիւնը եւ մանրանկարչութիւնը, սրբազան եւ ժողովրդական բանաստեղծութիւնը: »

« Ընդհանուր խօսքեր են ասոնք, — ըսաւ Վարուժան, — մէկ մէկ բաժակ եւս, ու գուցէ բացուին մտքերը... Սմենք Սմբապետ Համօյի կենացը... »

« Կեցցես, Համօ Բան: »

« Ձեր շուքը մեր վրայէն անպակաս ըլլայ... »

Ազամեան յարձակեցաւ Քնպպին վրայ: Ուստի—խմելը կը սիրէր. « Կարկը վառ պահելու համար, անուխ է պէտք, կ'ըսէր: Մեծ հիացում

ունէր Հին յոյներուն հանդէպ: Անոնք մեր վարպետներն են, կ'ըսէր, անոնց կենցաղը առողջ էր: Իրենց ամենախորունկ փիլիսոփայութիւնները, յաճախ, տեղի կ'ունենային խնջոյքի սեղաններու շուրջ:

- Միւր առողջ բան է, - ըսաւ Ադամեան, - ամէն ապրող էակ, մանաւանդ ստեղծագործող էակ, ժիւ ուսելու է:

- Խենթ բաներ ես ասում, - հակառակեցաւ Համօ, - բանջարակերութեան արդիւնքները կենդանարանական աշխարհի մէջ...

- Ուզում ես ասել՝ կո՛վը, - ընդմիջեց Ադամեան:

- Ուզում եմ ասել՝ ցո՛ւլը, - ըսաւ Համօ:

- Է՛, դու էլ, բուն ասոցիւր, ցուլը ի հարկէ, հօր արուն է, բայց կոտորաւոր է, բաշ շունի... Ի վերջոյ դո՛՛մի անասուն է... անտառում ծաղրի կ'ենթարկուի...

Պահ մը կեցաւ, ապա.

- Իու ուզում ես ասել, թէ մեր ազգը... Լեւոնն ասաց... Մեր բանաստեղծութիւնը կարող է մրցել որեւէ ազգի բանաստեղծութեան հետ... Հիմի պիտի ասես. կատարուել են թարգմանութիւններ... Այո, թարգմանուել են, բայց ինչպիսի ողբալի... Ամէն անգամ, որ թարգմանողն ինքը սաղանդաւոր մարդ է եւ եղել է բանաստեղծ, օրինակ՝ Վալերի Բրիւսովը... Վերջերս Փրանսիայում, Լաբեկացուն թարգմանեց մի երիտասարդ քերթող, եւ տեսար ինչ հակազդեցութիւն... Դեռ մեր արժէքները ծանօթ չեն մարդկութեան... Իո՞՞կ կառուցողական արուեստում, մենք հասել ենք Հանդիսան... Մեր Միջնադարեան ճարտարապետութիւնը Հայ հողու ամենայնպէս եւ սիեզերական արտայայտութիւնն է... Ոչ միայն Հայաստանը եղել է կառուցողական մեւերի մի ինքնուրոյն աշխատանոց, այլ եւ եղել է առաջնորդողը եւ օրբանը նոր ոճերի... Բոմանկանը, Գոթականը, Բիւզանդականը մեծապէս օգտուել են եւ ազդուել մեզանից... Իսլամական է կարգաւ թորամանանն, Սարչիլովաքին, Դոլաքնը եւ ուրիշները... Ինձ թուում է, որ նկարչութեան եւ երաժշտութեան մէջ եւս մենք եղել ենք ինքնատիւր եւ ազդողը... Էլ չեմ խօսում դորդահիւստութեան, յաճապակիի եւ ժիւս արհեստների մասին... Դժբախտաբար, մանաւանդ Հայ երաժշտութիւնը դեռ բուսականաչափ ուսումնասիրուած չէ... Ի հարկէ, միշտ կայ փոխազդեցութիւնների հարցը... Հայաստանը օգտուել է Արեւելքից եւ Արեւմուտքից... Իւրացրել է սարերը, մոթիֆներ... Եւ սակայն, ինչպէս Դոլաքնն ասում է, իւրացնելու պրոցէսը սլահանջում է ձեւարձր կարգի ստեղծագործական կարողութիւններ... Ստացածը իւրացնել եւ իր ազգային բովից անցնելուց յետոյ, ստեղծել սեփական ազգային ոճ... Ի վերջոյ, ամէն մշակոյթ պարտաւէր է եւ պարտական... Դէ, կարծում եմ երկար խօսեցի, առ եղաւ դասախօսութիւն...

- Ընդհակառակն, - բողոքեց Լեւոն, - ի վերջոյ, մեր փնտաժը մեր հայկական հոգին է... Թորամանանը ուղղակի կախարդեց դիւ... Անկէ հաք, ձեռք անցուցի Սարչիլովաքին պատառիկներ... Մեր հայրենակիցը եթէ ըսէր, պիտի շտարակուէինք... Մեր կառոյցները կը համեմատէ առաջին դորիական եւ կոթական տաճարներուն հետ... Ձեւի այդ պարզացումի եւ մաքրութեան, մեզմէ առաջ՝ հասաւ Հելլադան եւ մեզմէ հաք՝ Վերածնունդը...

(Շար.) Բ. ԿՌԱՆԵԱՆ

Ա. Ռ. Ա. Կ

ԽՄԲԱՎԱՐԻՆ ՑՊԻԿԸ

Գիշեր մըն էր: Նուագէն վերջ
 Երբ սրբանը մընաց թափուր՝
 Բեմին վերայ խաւար ու լուռ
 Սկսաւ Վէճ,

Լեզու առաւ իւրաքանչիւր նուագարան:

- Ես տուփ մըն եմ կախարդական, -
 Կակազավիզ ըսաւ ջութակն,
 Ազեղիս տակն իմ դիւքավար
 Ասողեր կ'իյնան ասուպահար,
 Արեւն անգամ կը ըլննկի իմ կըրակէս,
 Տիեզերքին ոգին եմ ես,
 Տարափիս տակն արծաթ-ահուռն՝

Կ'առնէ նոր շունչ,

Կ'ըլլայ արօտ՝ հոգին երաշտ,
 Լըճուն սիրտը՝ կեանքին հետ հաշտ:

Ժողովուրդը ծափահարեց ինծի համար:

- Գովգո է ունա՛յն,

Դաշնակն իսկոյն բարձրացուց ձայն.

Ունի՞ս անթիւ ստեղծաշար

Ջութակ ազար,

Միայն շո՛քս լար...

Արձագանգն եմ փոթորիկին,

Ծովերու երգն՝ անդնդախոր,

Գագաթներու հեւքն՝ աստղածոր.

Հոգիներուն արբեցումն եմ աստուածային,

Երգիկներէն ամպ ու մըշուշ կ'ընեմ ցըրի:

Ժողովուրդը ինծի՛ կու տայ յարգ ու պատիւ:

- Վա՛յ... հապա ե՞ս,

Թնդաց թմբուկն ինչպէս գոռ ամպ.

Առանց ինծի դուք կը մընաք միշտ սեւերես,

Վաշտերուն եմ առաջնորդ լամբ,

Կսիւ կամ հարսնիք՝ ինձմէ՛ կ'առնեն կըշտոյթ ու թափ:

- Երկար լեզուդ փռել՝ քեզի
 Իշու՛ կաշի,
 Պռուց շեփորն առոյր հագագ.
 Ծագէ ի ծագ՝
 Ե՛ս կը բռնամ լոյսն առտուան,
 Պատգամաբե՛րն եմ յաղթուքեան:
 - Վա՛յ դուն փըշոզ,
 Ծիծաղեցաւ ցնծուն ծննդան.
 Արեգա՛լ եմ ես ոսկեշող,
 Ե՛ս եմ փայլը, խա՛նդը բեմին:
 Այ բաւ ջութակ, սրբինգ դալար
 Յարձակեցան յաջորդարար,
 Մէկը միւսին՝ վարկն ոսնակոխ
 Ըրաւ ինքզինք՝ աստղ մը փողփող:
 Ամէնէն վերջ խմբավարին
 Տրպիկն ելաւ իր մէկ ստին.
 - Ամէն մէկըդ ըրի՛ք գովեստ,
 Ոչ ոք մընաց իր տեղն համեստ.
 Եթէ չտամ ես ձեզի չափ՝
 Կրնա՞ք շահիլ համբաւ ու ծափ...
 Դու՛ք ձեր գլխին
 Ձե՛ք արժեք մեծ բան մ՛տուանձին:

✱

Ասակիս միտն է բացայայտ,
 Շիտակ կ'ըսէ ցրպիկն ածան.
 Ի՞նչ փոյթ քէ ձայնդ է փաղբալուր,
 Թէ հոգի մ'ես դուն լուսացայտ,
 Խուսքի մը մէջ չես իսկ փըշու՛ր.
 Գիտցի՛ր մէկին,
 Ենթակայ ես ցուպի չափին.
 Մեծաւորդ է պատուի արժան,
 Եթէ նայնիսկ ըլլայ չոր փայտ:

ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ

Պ. ՄԱՊԵԱՆ

ԿԱՅԿԱԿԱՆ ՏՈՎՈՒԹՅՈՒՆ

D'où vous vient, disiez-vous, cette tristesse étrange.

CHARLES BAUDELAIRE

Մով, ծառ ու ժայռ: եւ ի՞նչ ծովածուայ հմայք այդ ամբողջին վրայ ու պայծառութիւն՝ ինկի՞նքն ի վեր: Արդեօք ուրիշ տեղ հանդիպած եմ նման նոխարեան մը, եւ կրնա՞մ աչքերսու մէջ պարփակել այս ափին չքնաղ մանրամասնութիւնները:

Բնութեան կողմէ մտրդուն պարտադրուած անուններում ամենաարդարն ու սրակաւորը՝ Côte d'Azur: Մով, ծառ ու ժայռ: Իրարու կողքին, իրերու հետ հաշտ ու եղբայրացած:

Յիշողութեան մէջ ծովու եւ լճի բազմաթիւ ափեր կան, բայց անմէկ ոչ մէկը կը համարձակի մտնելու ու յիշեցնել այս համերաշխ ամբողջութիւնը:

Ես չեմ յիշեր ծառ մը, որ իր արմատները այս անխռով վտտահութեամբ ծովուն մտնեցուցած ըլլար:

Ես չեմ յիշեր ծով մը, որ ժայռերուն հետ ունեցած իր տարակարծութիւնը վերջացուցած ըլլար այսպէս:

Արեւ, կանաչութիւն ու կապոյտ, կապոյտ, կապոյտ: Թերեւս արեւը երբեք այսքան չէ հետաքրքրած զիս, կարօտավառ այս ակնարկով լեռներուն նայած չեմ ու ծովը ոչ մէկ ատեն այսքան չէ ծովացուցած իր հըմայքը աչքերսու մէջ: Հոն սկսու, ետ՛ն: Լոյսի փառաքին լուսածարաւ երկրնէն տակ պատրտտուեցաւ արեւին ու անսահմանին պաշտամունքը եւ տոնգծեց այս տաք փոխ-չարաբերութիւնը: Կը նայիմ ու պահ մը անիրական կը թուի ինծի համայնապատկերին համայնափիւռ գեղեցկութիւնը: Մտախիպապատ փառաքին մտայլ յիշատակներէն ու ամենակուլ տխրութեանէն ետք՝ այնքան շոտայլ է այս պարզութիւնը, որ կարծես վտանգի տակ կը գտնուի, յափշտակութեան ենթակայ կը կարծեմ գայն ու կը սրտամ: Այս ուրախութիւնը բաժնեկու, հաստատելու ցանկութիւնը երգեր կը յուզէ մէջս: Կը խայտամ: Մտաին, ժայռին, ծովուն ու արեւին նուիրուած բանաստեղծութիւններ կ'արտասանեմ բարձրահունչ խանդով:

Երբեմն հիգ կ'ընեմ գոպել ինկի՞նքն: Վերլուծումներու կը ձեռնարկեմ: Ամէն բան տեսնելու, բոլոր մանրամասնութիւններուն մօտ կանգ առնելու, անոնց մէջ հեռանալու այս տենդը՝ պարպուած անհատականութեան մը անձնատուրի՞նքն է արդեօք, թէ չարչարանքէն ետք վարձատրուած անհատականութեան մը գեղումը: Ինչ փոյթ: Այս պահը բաւ է ինծի ու այս ափը լու է, իր յայտնութեան միջեւ անյայտ հեռանկարուն ուզողու:

քեանք իր ներդաշնակ մեկնումը, Սէն Թափայելէն մինչեւ Քան, մինչեւ Նիս ու Մոմաթօ ու անդին ու հետուն:

Կը յիշեմ ամբողջը եւ ամբողջ երկայնքին ծովագգեստ ու արեւտեքագմութեան անձնամաս ծէսը:

Կ'ըսեն թէ աշխարհի երջանիկները հոս կը շտապեն իրենց մնացեալ օրերը տանելի դարձնելու համար:

Կ'ըսեն, թէ հոս կը շտապեն աշխարհի դժբախտները իրենց այսօրը մտռուելու համար:

Ես նոր կ'անդրադառնամ նաեւ Ֆրանսացի գրողներուն եւ անոնց հետնորդներուն այս ակիւն ու արեւուն հասնելու տենչին եւ նոր կը հասկնամ անոնց մօտ հասարակաց այդ պատկանիւն սաստկութիւնը: Օ՛, արեւք:

Վերադարձած ենք Նիս ու երեկոյ է արդէն: Նստած ենք ծովափնեայ սրճարանի մը դարպասին եւ վերջացող օրուան հետ՝ վերստին կը մտաբերեմ նամբան եւ ճիգ կ'ընեմ այսօրուան ընծայէն բաժին մը պահել վագուան, ինչպէս կ'ընեն մարդիկ սիրելի գիրքի մը հետ կամ ընթերցումէն ետք: Սկսաւ հո՛ն, ճոխացաւ ուրիշ տեղ մը, ծաւալեցաւ բլուրէ մը ետք ու շարունակեցաւ այն մասէն անդին: Կը յիշեմ երկրորդ անգամ, կ'ընդգրծեմ ճորտէն, բայց ոչինչ կը յաջողիմ անդատել ու պահել ինձի:

Լեռը լեռ էր ու գեղեցիկ, արեւը քաղցր էր ու շոտյլ, ծովը ծով էր ու ծով է տակաւին՝ ինչ որ երանգներով ողորումած ու նայնքան տրամադրելի, բայց ինձի կը թուի, թէ այս ամէնքը հոս կընամ ձգել ու մեկնիլ, առանց մաս մը հետո անելու, առանց ինձմէ բան մը ձգելու:

Առանց ապրումի տրուած, առանց տառապանքի ստացուած ժառանգութեան մը ցրտութիւնը լեցուած է սրտիս ու սկսած է դարձեալ ցըրտացնել զիս: Կարծես մէկը ի նպատակ ինձի կողմնակալութիւն մը ըրած է ու տարուած յաղթանակը գուրկ է շարունակելի բանաստեղծութեան մը կենսատու տենդէն: Խանդիլում մը: Մնա՛ք բարով մը: Անվստահելի յիշատակ մը: Կարելի՞ է ապրած ըլլալու պատրանք մը կապել խուսափուկ այս յարաբերութեան: Հանդիպում մը: Մնա՛ք բարով մը: Բեզմետարման հնարարութեանն գուրկ յիշատակ մը:

Ու նոյն ծարաւը ճորտէն, անհանգիստ, անյա՛գ: Արօքի, արիւնի, ուրիշ արարչութեան մը ժառանգութեան կապուելու պէտք մը կը զգամ: Կարծես ճակատագրուած եմ ոչինչ սկսելու: Սկիզբ մը չե՛մ, շարունակութիւն մըն եմ, ազօթեով, արիւնով ու յամառութեամբ շագախում շարունակելի պատմութեան մը անգուսպ գերին:

Տխրութիւն մը չոքած է վրաս ու կը ստիպէ, որ ուրիշ հագիով զք մասնակցիմ շրջապատին, յիշեմ պատմութիւնը ու գառանցեմ կրկին: Երբամ քան տարի առաջ:

Միջնարօքային գերութիւն մը ապրեցաւ այս հողը ու հիմա կեանքը գաւաթ է իր վրան: Կը նայիմ ճարդոց ու կը յիշեմ մեր երկիրը, մեր բշտամբները, դաժանները: Կը յիշեմ, կը դառնանամ աշխարհին դէմ, եւ ինձի դէմ, Քեզի՛ դէմ, սի՛րտ, որ տկարութիւններուդ գոն դարձուցիր զիս ճորտէն, գոն դարձար ճորտէն, այս պայծառ ժամուն, երբ կեանքը կը խայտայ ու որրի ու գրկեալի անկիւնէ մը չէ, որ կը նայիմք անար եւեւիփու-

մին: Քեզի դէմ եւ ինծի դէմ: Աշխարհին ու ամենուն դէմ:

— Ես եմ այս բոլորին պատճառը, — կ'ըսէ ճայն մը ներսէս, ես եմ էեզ վարձը, քու մակատագիրդ եւ կը կոչուիմ Հայկական Տխրութիւն:

Այո՛, դո՛ւն ես ու եկած ես: Բոլոր այս տակնուվրայութեամ անունը, իմ հոգիիս ողջ տակնուվրայութիւնը, որ անխառն ոչինչ կը ձգես ինծի կ'ընդդիմանաս ամէն բանի եւ ամէն ինչի ու իմ վրաս կը տարածես մտայլ իշխանութիւնդ:

Դո՛ւն. սէրբերս դո՛ւն ընտրած ես, թշնամիներս նշանակած ես դո՛ւն, պաշտամունքներս դո՛ւն ձեռնարած ես, եւ պարտաւորութիւններս պարտադրած եւ դո՛ւն Հայկական Տխրութիւն, դո՛ւն:

Այնքան դժուարութեամբ հասայ ես, այսքան դիւրութեամբ ինչպէ՛ս եկար դուն, ինչպէ՛ս նանչցար զիս: Հարստի տա՛մ դժոխքը ձգած՝ ես՝ ինչ գործ ունիս. վերջացա՛ւ գործդ. հիւսիսի ցուրտ դժոխքին մէջ, որ անյուսութիւնդ ինծի կը բերես կրկին: Ինչո՞ւ այս ջերմ համակրանքը. ինչո՞ւ այս բիրտ հալածանքը: Դո՛ւն ես իմ մայրս, որ այս յամառութեամբ կատշած կը մնաս ինծի, ե՞ս ծնունդ տուած եմ էեզ, որ սննդառութեանդ պատասխանատուն դառնամ:

Իմ հոգիիս շղթայակապ Արտաւազդներ չեն տունջուր. զնա՛ եւ Մասիսի անդունդներուն մէջ ծառայէ:

Դաւանանունով ու Անյուշ բերդին մէջ նետուած վիրաւոր հպարտութիւնը ես չեմ. զնա՛ եւ այնտեղ ռզրեզէ:

«Սեւ հոգիք»էն կազմուած չէ իմ կաս. շագախդ ուրիշներուն փութացուր:

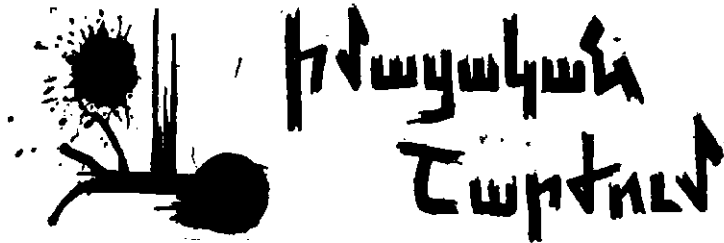
Անիի աւերակը ես չեմ. ե՞րբ ետ պիտի կանչես սրտիս մէջ վայռոգ բուերդ:

Տայտնուելէդ ասդին քանի անգամ փորձեցի չէզոքացնել յաճախանքդ, փորձեցի ամբոխանայ ամբոխիմ հետ, գուարթանայ գուարթ հոգիներուն հետ, բայց տեղդ չգիցեցար դուն: Ցամառութիւնդ դուրս նետեց զիս: Հանդիպեցայ ուրիշ գուարթ հոգիներու: Իւրաքանչիւր գուարթութեան դիմաց կատաղութեամբ մը լեցուցիր զիս, իւրաքանչիւր պալատի, խոյակի, բանդակի դիմաց փշրուած բամ մը յիշեցուցիր, դարձեալ յիշեցուցիր մեր թշնամիները, դաժանե՛րք, դաժաններուն ոմը, հրահրեցիր դաժաններուն ոմին ձգտող յիսկալ տարում մը:

Արարատի սպիտակ պազատանքը ե՞ս եմ միթէ, որ կը Հարաւանկես տակաւին խռովայոյց երգդ երգել մէջս: Վանայ ծովուն կարօտագին կանչը իմ սրտի՞ս կը չարչարուի, որ աւելի կը խռրացնես Քրնայնդութիւնդ: Դարաբազի լեռներուն գայրո՞յթը միայն կտակուած է ինծի, որ հրակներու կենսատու արիւնը կը ճանաչէ քու ծննդավայրերդ. եկած բունաւոր հեղումին առջեւ:

Եթէ ուրիշ յոյս չկայ՝ անյուսութեամբդ պահէ այդ պազատանքը, Հայկական Տխրութիւն. եթէ ուրիշ ուժ չկայ՝ քու տկարութեամբդ գորացուր այդ ցուազին կունչը. եթէ բախտը շարունակէ ժլատ մնալ՝ քու դժբախտ մերկայութեամբդ գայրացուր այդ գայրոյթը: Այդ պազատանքը, այդ կունչը, այդ գայրոյթը: Պահէ այս ամբողջը ու մի հեռանա: Ո՞վ գիտէ, թերեւս ինծի տրուած ամէնէն հզօր ուժը դուն ես հիմա:

Գ. Ս.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵԱՆՔԷՆ ԿՈՒԳԱՅ

ԵՒ ՄԱՐԴՈՒՆ ԿԸ ՊԱՏԿԱՆԻ

«Բազմի» նախորդ թիւին մէջ, Վ. Օշական ստորագրեց յօդուած մը՝ «Գրական հարցեր» խորագրով: Յօդուածը ունի երկու մասեր: - Առաջին մասը կը պարունակէ Վ. Օշականի դրականութեան մասին ունեցած կարծիքներն ու առաջարկները, իսկ երկրորդը՝ մատենագրական լայն ծանօթութեան մը վրայ կոթնած՝ կը ծանրանայ առաւելարար արեւմտահայ քննադատութեան վրայ: Երկրորդ բաժնին մէջ յայտնուած կարծիքներուն դէմ առարկութիւններ ու պատճառաբանուած տեսակէտներ չեն սլակսիք մեզի, բայց այս գրութեամբ մենք պիտի զբաղինք առաջին մասով միայն:

Վ. Օշական կը սկսի իր յօդուածը, բսիւմ՝

Արեւմտահայ գրականութիւնը անկուսի մէջ է, 25 տարի է ի վեր:

Եւ քոզ ոչ ոք վերագրէ այդ քարտափն պայմաններու, ոչ իսկ մերժին պայմաններու: Միակ պատասխանատուները՝ այդ գրականութեան արժէք ու կեանք տուողներն են, 50-ի չափ մտքի ու արուեստի մշակները:

Շատ յատակ չէ այս բանկումին հասար պատասխանատուութեան կանչուած

դէմքերուն ինքնութիւնը: Բանը՛հինգ տարի առաջ յայտնուողն՝ ըր տկարացան արդեօք, թէ վերջին քսանը՛հինգ տարուան ընթացքին նոր դէմքեր չյայտնուեցան ու պատճառ դարձան բանկումին: Յետակ չէ: Արեւմտահայ գրականութիւնը փաստօրէն Սփիւռքի մէջ շարունակուեցաւ, ու եթէ նախափութեան դէմքերը, Օշական, Թէքէեան, Կ. Զարեան, Լ. Շանթ, Ա. Զօպանեան եւ մէկ երկու ուրիշ վերապրողներ մէկ կողմ ձգենք՝ պիտի տեսնենք որ, նոյն այդ գրականութեան նոր շունչ ու թափ առեօք գրողները, վերջին քսանը՛հինգամեակին ու այսօր, իրենց վաստակներով նուազ չեն կշար, քան քսանը՛հինգ տարի առաջ: Զարեփեան, Գ. Կառվարենց, Վ. Շուշանեան մեռան. Զ. Սիւրճեան եւ Ծ. Շահնուբ օտար դռներ բախեցին: Ճիշդ է, որ երեք չորս հոգի դաւաճանեցին գրականութեան եւ մխրճուեցան ու կորուսեցան ոչ գրական գրազումներու մէջ: Բայց ինչպէ՞ս կարելի է հաւատարիմներուն ճիգերը անտեսել եւ անոնց նոր վաստակը առ ոչինչ համարելով փութալ անկման մը դուժը տալ:

Բանը՛հինգ տարի առաջ գիրքերով կամ մամուլին բերած իրենց աշխատակցութիւններով ծաղկումին մասնակցած գրողներ հաշուուած են Համատեղ, Ա-

✓

բոմ Հայկազ, Ն. Սարաֆեան, Ն. Պէ-
 չիկթաշլեան, Բ. Քօփալեան, Մ. Իշխան,
 Եղուարդ Պօյաճեան, Փառք Յակոբ-
 եան եւ Լեւոն Գարմէն: Ամէնք ալ
 Հրապարակի վրայ են այսօր եւ միեւ-
 նոյն Հաւատարմութեամբ կը շարու-
 նակեն ծառայել զբազան իրենց կո-
 չումին: Եւ ո՞վ կրնայ պնդել, որ այս
 գրողներուն վերջին քանամեակին ստո-
 բարած գործերը նուազ կշիռ կը ներ-
 կայացնեն, քան իրենց նախաքառասնա-
 կան թուականներուն գրածները: Հա-
 մաստեղ «Գիւղ» ու «Անճրիւ»օվ նուի-
 բարդործեց իր անունը, բայց կարելի՞ է
 պնդել, թէ անկէ ետք գրածները անար-
 ժան են իր անունին: Մ. Իշխան «Տուն-
 քու. Երգօվ ճանչցուցաւ, բայց Հետա-
 դային լոյս բնծայած գործերը ինչո՞ւ
 ջանալ անպայման «Տունքու. Երգ»էն վար
 դասել: Մարդ չի կրնար առանց խղճա-
 խայթի ըսել, որ Ն. Պէչիկթաշլեանի
 նախապատերազմեան գործը աւելի՞
 կ'արժէ, քան վերջին շրջանին իր գրած-
 ներէն կազմուած Հատընտիր մէկ Հաւա-
 քածոն: Ն. Սարաֆեան քանըհինգ տա-
 րի առաջ անուն մը ունէր, բայց այդ ա-
 նունը ունէ՞ր այսօրուան Սարաֆեանին
 կշիռը: Քօփալեանի պարագան նոյնն
 է: Իսկ Արամ Հայկազ, Եղ. Պօյաճ-
 եան, Փառք Յակոբեան, Լ. Գարմէն՝ ա-
 ռաւելարար վերջին երկու տասնամեակ-
 ներուն արդիւնաւորեցին իրենց գրիչնե-
 րը: Արդ, ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ նոյն այս
 մարդոց երէկուան գործերը ծաղկումիմ
 մաս կը կազմեն եւ իրենց տարիքին ու
 կարողութիւններուն լիութեան մէջ գը-
 րած էջերը կը ծառայեն գրական ան-
 կաւճի մը իրրեւ դաստաթուղթի: Հարցը
 կը փոխուի անշուշտ, եթէ Վ. Օշական
 կ'ակնարկէ նոր դէմքերու բացակայու-
 թեան, կամ յայտնուած նոր դէմքերուն
 գրականութիւնը Հաշտ չի նկատեր ա-
 րեւմտահայ գրականութեան ոգիին: Այդ
 պարագային չափով մը իրաւունք պիտի
 ունենար, որովհետեւ Պոսոյ, Պարսկաս-
 տանի եւ Պէյրութի մէջ էջեր կը ստորա-
 գրուէին այսօր, որոնք իրապէս կապ
 չունին արեւմտահայ գրականութեան

հետ, եթէ ճշմարիտ միջնեւ իսկ գրական
 որեւէ իմաստ տալ մեր արիւնին, խառ-
 նըւած քին ու աշխարհըմբռնութիւն ան-
 ճաշտ քոյդ փոխառութիւններուն:

Կատարուած սխտանաւաչումին եւ
 գրողները պատասխանատուութեան կան-
 շող դատաստանին կողքին, տարօրինակ
 է նոյնպէս ներքին ու արտաքին պայման-
 մանները անտեսելու սա անողոք կեց-
 ուածքը:

Որքան որ մենք կը Հասկնանք, «ար-
 տաքին պայմանները» մեր կամքէն ան-
 կախ թաւալած կեանքի զանազան երե-
 ւոյթներն են եւ Հարկադրանքները մեր
 վրայ: Իսկ ներքին պայմանները՝ գրո-
 ղին անձնական ապրումներն են, մտա-
 ծումները, յոյսերը, յուսախափութիւն-
 ները, ներքին անձը բաղկացնող միւս
 տենդերը: Այս պայմանները չեն գրա-
 կանութեան անկումին պատասխանա-
 տունները, այլ գրողներն են, կը պնդէ
 Վ. Օշական: Բայց առանց այս երկու
 պայմաններուն, ինչպէ՞ս պիտի ըմբռ-
 նենք նախ մարդ մը եւ պատասխանա-
 տուութեան կանչները պիտի: Ո՞վ է այն
 անձը, որ ժամանակէն դուրս կ'ապրի,
 պարագաներէն, ստիպումներէն անկախ
 կեանք մը կը վարէ: Եւ ո՞վ է այն միւս
 անձը՝ որ իր ներքին պայմաններէն դուրս
 շահեկանութիւն մը ներկայացնէր այս
 կամ այն հարցին կապակցութեամբ:

- Ժամանակ չունեցայ, չունիմ:

Փորձեցէք ռեւէ գրողի գրական ա-
 ուջարկ մը ընել եւ անխուսափելիօրէն
 պիտի ստանաք այս պատասխանը, -
 Ժամանակ չունեցայ, չունիմ: Վէպ գրե-
 ւով չէր գրագած եւ ժամանակը բանաս-
 տեղծութեան նուիրած չէր: Զբաղած էր
 կեանքին մէկ դժուարութիւնը յաղթա-
 Հարելու դործով: Արտաքին պայմանը
 կլանած էր ժամանակը ու չէր գրուած
 ձեր առաջարկած յօդուածը, իր մտը-
 տացածը, երբորդ գրութիւն մը, բա-
 նաստեղծութիւն մը, գրական ուրիշ էջ
 մը: Մէկը այսպէս, միւսը՝ նոյնպէս, ա-
 մէնքը՝ ամէնուն պէս ու արդէն բան մը
 կը պակսի, անկումը կը սկսի: Արտաքին
 պայմանները դէր մը ունին գրականու-

թեան անձան կամ զարգացման մէջ: Ի՞նչ կրնանք սպասել այսօրուան Պոլսա-
 Հայ դրողներէն, որոնք տեղական պայ-
 մաններու ստիպումով Հաղի՛ւ տիրացուի
 մը չափ կապ ունին մեր ժողովուրդին
 ու մշակոյթին ու ողբին հետ. կամ՝ պա-
 տասխանատուութեան ամբողջ ծանրու-
 թիւնը ինչպէ՞ս բարեկէնք Հայաստանի
 գրողներուն վրայ, որոնք քառասուն տա-
 րիներու իրենց գրածներուն ութսուն առ
 հարիւրը, իրենց ձեռքով, կրակին կու-
 տան այսօր: Արտաքին պայմանները դէր
 մը ունին գրականութեան զարգացման
 կամ անկման մէջ, ուղինք թէ չուզենք:
 Ունի՛ն: Իսկ ներքին պայմանները, ինչ-
 պէս մենք կը հասկնանք, գրականու-
 թեան ամբողջ տարեքը կը կազմեն:
 Ներքին մարդը, ի՞նչքը, իր անհատակա-
 նութիւնը: Ա՛նձն է որ կ'արժեարէ բա-
 ուը, սողը, ամբողջը: Եթէ զաղբին ներ-
 քին պայմաններուն զործունէութիւննե-
 րը, գաղբի անձին աշխատակցութիւնը,
 իր սկսի գիտակը, կեղծիքը, արուեստա-
 կանը, անգրական բառակոյտը, որուն
 նմոյներէն զերծ չենք, դժբախտաբար:

Գրականութիւնը գրողին գործն
 է, մտաւորականին կայուածն է
 ու սխալ է հայրենի հողին պա-
 կասը, ժողովուրդին անտարբե-
 րութիւնը ու կեանքի կիրքը ա-
 ռազ Բշիլ արպէս իմքարգարա-
 ցում:

«Ժողովուրդին անտարբերութիւնը»,
 ճիշդ է, մեծ նշանակութիւն մը չունի
 ստեղծագործութեան մը ծնունդին կամ
 անձան մէջ, կեանքի կիրքը, նոյնպէս չի
 կրնար արդարացում մը ըլլալ գրակա-
 նութեան մը անկման. բայց «հայրենի
 հողին» իրականութիւնը գրականութեան
 վճռական ազդակներէն մէկն է: Եթէ ժո-
 ղովուրդը ինք օմտուած է ստեղծագոր-
 ծական կամքով՝ հայրենի հողին գոյու-
 թիւնը կ'անենք գրականութիւնը եւ պա-
 կասը կը պահեսցնէ անոր թափը: Հաւա-
 նաբար հայրենի հողին պակասն է պատ-
 ճառը, որ գաղութահայ կեանքին մէջ
 ճիշդագոյն չափանիւզով բժիշկներ ու-

նեցանք, փաստաբաններ եւ էնժէնեօր-
 ներ ունեցանք, բայց միջազգային չա-
 փանիւզով դրող մը չկրցանք ողջունել:
 Որովհետեւ բժիշկն ու փաստաբանը եւ
 էնժէնեօրները ստացական տարրերով կը
 բեղմնաւորեն իրենց ընդունակութիւն-
 ները, մինչ գրականութիւնն ու արուես-
 տը տարբեր ճամբաներով կ'ընթանան:
 Հողին անիմանալի խորհուրդը անհրա-
 ժեշտ աւելն է գրականութեան, հողը իր
 պատմութեամբ կամ պատմութիւն ըս-
 տեղծելու իր տենչով կը վարակէ իր վը-
 րայ քաղոք անձը եւ կը բեղմնաւորէ ա-
 նոր հողիին մէջ իւրայատուկ այն լինե-
 լութիւնը, որով պայմանաւորուած է իւ-
 րաբանչիւր ժողովուրդի արուեստ:

Մարդիկ խենթ չեն, որ գիշեր ցե-
 րեկ հայրենի հող կ'երազեն, խենթ չեն,
 որ հայրենի հողին համար արիւնոտ դու-
 պարներու կը մասնակցին, խենթ չեն,
 որ կ'աշխատին ամբոցնել սահմանները,
 օտարը դուրս կ'ուզեն վանել իրենց սահ-
 մաններէն: Խենթ չեն, Բնակարանն ու
 Հանդիսոտ ու Ֆիդէլական ասպետու-
 թիւն ձեռք ձգելու համար չէ, որ կը
 մղուի պայքարը, այդ բաները հո՛ս ալ
 ունինք, կրնանք ունենալ ամէն տեղ,
 այսուհանդերձ հող կ'ըսեն ու հողին հա-
 մար յանձն կ'առնեն անասելի գոհորու-
 թիւններ, անոր համար, որ հոն միայն
 կրնան դռնել իրենց խորագոյն էութիւ-
 նը, պատմական իրենց ճակատագիրը ի-
 բրազործելու այն միակ Հնարաւորութիւ-
 նը, որ հայրենի հողէն դատ ոչ մէկ ուժ
 կրնայ հայթայթել մարդուն:

Քիչ անդին Վ. Օշական դարձեալ
 կ'անդրադառնայ այս հարցին ու կը գը-
 րէ.~

Ո՞վ այնքան միամիտ է, որ
 կարծէ թէ հայութիւնը հայրնե-
 նիք գառնալով, մարդ էակին ու
 մասնաւորաբար գրողին հիմնա-
 կամ տագնապները կը լուծուին:

Ոչ ոք, անշուշտ: Մեր հայրենիքին
 մէջ սպրոզ մարդ էակները կամ հայ-
 րենիք ունեցող ուրիշ ժողովուրդներ լու-
 ծա՞ծ են իրենց Հիմնական տագնապնե-

րը, որ մենք՝ Հայրենագուրիներս նման միամտութիւն մը իտէպլի ու վարդապետութեան վերածէինք: Ըսած ենք կարծես, որ Արարատը տեսնելէ ետք ամէն ինչ կը վերջանայ: Սեւանի մէջ Նարկիսանազով իրագործած կ'ըլլանք մեր հրաքը եւ Զանգուի ափին մէկ անդամ ինջոյք սարքելէ ետք՝ այլեւս իրագործելիք ոչինչ կը մնայ մեզի: Կարծես Հայրենիք երազելու կամ վերագոնարու մեր միակ ցանկութիւնը այս է, եւ մարդէակին տապնակներուն լուծումը մեր հեւանկարներուն մաս չի կազմեր: Բայց Հայրենիք վերադառնալու ցանկութեան հիմնական մասը այդ է, մարդէակին տապնակները լուծելու կամ լուծման աշխատանքին ըստ արժանոյն մասնակցելու: Համար մարդիկ Հայրենիք կ'ուզեն: Տուեալ Հայրենիքին տուեալ անհատին ուրոյն տապնաքը, շխաթարուածը, իր ուրոյն հոգեբանութեան մէջ յայտնուածը խորութեամբ ու լոյսով լուծելու համար: Որովհետեւ, ուզենք չուզենք պիտի ընդունինք, որ Հայ մարդուն տապնակները եւ Փրանսացի մարդուն տապնակները, իրենց ամբողջութեան ու մանրամասնութեան մէջ առնուած, Հասարակաց գիծեր ունենալով հանդերձ՝ տարբեր են իրարմէ: Խոսքը, նայուածք, մը տահողութիւն, լքուածութեան ազդում, կեանքի եւ մահուան վտիւ-յարարերութիւններ՝ տարբեր են: Արժէքը այդ տարբերութեան մէջ է ու էականը այդ տարբերութիւնը պահելն է: Եւ ճիշդ ատոր համար է որ մարդիկ Հայրենիք կ'ուզեն, Հայրենիք վերադառնալ կ'ըրպան: Աշխարհի թահուրահին մէջ չկորսնցնելու համար այդ յատուկը, որ Արարատով կրնայ վեհանալ, Սեւանով պայծառանալ, Զանգուի հունչով դաշնաւորուիլ, ու զարգացման իր հունին մէջ առնելով հողին դարուոր բեղմնափոշին՝ յաւերժանալ: Այս է, Այլապէս Հայրենիքի մասին մտածող ու գոհողութիւններու յանձնառու մարդեր շատ պիտի չլսենք: Այ, այդքան գիւրքն ձեռով կարելի չէ մտտի փաթթոց դարձնել Հայրենիքին ու Հայրենի հողին վրայ

չեշտը դնող մարդոց ճիւղերը եւ առաջարկել, որ աշխարհաբազմացիական ձգտումներով բառեր քով քովի դնենք ու հրճուինք արմատախիլ գրականութեան մը անխուսափելի արուեստականութեամբ: Նման յանձնառութիւններով մարդ կատարած պիտի ըլլար կրկնակ պաւստանութիւն մը, նախ՝ իր Հայրենիքին հանդէպ եւ ապա՝ աշխարհին: Իր ազդին եւ ապա ամբողջ մարդկութեան: Որովհետեւ ընտանաւան այս կազմը՝ ամբողջ ունեցող եւ հոգեբանական այս ժառանգութեան մէջ մեծցած անձը՝ նախ կ'ապրի այս Հայրենիքին համար եւ ապա ուրիշ Հայրենիքներու, նախ իր ազգը կը ներկայանայ իրեն եւ ապա միայն ուրիշ ազգեր: Ազգայինը եւ ապա միջազգայինը: Միջազգայինը ազգայինով սնանած է միշտ. ամէն ինչի ու գրականութեան բոլոր զլուխ գործոցներուն հիմքը, ծանրութեան կեդրոնը ազգայինը կ'ըստ է: Աշխարհի մէջ շիջած մեծութիւն մը, որ աշխարհին պատկանելէ առաջ իր ժողովուրդին չպատկանի, իր Հայրենիքին առաջ պատկանի ուրիշ Հայրենիքներու: Իրենց ժողովուրդէն ու Հայրենիքէն ստացած սնունդն է, որ մեծերը փոխանցած են աշխարհին եւ ոչ թէ դուրսի աշխարհէն ստացած սնունդը եւ հոն հուշակուած իրենց անունները բերած են իրենց Հայրենիքներուն: Օրինակները շատ են: Բոլոր Հանձնարները:

Մեծք՝ վերջին դարուն ուրիշ բան չենք ըրած, գործածելով գրականութիւնը որպէս ազգապահպանման միջոց ու անոր մէջ գնահատելով գլխաւորաբար ազգային ու տեղիկ շեշտը: Արդիւմէք մէջտեղն է:

Այսինքն: Արդիւմէքը ապարդիւն է: Ինչպէ՞ս կրնայ մարդ ինքնիքին թոյլաբար նման մերձեցում մը պիտի չի դարձնէ մեր գրականութեան ձեռք բերած նուաճումներուն: — «Արդիւմէքը մէջտեղն է»: Կը հասկցուի, որ Հարեմտահայ գրականութիւնը 25 տարիէ ի վեր անկուածի մէջ է: Ի միայն, այլ սկիզբէն ի վեր,

էր ծնունդէն առդին: Ազգային եւ տոհմիկ շեշտ եւ ուրիշ ոչինչ: «Արդիւնքը մէջտեղն է»: Անկո՛ւմ:

Այդ հարցերը, ազգայինն ու տոհմիկ շեշտը, բնական է, իրենց անմիջականութեամբ ու ձեւաւորուելու անյետաձգելի տենդով՝ աւելի պիտի արդիւնաւորէին գրողին ստեղծագործական թափը, քան ուրիշ որեւէ հարց: Գրողը այդ հարցերը հարազատ դատու ու գրեց: Ընթերցողը այդ հարցերուն մէջ տեսաւ գրողին լրացուցիչ ուժը եւ ղեւհատեց: Եղածը այս է: Ուրիշներուն ըրածը տարբեր չէ: Ուրիշները իրենց հանճարով յաջողած են տոհմիկ այդ շեշտը արժանի դաժմել միջազգային համարումին: Բուն խնդիրը այս է: Միջազգային բարձունքներու հասնելու համար ուրիշ ճամբայ չկայ: Ուրիշ ճամբայ չկայ նաեւ մեր տոջեւ:

- Թէ՛քէ՛հանր ձեզի պահեցէք, կ'ըսէր Ֆրանսուայի գրող մը: Մենք նորութիւն կ'ուզենք: Մենք Թէ՛քէ՛հանր շատ ունինք: Վարուժան բերէք մեզի, ժողովրդական ձեր երգերէն նմոյշներ բերէք: Մեզի պակտողը իւրաքայտուկ այդ լարն է, անկրկնելի այդ լարով միայն կրնաք նուանել մեզ ու բան մը աւելցընել համամարդկային դրականութեան դանձարանին:

Ազգայինին մէջ համամարդկային դարկերակը դտնել ու ցնորել: Մնացեալը տեղ հասնելու գուր ճիգ է: Արեան, հողին, տոհմիկ շեշտին հետ կապը կրտողներուն արտադրութիւնները տեսանք ու կը կրենք տակաւին անոնց դառն յիշատակները Երեւանէն մինչեւ Սփիւռք: Մէկ մասը մոխիր է այսօր, իսկ միւս մասը մոխիր ըլլալու իսկ անընդունակ: Վերադառնանք սակայն ու քալենք յողուածին հետ:—

Գրականութիւնը, սակայն, կը բուռն բարձրանի անկախ ըլլալ մարդոց խնդրէն ու լացէն, մանաւանդ գրողին անձնական ֆակտորներէ:

Մանաւանդ: Շատ յստակ չէ սա-

կայն անձնական ճակատագիր ըսուածին ետեւ թարնուած մտածումը: Արտաբայէ՞ն այսինքն, կենցաղէ՞ն, յարաբերութիւններէ՞ն: Մէքը, ուրախութիւնը, տիրութիւնը, անորոշութիւնը, մահուան զգացումը, պատրանքները մաս կը կազմեն արդեօք անձնական ճակատագրին: Շատ յստակ չէ ըսել ուղուածը: Բայց եթէ ասոնք չեն, ու ասոնք չեն խանդավառը կամ ըմբոստացներ գրողը, այն ո՞ր իրողութիւնն է որ նիւթ պիտի հարթայնէ գրողին ու սնուցանէ գրականութիւնը: Ոչ մարդոց խնդրքը, ոչ լացը, ոչ գրողին անձնական ճակատագիրը: Բայց ի՞նչ կը մնայ անդին: Ոչ ուրիշները ոչ ինքը: Օղէն առկախ բան մը: Ոչ իսկ օղէն առկախ: Տարօրինակ թուղթ մը, ստացողը՝ անյայտ, առաջողը՝ անդէմ: Տեսակ մը անգրմարդկային կամ անմարդկային պրծունէութիւն: Բայց մարդկութիւնը նկատի չունեցող մարդ ուրիշներն ու իր էական մասերը անտես աննող մէկը իրաւունք ունի՞ր միթէ մարդոց խնդրքով, լացով, անձնական ճակատագրով դոյացած, մարդոց խնդրքին, լացին ու անձնական ճակատագրին համար տապալակութեամբ խօսի մեզի հետ եւ ըսէ, որ ասոնք կապ չունին մարդոց հետ:

Մարդ մը կարելի չէ սմբողջութեամբ անջատել ուրիշ մարդերէն: Մարդը պայմանաւոր է մարդկայինով: Որեւէ գործ, որ մարդու մը կողմէ կը կատարուի կը պատկանի ուրիշ մարդու մը: Ամէն մարդու պէս, ամէն գրագէտ յարաբերութեան մէջ է ուրիշ մարդու մը հետ: Գոյութիւն ունեցող, կամ հեռաւոր ուղապային մէջ գոյութեան կանչուած մարդու մը հետ: Իր գոյութեան իսկ պահանջով, ի միութեամբ իր գոյութեան: Արարչութիւնը խորհուրդ մը ունի: Արարչութեան խորհուրդը անհեթեթ պիտի մնայ միշտ, եթէ Արարիչը ի պատկերի իւրում չկատարէ իր ստեղծագործութիւնը, երբ ըսելիք խօսք մը չունի ուրիշին, փոխանցելիք չունի մը չունի: Տեսակ մը արարչագործութիւն է նաեւ դրականութիւն: Տեսակ մը արա-

բիչ է նաև գրագէտը, մարդոց խնդու-
 րէն, լուցէն ու անձնական իր ճակատա-
 դրին վերիվայրումներէն կազմած իր
 փորձառութիւնները ի պատկերի իւրում
 այլոց փոխանցելու կոչուած կարօտա-
 վառ գործօն մը: Ժամանակի շունչը,
 կամ մարդարէաշունչը:

Ըսել թէ Խմբու-Քեան Բազա-
 լերանիւմ կախում ունի գրական
 կեանքի ու գրողի ծագումը՝ կը
 Յշմանկէ չհասկնալ գրական եր-
 կի էութիւնը: Կը Յշմանկէ գր-
 ականութիւնը ստորադասել
 Խմբային ճաշակին, այսինքն
 գայն վերածել գործիքի:

Հանրային ճաշակին հետ նոյնացող
 մակարոյծ գրի՞չը ունի արդեօք Վ. Օ-
 շական իր մտքին մէջ, թէ Հանրութիւնն
 ու զրագէտը անընտելու, մէկը կամ միւ-
 րը մեկուսացնելու մտածում մը կը հե-
 տապնդէ: Առաջին պարագային, աւե-
 ըրդ է ըսել, ամբողջութեամբ համա-
 ձայն ենք իրեն հետ: Հանրութեան ճա-
 շակին գոհացում տալու միտումով գը-
 րող մարդը ինքնավստահութենէ գուրկ
 գրողն է, սեփական ըսելիք շունչովը,
 ասոր անոր ընթացիկ մտածումները զով
 զօյլի զնկու գիտութիւն մը ձեռք ձգած
 մտածանակաւորը: Այս տիպարին հա-
 չիւր ժամանակը կը մաքրէ, ժամանակէն
 առաջ մենք չենք ուզիր հաչիւ ունենալ
 հետը: Համաձայն ենք Վ. Օշականին:
 Բայց երկրորդ պարագային, Հանրու-
 թեան եւ գրողին փոխ-յարաբերութեան
 դիմաց՝ մեր ունեցած տակալները թոյլ
 չեն տար, սր այդ աստիճան խիստ ըլ-
 լանք ու բացարձակ: Առնենք օրինակ մը,
 հեղինակ մը՝ Դ. Վարուժան: Վա-
 րուժանը գրեց, Հանրութիւնը յափշտա-
 կեց զրուածքը եւ երկուքը ի միասին,
 փախտ է, ստեղծեցին գրական կեանք
 մը: Պարզ է, որ Հանրութիւնը իր ճա-
 շակը չպարտադրեց Վարուժանին, այլ
 անձնատուք եղաւ բանաստեղծին հաշա-
 կին: Հանրութեան մտածելակերպին կամ
 զղալու եղանակին վրայ իր սեփական
 շրջովը զնկու պարագային - ինչպէս է

Վարուժանի պարագան - գրականու-
 թիւնը հանրային ճաշակին ստորադասե-
 լու ի՞նչ հարց կրնայ ծագիլ այլեւ, իսկ
 նման գեր կատարող գործիք մը ինչո՞ւ
 անպայման գէշ գործիք մը պիտի նկատ-
 ուի եւ ոչ թէ լաւ: Աւշ հասկցուող, քա-
 նի մը սերունդ ետք միայն գնահատուող
 գրողներու պարագան չենք անդիտանար:
 Կ'ուզէինք ըսել, որ գրողը անպայման
 ունի Հանրութիւն մը, մտաւոր կամ հե-
 տաւոր: Աղէտը կը սկսի Հանրային ճա-
 շակին հետ նոյնացողին հետ, իսկ միւս
 աղէտը կը սկսի Հանրութեանէն խուսափող
 գրողին հետ, որ, ինչ խօսք, իր կարգին
 շատ վստահիլի ուժ մը չէ, պատգամ
 չունեցողն է յաճախ, որ մշուշին ու ա-
 նորոյին եւ անդատաստանատուութեան
 մէջ կ'ախտաւոր օրօրիլ իր դառնացած հո-
 գին:

Մեր գրականութիւնը պետք
 է իր անկախութիւնը ձեռք ազլ:
 Շատերը կրնան նոյնիսկ կաս-
 կածիլ, թէ կա՞յ հայ գրակա-
 նութիւն մը: Կայ անշուշտ, սա-
 կայն, ճիշդ այդ անկայն նկա-
 րագրին պակասն է, որ մեր ազ-
 գային կեանքի շիտք ու սպա-
 տող կիրքերու մշուշին մէջ կըր-
 սնցնել տուեր է անք գոյու-
 թեան փաստն իսկ:

Այս կայ ու չկային մէջ կայ միակ
 յստակ բան մը, անկախութիւնը, որ իր
 կարգին չկայ եւ պէտք է ձեռք բերել
 գայն: Մենք չէ որ դէմ պիտի ըլլայինք
 նման պայքարի մը: Միայն թէ, մեր ազ-
 գային կեանքի շիտք ու սպառող մշուշը
 եզածը կասկածի՞ տակ կ'առնէ արդեօք,
 թէ կ'ուշացնէ չեղածին յայտնութիւնը:
 Կը վտանգէ գրողին անկախութիւնը,
 թէ անոր ստեղծագործական թափը:
 Կ'ուշացնէ չեղածին յայտնութիւնը, կը
 վտանգէ գրողին ստեղծագործական թա-
 փը, կտակած չկայ: Ազգային մշուշը չի
 կրնար գրական անկախութիւնը չեցնել:
 առանց այդ անկախութեան եղածը շա-
 տոնց չեղեալ պիտի համարէինք, մեր
 ապրումներուն ու մտածումներուն հետ

կազ չունենցող ուժերուն ծառայող ըստը կաթուղի՞ պիտի համարէինք եղածը ու մեկնէինք: Բայց Վահէ Օշականի ընդդէր ուզած անկախութեան պակասը ուրիշին ծառայութեան մէջ կորսուած անկախութիւնը չէ, արտաքին ճնշումի մը չ'անկարգիւր, կ'անարգիւր գրողին ուղղակի ներքին ու բնական կապերուն: Այդ կապերուն զոհուած է անկախութիւնը: Այս է իր միտքը: Պիտի տեսնենք քիչ անդին:

Եթէ վաղը հայ միտքը զաղբեր ստեղծելէ, ինչ որ այս կէտորւքնէ սկսած է հաւամարար, Կայց մեմֆ գետ շինք անդրադարձած ա՛յլ է այն անձը որուն քունը պիտի փախեր: Որո՞ւն հոգը — մարդիկ ամէն բանէ առաջ անտէր որբեր են, որոնք գուրգուրանքի ծարաւէն պիտի մեռնին առտուն կամուս, քեռնայաճաշ չըբած: Որո՞ւն հոգը, թէ 50 հոգի ի՞նչ կը մտածեն իրենք իրենց աւ աշխարհի մասին:

Ինչպէ՞ս թէ որու հոգը: Ինչո՞ւ որեմն զիրք կը գրենք մենք եւ զիրք կը գնեն մարդիկ: Թերթ կը հրատարակենք մենք եւ թերթ կը գնեն մարդիկ: Բեմէ մը խօսելու կը կանչուինք մենք եւ մեզ ունկնդրելու կու գան մարդիկ: Զուարճանալու համար պարզապէս, թէ զիրենք շարժող տաղանակներու լուծման ի խնդիր: Գրողին մէկ մտածումը իմանալու տեղին մզումով: 50 հոգիին մեծնաշնորհեալի շնորհները շեշտելու եւ դանդաղածը անբան հօտի մը վերածելու վերի ճիղը նոյն թափով չի շարունակուիր: Յօդուածին շարունակութիւնը, բարեբախտաբար, ուրիշ բան կը շարունակէ:—

Գրականութիւն մը գայն ըստնեղծողներէն աւ վայելողներէն գառ՝ որո՞ւ համար կենսական տրժէք կը ներկայացնէ:

Ոչ ոքի համար: Զայն ստեղծողները, վերի 50 հոգին կը ճանչնանք: Որո՞նք են սակայն գայն վայելողները: Անոնք՝ որոնք քիչ առաջ ճանաչք որբեր՝ կը կոչուէին եւ անկէ առաջ՝ նոյն յօդուածին մէջ՝ հանրութիւն անունին տակ ներկայացուած էին իբրեւ արհամարհելի ջանակ: Վայելողները: Անչուտ թէ կան վայելողները, կ'այ վայելողներուն դուժարը, որ հանրութիւն կը կոչուի: Հանրութիւնը դեր մը ունի գրականութեան մը անձան կամ անկման մէջ:

Օրինակ. չի բաւձր որ գարծ մը հայելիէն գրուի, որպէտքի մաս կազմէ հայ գրականութեան:

Կր բաւէ: Բայց Վ. Օշական չ'անգիտանար, որ լեզուն բառ չէ, քերականական դիտութիւն ու շարադասութեան կանոն չէ: Տուեալ ժողովուրդի մը բոլոր մասնայատկութիւնները՝ արեան արուիքը, աշխարհին նայելու կեցուածքը, ապրելու, շնչելու, շնչառելու բոլոր կարողութիւնները իր մէջ խտացնող խորհրդանշանն է լեզուն, անթարգմանելի եւ անփոխարինելի: Դրէք օրինակ հայրենիք բառին դիմաց նոյն իմաստը տուող օտար որեւէ բառ եւ զգացէք եթէ կրնաք այդ բարձրահունչ բառին հետեւ դրած մեր հրամառ ապրումը, Ընէք կրօնական Փրանսերէնը եւ ապա սպասեցէք, որ Փրանսացի կրօնակի երգէ ձեզի: Լեզուները այս ճամբով նուիրագործուած են, տուեալ ժողովուրդին անհատականութեամբ անհատակացած, մը շակոյթ զարձած: Բնախօսական իւրայատուկ կազմուածքի մը մէջ մշակուած իւրայատուկ հոգեյանութիւն մը խորհրդանշող ու արտայայտող կենդանի ունի է լեզուն եւ, ի հարկէ, նոյն լեզունով արտայայտուող մարդը, եթէ անտաղանջ չէ կան արհեստաւոր, նովին բանիւ պիտի փոխանցէ իր ընդգրկած նիւթին նաեւ լեզուին կենսանիւթը եւ գայն գարձնէ մաս իր ժողովուրդին գրականութեան: Սակայն ըսել ուզուածը զարձեալ այս չէ, հետեւեալն է:—

Յևտայ, եխմեակներ այնքան
ալ գրականութեան հայ ըլլալը
չէ՝ որքան գրականութիւն ըլ-
լալը:

Կարծես Հայերէն գրուած ամէն էջ
գրականութիւն Հաշուընուած է մեր մէջ
եւ գրականութեան պայմանները բոլորո-
ւորին անտեսած ենք Հայ գրականութեան
մասին խօսած ատեննիս: Ե՞րբ սակայն
Հայկականութիւնը առաջին ու վերջին
պայման նկատած ենք, որ այսպիսի մե-
ղադրանքներ կ'ըլլան մեզի: «Հայր» մաս-
նաւորում մըն է, եղածին նկարագիրը
բացայայտող մակդիրը եւ ոչ թէ գրու-
թիւն մը գրականութեան բարձրացնող
մէկ բացարձակ պայմանը: Գրութեան մը
նկարագրով կը շահագրգռուինք գրա-
կանութեան պայմանները լրացնելէ ետք
միայն, Հայ գրականութիւն կը պահան-
ջենք որոյնքան գրական արժանիքնե-
րուն Հաւաստիքը ունենայէ յետոյ: Գրո-
ղին գրական կարողութիւնը եւ ցեղային
իր խառնուածքը, ողին: Հակառակ պա-
րագաներուն դժուար է մեծ արդիւնքի մը
սպասել: Ամէն գրող, կրկնենք անգամ
մը եւս, Համաշխարհային գրականու-
թեան պատկանելի առաջ կը պատկանի
իր ազգային գրականութեան:

Հայ գրականութիւնը, այսին-
քան հայ գրողը ազատագրելու
է իմօգիմօք հայ ժողովուրդին
տխարժակը գնահատելու, ամբար
կեանքը պատկերելու կամ
ամբար մտկայատուցիրը մեղադրե-
լու հերքուած պարտաւորու-
թեան (ուրիշ հարց թէ վերջին
երկու պարտաւորութիւնները
զլուխ հանելու կարող գրող քի
չկայ մեր մէջ):

Հայ ժողովուրդին ախորժակը գո-
հացնելու ձգտող, այսինքն սեփական ա-
խորժակ մը պարտադրելու կամ թէն գուրկ
գրողներուն պէտք է միշտ յիշեցնել ի-
րենց անհրաժեշտ եղող այդ ազատա-
գրութիւնը, կամ Հայ գրականութեան
յիշեցնել, որ ազատագրութիւն անշահ

ու շահահինդիր տարրերէն: Անտեղի չէ
Նոյնպէս յիշեցնել միւս խումբին երկու
գործ ընելու իրենց անբաւարարութիւ-
նը: Բայց իր ժողովուրդին կիսնքը պատ-
կերելու ելած գրողը՝ միայն այդ պատ-
ճառին Համար՝ մեղադրանքի տակ առ-
նելու օտ մտայնութիւնը անուշազն ին-
քը մեղադրելի է: Ինչպէ՞ս կարելի է կոչ
ընել գրողի մը որ դադարի բնական ըլլա-
լէ, եւ ժողովուրդին հետ կապը խզե-
լու բռնազրու արարքին մէջ արդիւնաւոր
ազատագրութիւն մը տեսնել: Հայ գրո-
ղին այսօրուան ապրումներն ու պարտա-
ւորութիւնները չեն, որ ապարդիւն են,
ապարդիւնը պիտի սկսի վաղը, վաղը
պիտի սկսի անբնականը, կեղծը, անհիւ-
թը, անհեթեթի՝ եթէ ընթացք տայ նը-
ման կոչի մը: Գրուածքէք մեր յիշողու-
թիւնը ու եթէ կրնաք զտէք մէկը, որ
ճագումով այս ազգին պատկանելով յա-
ջողած ըլլայ այն ազգին կամ ամբողջ
ժողովուրդեան մեծութիւն մը կտակել:
Եթէ դանկէք, քննութիւն մը կատարեցէք
ու շուտով պիտի ստուգէք, որ ինչ որ
մեծ է առաջ եկած է ճագումէն, ցեղա-
յին բացատրելի կամ անբացատրելի ժա-
ռանդութեանէ մը:

Ատենը եկած է որոշելու –
կամ հայ ժողովուրդը կամ հայ
գրականութիւնը:

Գժուար է անշուշտ գտնել մէկը որ
այս որոշումով որոշում կայացնելու
օրքոս ունենայ: Ըսենք ընտրեցինք գրա-
կանութիւնը ու թիչ մը ետք իմացանք,
որ ժողովուրդը տազնապի մը մասնուած
է: Ի՞նչ պիտի ընենք այդ պարագային:
Պիտի շարունակենք գրականութիւնը լը-
նել եւ անտարբէր մնալ տազնապին դի-
մաց: Կամ ընդհակառակը, եթէ ընտրենք
ժողովուրդին ծառայելու պաշտօնը ու
մեր ծառայութեան ճամբուն վրայ կամ
միջնարարի մէկ պահուն յանկարծ դրա-
կան տեսիլք մը յայտնուի մեզի, պիտի
անտեսենք տեսիլքը եւ անպարենք մեր
յանձնառութիւնը շարունակելու: Ինչ-
պէ՞ս կարելի է նման առաջարկներուն
վրայ լրջութեան շեշտ դնել: Պատահած

է, որ բանաստեղծները մոռնան բանաստեղծութիւնը եւ երթան պատերազմի գաղտերը իրենց արեամբ հեղեղել, ինչպէս ուրիշներ, պատահած է, պատերազմի դաշտէն վերադառնալէ ետք միայն յիշած են բանաստեղծութիւնը ու արիւնոտ քերթուածներ կտակած մարդկութեան:

Հիտուն չերթանք: Յիշենք Ալպէր Քամին ու վայրկեան մը կանոց անննք, վայրկեան մը մտածենք իր մասին, վայրկեան մը իրոնարհինք իր յուսերմաստ ու յուսասփիւռ յիշատակին առջեւ: Ալպէր Քամին, վերջին երեսնամեակի Փրանսական գրականութեան այդ կիսաստուածքը, որ իր բովանդակ փիլիսոփայութիւնը չիմանց Ապսիլարտին վրայ, կեանքը անիմաստ, անհեթեթ համարեց, անհեթեթ հուշակեց տմէն ինչ, անձնասպանութիւնը մեղի թարութիւն ու յողթանակ համարեց, բայց երբ զգաց իր հայրենիքին սպառնացող մտանգը, անոր արատիքեան միտք բունացող բռունցքը, մէկ կողմ ձգեց իր փիլիսոփայութիւնը, հրամարեցաւ իմացական արկածախնդրութիւններու թէկուզ բեղմնաւոր ընթացքին եւ ինքզինքը նետեց հայրենիքի պայպանութեան մտանգաւոր գործին մէջ: Ճրանեական ըզրիստամի կազմակերպչական աշխատանքին մեծագոյն տոկոսը ինքը կատարեց, բանիւ եւ գործով, ի՞նչը՞ Ապսիլարտի փիլիսոփան, Ալպէր Քամին:

Այս է կեանքը, այս է գրականութիւնը, այսքան մօտ են կեանքն ու գրականութիւնը իրարու: Մէկը չի կրթնար չբացնել միւրը, մէկը միւսին համար է:

Այս երկու արժէքները կրնան զիրար լրացնել, լաւագոյն պարագային, բայց մեծք ոչ այդ ժողովուրդն ենք, ոչ այդ գրողները: Գոմէ մէկը փրկուի, որովհետեւ այդ երկուքը անկարող են զիրար փրկել:

Տարօրինակ կը հնչէ նոյնպէս այս մէկը, տարօրինակ այս փրկութիւնը:

Մշուշոտ՝ իր կարգին, անիրազործելի, անկարելի: Հարցը այնպէս դրուած է, որ կարծես ժողովուրդին գործին նւերուած ամէն մարդ գրականութիւն կ'ընէ, ու գրականութեամբ պարագող բոլոր անձերը ժողովուրդին ծառայելու ջանքերուն մէջ կը սպառին: Ու կ'ըսուի մեզի՝ կամ մէկը կամ միւրը: Լաւ: Կամ մէկը կամ միւրը: Բայց ի՞նչ կ'արժէ փրկուած գրականութիւն մը, երբ կորսուած է ժողովուրդը, կամ ի՞նչ կ'արժէ փրկուած ժողովուրդը, երբ մեռած է իր գրականութիւնը: Եւ յետոյ, եթէ ամէն ինչ ձգենք ու ամէնքս մէկ նուիրուինք գրականութեան՝ ի՞նչ հաւաստիքներ տեսինք կարծելու, որ գրականութիւնը կը փրկուի, կամ եթէ 40-50 դրոշմեր լքեն գրականութիւնը ու լծուին ժողովուրդի փրկութեան՝ կրնա՞նք անպայման լաւատես ըլլալ որ ժողովուրդը կը փրկուի: Հայրենագուրկ մեր ժողովուրդին փրկութիւնը, ըսնեք տեւականացումը պայմանաւոր կը նկատենք մի բանի հաստատութիւններով, մի բանի հաստատութիւններու դործակցութեամբ, եկեղեցիով, դպրոցով, կազմակերպութիւններով, արուեստով, գրականութեամբ: Աստեղծէ մէկը զեղջիւղով միւսներուն չենք նպաստեր, ընդհակառակը, կը գրկենք միւսները իրենց կենսատու մէկ շնչերակէն, թափէն, խմորումի հնարաւորութենէն: Գրագէտը գրականութեամբ կը մասնակցի այդ գործին, այնչափով որ կը սպասուի գրականութենէն: Ի՞ր չափով:

Այսինքն՝ գրել ոչ թէ հայ ժողովուրդին համար, այլ հայ գրականութեամբ համար:

Արուեստը արուեստին համար հին տեսութեան մէկ տարբերակը: Եթէ, ի հարկ է, արուեստագէտը ունի սեփական տեսիլք մը եւ հանրային ճաշակը նկատի առնելու պարագային կը խաթարուի անոր ուրոյն ձեւաւորումը՝ արուեստագէտին լիւր իրաւունքն է անգիտանալ հանրութիւնը եւ շարունակել իր երկունքը: Բայց ստացուած արդիւնքը, գարձ-

եալ, ճարդուն կը պատկանի: Մարդուն ներքին երևույթներէն մէկն է գրականութիւնը ու սխալ է ճարդը անջատել իր հոգին ու ճակատագիրը ձեւաւորող ուրիշ ճարդու մը մէկ գործունէութենէն, ի վերջոյ ամէնէն անհատապաշտ անձն իսկ անհատներու խումբէ մը կու պայ եւ գիտակից կամ անգիտակից մղումով մը կ'աշխատի հաստատել իր տեսիլքը: Գիրք ու թերթ հրատարակելու փաստը ուրիշ բացատրութիւն չունի: Գրականութիւնը կը պատկանի ճարդուն: Մարդուն հետ խօսելու կարօտ, զեղեցկութիւն մը հաղորդելու մղում, խոստովանիմք կամ ոչ՝ յայտնադրածելու, հաղորդելու, բաշխելու տենչ է գրականութիւնը, ու իր անունով կատարուած մեծացալ ամէն ինչ ապարդիւն ճիգ է ու բռնագրօնութիւն:

Հայ մշակոյթը ինքնաբաւ, հիմնաւոր իրողութիւն մըն է ու եթէ մեր ներկայ կեանքը, իր սովորոյն մշակոյթով, արժէք մը կը ներկայացնէ, ուրիմն եւ նայնպէս արժէք մըն է մշակոյթը առանց իր ժողովրդական յիմարանիմ:

Նոյն մտածումն է, որ կը կրկնուի: Նոյն մտածումն է, որ պիտի կրկնենք նաեւ մենք:

Ո՞վ է Հայ մշակոյթը ինքնաբաւ Համարողը Հոս, - ժողովուրդին մաս կադ՝ մող անհատ մը:

Ո՞վ է մեր ներկայ մշակոյթը - տրժգոյն - արժեւորողը, նոյն անհատը դարձեալ:

Ո՞վ է ժողովրդական յենարանը զէն շարտողը, - վերստին նոյն ճարդը:

Ոսիւ բանի մը ժասին եւ ապա ըսել, որ մեզի հետ կապ չունի, ինք ինք է ու մենք մենք, կը կարծենք թէ ըսուածին ճիշդ հակառակը Հաստատող արարք մըն է եւ ուրիշ ոչինչ: Բան մը գոյութիւն ունի այնքան ատեն, որքան ատեն ուրիշ բան մը կը բացատրէ, կը խորհրդհրդանչէ հին կամ նոր ճարդկային երևույթ մը: Բան մը կ'ապրի ապրեցնելով ուրիշ բան մը:

Այնպէս որ, ձգելով գրողները իրենց մակատագրիմ, կը մնամք մենք մեր ծարաւներով ու մակատագրով:

Մնանք: Բայց ո՞րն է մեր ծարաւը, ո՞րն է մեր ճակատագիրը: Մեր ծարաւն ու ճակատագիրը հանգիստ պիտի ձգէ՞ն մեզ այնուհետեւ: Մեր ծարաւները պիտի չծարաւնան գրականութեան. մեր ճակատագրին մէկ գիրք գրականութիւնը պիտի չըլլա՞յ դարձեալ: Այո, գրողները իրենց ճակատագրին հետ փոփոկելէ աշտարակներուն մէջ լքելէ ետք, ժողովուրդը իր ծարաւին դուստրում տալու համար, իր ճակատագիրը իրազործելու եւ լուսաւորելու համար, պիտի ստեղծէր իր գրականութիւնը, ինչպէս ըրած է սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը: Ոչ, գրականութիւնը կարելի չէ անջատել ժողովուրդէն: Գրականութիւնը կեանքէն կու պայ եւ կը պատկանի ճարդուն:

9. ՄԵԱԳԵԱՆ

ԱՆՁՆԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ՎԷՊԻՆ ՄԷՁ

Անցեալ տարի էր որ սկսանք *Բազինի Գրական Զրոյց*-ներու հանդիպումներ կազմակերպել, երեք շաբաթը սնդում մը, մեր խմբագրատան օրանիմ վէջ: Հանդիպումները տեղի ունեցան կանոնաւորաբար, մտաւարական չինք մթնոլորտ մը ստեղծելով եւ գրական գտնուածքը հարցնելու համար լայն հետաքրքրութիւն՝ գրականութիւն փորձող եւ գրականութիւնը սիրող երիտասարդներու մէջ:

Նոր Տարիէն սկսեալ, վերակած եմք արդէն *Գրական Զրոյց*-ներու համադիպումներ ունենայ, այս անգամ երկու շաբաթը սնդում մը, շաբաթ օր, երեկոյեան ժամը 6-30-ին, նորէն *Բազինի* խմբագրատան սրահին մէջ:

Այս տարի, ցարկ տեղի ունեցած եմ 3 գրոյցներ: Տախ. Բ. Փափազեանի գրութիւնը զոր ստորեւ կը հրատարակենք եւ որ հեղինակին կազմէ քերթ շափով մը վերամայուած է եւ յօդուածային ճիւղ ստացած՝ զննարկում մըն է *Գրական Զրոյց*-ի համադիպումի մը կարգացուած աւ տեղի տուած կարծիքներու լայն փոխանակութեամ մը:

Յայտնող քիւով պիտի տամք Թ. Գեղարդի զննարկումը, յօդուածային ճիւղ ստացած նորէն, Առակ-ի մասին:

Վէպը, արձակով դրուած, ընդարձակ երեւակայութիւն մըն է:

Ապէլ Երվանդի սոյն սակմանումէն ետք թերեւս աւելորդ թուի զննութիւնը վէպի անձնաւորութեանց, անոնց կառոյցին, վարուելակերպին, եւ մասնաւոր իրականութեան հետ սենցած համեմատութեանց, զանի որ երեւակայութիւն բարձր իր հետ կը բերէ անսանձութեան մտածում մը, անզուսպ թռիչքի կարելիութիւնը:

Անսանձ ըլլայ երեւակայութիւնը թէ զսպուած, զստանցանքի մէջ դրէ իր վէպը հեղինակը, թէ յստակատես պազարիւնութեամբ, վերջին հաշուով իր ներկայացնելիք անձնաւորութիւններուն ըրնոյթը, խառնուածքը, հոգեկան կառոյցը, տրամաբանութիւնն ու բնազդական հակադարձումները կախում ունին հեղինակին ենթադրութիւններէն, այլոց, եւ ինքն իր ներաշխարհի մասին, իր եւ ուրիշներու դիտակից ու դեռ դիտակցութեան չհասած աշխարհներու ընթացքին մասին:

Ուզենք կամ չուզենք, վէպը մարդ-

կութեամբ թաթաւուն է, քանի որ հեղինակը մարդկային էակ մըն է: Կարելի է շփոթել մարդկութիւնը, կարելի է միևնույն անգամ ասուել զայն, սակայն եթէ վերցնենք վէպին մարդկութիւնը՝ կը մընայ բառերու փունջ մը միայն: Վէպին դերակատարներն են, կամ կը յաւակնին ըլլալ մարդկային էակներ: Թէեւ երեւակայութիւն, սակայն հեղինակի հոգեկան ու մտային աշխարհի արդիւնք վէպը, անպայման որ կապակցուած է ապրող էակի մը հետ, մարդու մը հետ, եւ անոր ճամբով մարդկութեան հետ:

Որով, վիպասանին անձնաւորութիւնները, մարդկային մտքի երեւակայութեան արդիւնք՝ ծնունդ են մարդկայինի, կապակցուած են մեր կեանքին:

Պէտք է ընդգծել իսկոյն, թէ մինչ այլ արուեստներու մէջ արուեստագէտը կրնայ ինքզինք արտայայտել առանց մարդկային էակներու դիմելու, առանց կապուելու անձնաւորութեանց, վիպասանը չի կրնար: Նկարիչ մը, արձանագործ մը, մինչեւ անգամ բանաստեղծ մը, եթէ իրենք մասնաւոր ձգտումը չունենան

նենան մարդը ներկայացնելու, կրնան ինքզինքնին արտայայտել գոյնեքով, ձեւերով, բնութեան նկարագրութիւններով, երաժշտութեամբ. երաժիշտը արդէն չի կրնար արտայայտուիլ մարդոց միջոցով, եթէ չըլլան յայտագիրները: Վիպասանը սակայն առաւելարար անձնաւորութեանց միջոցով է որ կ'արտայայտուի. հերոս մը ունի, հերոսներ, կողմնակի երկրորդական տիպարներ, որոնք անուն ունին, սեռ, տարիք, երբեմն յատկանշական ֆիզիքական կառոյց, դիմադիժ, որոնք կը շարժին, կ'արտայայտուին, կը խօսին, երբեմն ալ հետեւողական կ'ըլլան իրենց ընթացքին, վարուելակերպին մէջ: Մէկ խօսքով, կ'ապրին մեկի նման:

Ինչո՞ւ կ'ըսենք սակայն երեւակայական են վէպին անձնաւորութիւնները, եթէ անոնք նման են մեզի: Ինչո՞ւ կ'ըսենք կ'ապրին վէպերու անձնաւորութիւնները, եթէ անոնք նման չեն մեզի: Ի՞նչ է տարբերութիւնը վէպերու անձնաւորութեանց եւ իրական անձնաւորութիւններուն:

Տարբերութիւն մը անպայման որ կայ. պէտք է ըլլայ. այլապէս վէպ ըլլայի կը դադրի, կը դառնայ յուշագրութիւն, կամ պատմական տեղեկատուութիւն: Եթէ Ռաֆֆիի Սամուէլը ոչ մէկ տարբերութիւն չունենար իրական Սամուէլէն, պիտի ստանայինք պատմական գրութիւն մը, մաս մը Հայոց պատմութեան: Եթէ Մայիսաի Զարթովի Հերոսները ոչ մէկ տարբերութիւն չունենային իրական, ապրած Փէտայիներէն, պիտի ստանայինք Արամի յուշերը:

Յուշը պատմութիւնն է. վէպը պատմութիւնն է սուսել (կամ նուազ) ք. անձանոթը: Պատմագէտ մը կը զբաղի անձնաւորութեանց գործերով, գործողութեամբ, ու պատմական անձնաւորութեանց խառնուածքին մասին կը խօսի այն չափով, ինչ չափով որ անոնց կատարած գործերէն, ունեցած ելոյթներէն կրնայ հետեւցնել: Պատմագէտը արտաքին, սեսանելի, ունկնդրելի իրականութեամբ միայն զբաղած է:

Վիպասանը աւելի հեռուները կ'երթայ: Իր բնութեան յատուկ անձանոթ քանակութիւնը կը բերէ դէպքերուն, երեւոյթներուն, եւ անպայման կը փոխէ իրականութիւնը որը շափով, երբեմն ամբողջովին:

Կայ կեանք մը, որ դործողութեամբ ու բարեքով չի արտայայտուի, տեսանելի, լսելի կեանք մը չէ, ԳԱՂՏՆի կեանք մըն է: Գաղտնի բառին սահմանումովն իսկ ուրեմն, պատմագէտին, յուշագրի սահմաններէն դուրս կու գայ. կը դառնայ վիպասանին աշխարհը:

Վիպասանին կոչումն է գաղտնի կեանքը յայտնաբերել, հետախուզել, զբքել, լոյս աշխարհ հանել:

«Պատմագէտը կ'արձանագրէ, վիպասանը կը ստեղծագործէ», ինչպէս կը սահմանէ մէկ տողով է. Մ. Պորոթր:

Անշուշտ որ որոշ չափով ծանօթացում մը անհրաժեշտ է մարդկային յարմարութեանց համար, շրջապատը կազմող անհասներուն վերաբերմամբ որոշ տեսակէտներու կազմաւորում մը միայն կարիք կը գարձնէ ընկերային կապակցութիւնները, շակայն յուշ պարագաներուն, մենք արտաքին նշաններով է որ ՄՕՏԱԽՈՐԱՊԵՍ կը ճանչնանք զիրար, մինչեւ անգամ մտերմութեանց մէջ:

Վէպին մէջ է որ անձնաւորութիւն մը շատ աւելի խորունկ, շատ աւելի ամբողջական իր արտայայտութիւնը կը գտնէ, կը դառնայ ամբողջովին ըմբռնելի ընթերցողին կողմէ: Վէպին մաս կազմող զանազան անձնաւորութեանց թէ արտաքին, եւ թէ մտնաւանդ ներքին կեանքը կարելի է ցուցանակել, եւ շատ աւելի բազմերեսանի ձեւով, շատ աւելի լրիւ՝ քան իրական կեանքին մէջ նշմարուածը: Ատոր համար ալ, վէպերուն հերոսները շատ աւելի հաստատուն կերպով գծուած կ'երևին, քան պատմական գէմբեր. որովհետեւ ամէն բան կ'ըսուի իրենց մասին, գաղտնիք չունին այլեւս մեկմէ, մինչ մեզ շրջապատողները մեր յարեկամները, մինչեւ անգամ մեր արդարականները՝ կին, ամուսին, կամ զգ-

ւակ նոյնիսկ, ունին իրենց գաղտնիքնե-
րը, ՊէՏԲ է ՈՒՆԵՆԱՆ իրենց գաղտնի
աշխարհը, որովհետեւ կեանքի տանե-
լիութեան, ընկերային կեանքի պայման-
մաններէն մին է գաղտնիքներու գոյու-
թիւնը:

Հիմնական յատկանիշը ուրեմն վէ-
պերուն անձնաւորութեանց, իրենց ամ-
բողջականութիւնն է, իրենց գաղտնի
աշխարհին հրապարակուած ըլլալը հե-
ղինակին կողմէ: Կրնան անոնք թերի
անձնաւորութիւններ ըլլալ, կրնան լը-
ռակեաց ըլլալ, գաղտնապահ ըլլալ, ծածկամիտ ըլլալ, սակայն այդպէս են
իրենց վիպակից Հերոսներուն համար՝
ՈՁ ՄԵՉԻ ՀԱՄԱՐ, որովհետեւ ընթեր-
ցողը մասնակից կը դարձուի անոնց
գաղտնի աշխարհին, ընկերային, առօր-
եայ կեանքին մէջ անտեսանելի մնացած
աշխարհին, որը տեսանելի է վիպասա-
նին համար՝ իր անձնական փորձառու-
թեամբ, կամ ուրիշներու ներաշխարհին
թափանցելու իր կարողութեամբ, որը
անկասկած դարձնալ կապուած է իր
անձնական, ներքին փորձառութեան:

Վիպասանը, իր գործին մէջ, ան-
կաշկանդ է, բնկերային յարաբերու-
թեանց պարտադրանքէն ազատագրուած
է, ներքին արտախօսութեան մը, ներ-
քին վիճարանութեան մըն է որ ընթացք
կու տայ, եւ կը մարմնաւորէ իր բազ-
մաթիւ էությունները, բազմաթիւ կարե-
լիութիւնները, ներքին շարտայայտուած
ցանկութիւններն ու մտածումները, իր
անձնաւորութեանց միջոցով:

Առօրեային մէջ անտեսանելիին յայտ-
նաբերումովն իսկ, վէպերուն անձնաւո-
րութիւնները պիտի տարբերէին իրական
անձնաւորութիւններէն: Ի՞նչ ձեւով կը
մտնան վիպասանները կեանքի իրո-
զութիւններուն. ի՞նչ անդ կը զբաւեն
վէպերու հերոսներու կեանքին մէջ, մեր
ամէնօրեայ կեանքի հիմնական երեւոյթ-
ները. ի՞նչ միջոցներ կը գործածէ հե-
ղինակը, իր անձնաւորութիւնները մեզի
ներկայացնելու համար, զանոնք համո-
զիչ դարձնելու համար: Ահա հարցում-
ներ որոնց պատասխանին կապուած է

վիպական անձնաւորութեանց ամբողջ
կառոյցը:

Մարդկային կեանքի, իրական, բը-
նախօսական կեանքի գլխաւոր երեւոյթ-
ները հինգ են՝ ծնունդը, սննդառութեւ-
նը, ջուներ, սէրը, մահը:

Անշուշտ, կարելի է ստորաբաժա-
նումներ կատարել, տարբերակներ մը-
ցրիւն այս դասաւորման մէջ. օրինակ,
կարելի է յիշատակել շնչառութիւնը, ա-
ճումը մարմնին, կարելի է սեռը անջա-
տել սէրէն, կարելի է շղոճանալ սէրով
եւ Հոգեկան այլ մղումներ մտանշնչել,
գլխաւորները կը մնան սակայն յիշա-
տակուած հինգը:

Ի՞նչ դեր կը խաղան անոնք մեր ա-
ռօրեայ կեանքին մէջ, եւ ինչ դեր՝ վէ-
պերուն մէջ: Ի՞նչ շահով կը վերարտա-
դրէ զանոնք վիպասանը, կը շահագան-
ցէ՞, թէ ոչ նուազագոյնին կ'իջեցնէ զա-
նոնք, կամ ամբողջովին կ'անտեսէ:

ՄԱՆ ՈՒ ԾՆՈՒՆՎԸ

Մարդկային կեանքին ամենատար-
բինակ, ամենաանսովոր երկու դէպքերն
են մահն ու ծնունդը, եւ երկու գլխա-
ւոր, հիմնական այս երեւոյթները ան-
ծանօթ կը մնան մեզի: Ոչ ոք ունի յի-
շողութիւնը իր ծնունդին, ոչ ոք կրնայ
ապրիլ իր մահը: Մենք կը գործենք, կը
չարժենք, կը յառաջանանք երկու մեծ
անծանօթներու միջեւ: Ինչ ալ որ զբը-
ւի այս մասին, ենթադրութիւն պիտի
ըլլայ եւ ոչ վկայութիւն, քանի որ դուր-
սէն դիտուած պիտի ըլլայ եւ ոչ թէ ապ-
րուած իրողութիւն, ներքին ճշմարտու-
թիւն: Վարդիկ կը սկսին կեանքը փոր-
ձառութեամբ մը՝ որ չեն յիշեր, կ'ա-
ւարտեն զայն փորձառութեամբ մը՝ որ
կը նախազուշակեն, որը սակայն հաս-
կրնալ չեն կրնար» (Է. Մ. Յորոթը):

Ահա այս երկու ծայրագոյն սահ-
մաններուն միջեւ է որ կ'անցնի մարդոց
կեանքը եւ այդ սահմաններուն միջեւ
վիպասանը իրաւունք ունի յիշելու ամէն
բան, եթէ իր արտայայտելու ուզածին հա-
մար օրտակար համարէ: Այդ սահման-

ներուն մէջ, վիպասանը ծանօթ է ամբողջ կեանքին:

Մեռնողը մարդոց զիչ անգամ կը նըկարագրուի, այն ալ մակերեսային ձևով: Երեխաները դըքերուն մէջ աշխարհ կու գան նամակատունէն ստացուող ծըքարներու նման աւելի, քան մարդկային էակներու: Եւ եթէ ծննդարարութեան, կամ նորածինին հետ կապուած ապրումներ կը նկարագրուին վիպասանին կողմէ, երեխային ապրումները չեն, այլ զինք չընտանողներունը:

ՄԱՆԸ .-

Աւելի մեծ տեղ կը զբաւէ վէպերուն մէջ, աւելի լաւ դիտուած է, աւելի մեծ թուով տարբերակներով կը ներկայանայ: Եթէ աւելի փնտրուած իրողութիւն մըն է մաշը վիպասանին կողմէ, պատճառը այն է որ մաշը կ'աւարտէ պատմութիւն մը, զիբք մը, շատ յտակ ու վերջնական ձևով: Միւս կողմէ, երբ հեղինակին անձնաւորութիւնները կը հասնին մահուան, ամբողջացուած են իրենց կեանքը, որով աւելի լաւ հասկնալի են թէ հեղինակին համար եւ թէ ընթերցողին. աւելի ամբողջական են: Մանօթ տուեաններէն մեկնած, հասած մեծ անձանօթին առջեւ, հեղինակը շատ աւելի ճշգրիտ կրնայ ըլլալ իր անձաւորութեան սահմանումին մէջ, զայն բաղկացնող մտնրամասնութեանց մէջ, եւ կրնայ ըլլալ երեւակայութեամբ ալ հարուստ, ինչ որ, ճշգրտութեան հետ կը կազմէ ամէնէն ուժեղ համադրութիւնը զբաղանութեան մէջ:

ՄՆՆՎԱՌՈՒԹԻՒՆԸ .-

Մարդուն անօթութիւնը հազուադէպօրէն կը զործածուի վէպերուն մէջ: Ծաշերը աւելի որպէս ընկերային երեւոյթ, անձնաւորութիւնները քով քովի բերելու համար կը զործածուին հեղինակին կողմէ, քան որպէս բնախօսական պահանջի մը արտայայտութիւնը: Մննդատութիւնը շատ զիչ անգամ անսոյք մը կ'արտայայտէ վէպերուն մէջ

եւ երբեք չի հասնիր մարտողութեան: Մինչ իրական կեանքի մէջ տեւական ցանկութիւն մը կայ մեր մէջ, ճաշի, ընթերցի, համեղ կերակուրներու. այդ կարօտը զիչ անգամ կը ցուայ վէպերուն մէջ:

Նոյնն է պարագան ԲՈՒՆԻՆ համար: Մեր կեանքին մէկ երբորդը կ'անցընենք քեանալով, սակայն քունը չի նկարագրուի վէպերուն մէջ, կամ շատ հազուադէպօրէն, այն ալ դուրսէն դիտուած: Գունին հետ կապուած երազներն են որ երբեմն կը զործածուին, սակայն ոչ որպէս ամբողջ կեանքին հետ կապուած, կեանքին ամբողջութեան մաս կազմող երեւոյթ, այլ որպէս մեր արթուն ապրած մամանակաշրջանին հետ կապ ունեցող, անոր վրայ ազդող երեւոյթ:

Կը մնայ ՍԻՐԸ. եւ ամէն վէպի ընթերցող գիտէ թէ ան ինչքան տեղ կը զբաւէ վէպերուն մէջ, մանուանդ սեռական ձևին տակ: Պէտք է նշել իտերյն, թէ այս պարագային «Մէք» բառը քննք զործածուի որպէս դուտ հոգեկան երեւոյթ, այլ որպէս բոլոր յուզումներուն ամբողջութիւնը, աւելորդ համարելով վէճը՝ ճշգրտու համար թէ ո՞րն է հիմնականը, սե՞րը, թէ սէրը, զուտ Փիլիթականը, թէ զուտ հոգեկանը, քանի որ երկուքն ալ միեւնոյն ամբողջութեան, մարդուն ապրումներն են:

Ամէնէն առաջաւոր զիբքը կը զբաւէ Սէրը վէպերուն մէջ, երկու պատճառով: Նախ որովհետեւ երբ զրոյ մը կը դարբի անձնաւորութիւն մը ներկայացնելէ ործելով զայն, այնպէս ինչպէս պատմագէտ մը զիբք պատմական անձնաւորութիւն մը, եւ կը սկսի ստեղծագործել զայն, սէրը, իր այս կամ այն արտայայտութեամբ կը դառնայ կարեւոր իր մաքին մէջ, եւ եթէ ինք չցանկայ իսկ իր ստեղծած անձնաւորութիւնը այդ աչքութեամբ մղել, կամ հետաքրքրել, ան, այսինքն այդ անձնաւորութիւնը, կը դառնայ շատ զղայուն սիրոյ հանդէպ, քանի որ մարդկային էակ մըն է: Կրկիննք, սէր քառը միմիայն սիրահարութեան հետ կապ ունեցող, կամ սե-

առկան մղումներու հետ կապակցուող ազդեցութիւններու նկատի չունենալ, այլ որպէս ընդհանրական երեւոյթ, դուժար ընթացքով զգացումներուն, յուզումներուն, սրտնք այս կամ այն մարդին մէջ, այս կամ այն ձեւին տակ, կու գան կը կապուին սիրոյ զգացումին հետ, անոր փնտրութեամբ, պահանջով, պակասովը, արտայայտուելովը, կամ շարտաշարտուելովը, եւ այլն:

Երկրորդ պատճառը որ կը մղէ վիճակները տիրապետող տեղ մը տալու Սիրոյ փրկարարին, այն է, որ սէրն ալ, մտահոսն նման, յարմար ձեւ մըն է պատմութիւն մը, դիրք մը աւարտելու:

Եթէ վիճակները առօրեան կ'ապաւանդէ զնորոգելով անկէ ամէնօրեայ սնունդի պահանջը, ճաշը, քունը, կ'աղաւաղէ նաև սիրոյ գրոցումը, տալով անոր ՏԵՒԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ: Ընթացողները շատ դժբաւ էր համաձայնին այդ աղաւաղումին, որովհետև իրենց ալ ներքին պահանջին արտայայտութիւնն է ան: Սիրոյ գաղափարին կազուած պատրանքներէն մէկն է, թէ տեւական պիտի ըլլայ ան: ՈՁ ԹԷ Է՛, ԱՅԼ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՅ:

Մարդկութեան ապրած հազարամեակներու կեանքը, պատմութիւնը, ամբողջ մարդկութեան փորձառութիւնը արձանագրած է, ցոյց տուած է թէ ՈՁ ՄԷԿ ՄԱՐԿԿԱՅԻՆ, ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՒԱԿԱՆ ՁԷ, ամէն մարդկային յարաբերութիւն նույնքան անկախուն է որքան զինքը կատուցող մարդէ կ'անկեր: Թէ՛ եթէ այդ յարաբերութիւնները պիտի մընան, պիտի տեւեն, այդ ալ միմիայն կ'ընթեր հասարակչութեան շարժումներուն ձեւին ծակ է, վերիվայրումներով է որ կրնան մնալ, տեւել: Բայց եւ այնպէս մարդիկ կը հաւատան, ներքին պահանջն էր ճշտութիւն տակ կ'ընդունին հաւատալ, թէ սէրը մնայուն պիտի ըլլայ, թէ իրենց պարագային պիտի չկրկնեն իր պատմութիւնը, իրենց ապրումը արժեք պիտի ըլլայ, թէ պիտի դայ կտանարեալ անձնաւորութիւնը, կամ մեզի ծանօթ անձնաւորութիւնները պիտի փոխուին եւ կատարեալ պիտի դառնան,

եւ իրենց ազդեցութիւնը, յարաբերութիւնները իրենց սիրելիներուն հետ մնայուն պիտի դառնան, տեւական պիտի ըլլան:

Մարդիկ կը մտնան, թէ ապրում մը եթէ մնայուն ըլլայ, կը դառնայ ընկերային օսվորութիւն, կը դադարի ապրում ըլլալէ: Մարդիկ զիտեն ատիկա մարդկութեան անցեալ փորձառութիւնէն, սակայն այս այսպէս է, երբ ուժեղ յուզում մը, ուժեղ ապրում մը կ'առաջանայ մարդուն մէջ, իր հետ կը բերէ տեւականին պատրանքը: Ահա թէ ինչու ընթացողները չեն բողբոջեր երբ վիճակները կը նկարագրեն տեւական զգացումներ, երբ կ'աւարտեն վէպը երկնային ամուսնութեամբ մը: Ընթացողը իր ներքին երազանքն է որ փոխ կու տայ վիճակներին, կը նետէ անոր անձնաւորութեանց վրայ, անոնց միջոցով կ'իրականացնէ զանոնք: Ատոր համար ալ, անիրական անձնաւորութիւնները վէպին, հեղինակին երեւակայութեան ստեղծագործութիւնը կողմ անձնաւորութիւնները, իրականութեան պատրանքը կը հարմարին ընթացողի աչքին, կեանք կ'առնեն, կը դառնան ապրող, իրական էականեր:

Վէպը արուեստի զործ մըն է, եւ ունի իր սեփական օրէնքները, որոնք տարբեր են միջ առօրեայ կեանքի օրէնքներէն: Վէպի մը անձնաւորութիւնը իրական է այն չափով, ինչ չափով որ ան կ'ապրէ վէպի օրէնքներուն համաձայն:

Վէպերու անձնաւորութիւնները իրական են ՈՁ ԹԷ ՄԵՉԻ ՆՄԱՆԵԼՆՈՒՆ ՀԱՄԱՐ, ԱՅԼ ՀԱՄՈՉԻՉ ԸԼԼԱՆՈՒՆ ՀԱՄԱՐ:

Անձնաւորութիւն մը իրական է վէպին մէջ (եւ ատոր համար իսկ համարողի), կամ համարող է (եւ ատոր համար իսկ իրական) երբ վիպասանը ամէն ինչ գիտէ անոր մասին, տիրապետած է անոր ամբողջութեան: Կրնայ պատահել որ վիպասանը ամէն ինչ չգտէ. շատ մը իրողութիւններ, ամէնէն բացառապէս անգամ կրնան պահուած մնալ, օակայն ընթացողը պէտք է ստանայ այն տպաւորութիւն, թէ հակառակ որ ամէն ինչ ըսուած չէ, բացատրուած չէ, ԲԱՅԱՏ-

Բնի է սակայն։ Այս զգայնութիւնը կը բերէ մեզի իրականութեան այնպիսի ազդում մը, որուն նմանը իրական կեանքին մէջ չկայ, չենք կրնար զգալ։ որովհետեւ մարդկային յարաբերութիւնները հիմնական պակաս մը ունին իրենց մէջ, բոլորին համար՝ հասկցուելու եւ հասկրճուելու պակասը։ Բառերը կը գործածուին, մարդիկ իրար հետ է որ կը խօսին, ու կը խօսին իրենք իրենց մասին, կամ շուրջիններու, սակայն չեն կրնար անցնիլ հասարակ տեղիք արտայայտութեանց ուժանք, չեն կրնար իրար հասկընալ, բացի շատ ընդհանուր, մակերեսային, ուղղադասած ձեւերով։ Ինչ որ մտերմութիւն կ'անուանենք, ժամանակաւոր զգայնութիւն մըն է, միջոց մըն է յարաբերութեան։ Կատարեալ ծանօթութիւնը պատրանք է։

Նոյն առեւն պահանջ է սակայն փրճառուողը ամբողջականին, ճանաչումը էութեանց խորքին, հասկնալը մարդկային էութեան խորքին։ Վէպին մէջ է միայն, որ կարելի է անձնաորութիւն մը ճանչնալ կատարելապէս. եւ այդ իսկ պատճառով, այս ուղղութեամբ մտանշալով հարցին, կարելի է տեսնել որ վէպը տւելի իրականութիւն է քան պատմական նկարագրութիւն մը, որովհետեւ անդին կ'անցնի բացայայտէն եւ ամէն մարդ գիտէ թէ բացայայտէն անդին բան մը կայ, ոչ դիւրաւ տեսանելի։

Վիպասանն է որ ազատութիւնն ու կարելիութիւնը ունի տանելու ընթերցողը առօրեայ կեանքի իրականութենէն անդին, տեսանելիէն անդին ու բանալու մինչ այդ միջին մնացած աշխարհը ներքին իրականութեանց, որոնք կ'ամբողջացնեն առօրեային մէջ շրջող մակերեսային, ապակի պատկերը, կու տան անոր խորք, բարախուճ էութիւն, կ'ընեն զայն կատարելապէս տեսանելի, ուրեմն իրաւ իրական։

Պարտաւոր չէ վիպասանը ամէն ինչ ըսել մեզի, տառացիօրէն իրապաշտ ըլլալ։ Ան կրնայ մարդիկը աշխարհ բերել ծրարի մը նման, արագօրէն մեծցնել դիւրնք, կրնայ պարտադրել անոնց որ տար

ըին առանց ուտելիքի, առանց քունի. կրնայ պարտադրել իր անձնաորութեանց որ սիրոյ հետ, սիրոյ մէջ ըլլան. կրնայ պարտադրել նոյնիսկ որ ամբողջովին սէր ըլլան, միայն սիրոյ մէջ ըլլան, զարձեալ իրական պիտի թուին մեզի իր անձնաորութիւնները, եթէ անոնք վէպի օրէնքներուն ենթակայ են, եթէ Հեղինակը կարենայ մեզի տալ ապրումը, թէ ինք ամէն բան գիտէ իր անձնաորութեանց մասին։

Վէպի անձնաորութիւն մը, անգամ մը կազմաւորուելէ ետք, կազմաւորումի իսկ ընթացքին, իրական անձնաորութեանց նման պարտաւորութիւնը ունի յարաբերութեան մէջ ըլլալու ուրիշներու հետ, իր շրջապատին հետ՝ իրեր, կամ մարդ։

Վէպին միւս անձնաորութիւնները եւս, ինչպէս նաեւ շրջապատող իրերը, օղը, միջուկտուրը, արդիւնք են Հեղինակի երեւակայութեան։ Անոնք ալ ենթակայ են վէպի օրէնքներուն։ Անոնք ալ կը կրնն, պարտաւոր են կրել ազդեցութիւններ, իրարմէ. պարտաւոր են յարաբերել «բանականութեան», «ընդունելի» ռազմաններուն մէջ։ Որով, անոնք եւս տարբեր պիտի ըլլան առօրեայէն։

Վէպերու անձնաորութիւնները ուրեմն, որպէս ամբողջութիւն առած, չեն կրնար նոյնանալ առօրեայ կեանքին հետ, կրնան միայն ՁՈՒԳԱՂՆՈՒ երթալ անոր։ Երբ այս կամ այն անձնաորութեան համար «ինչքան կենդանի է», մտածումը կ'ունենանք, այդ կը նշանակէ թէ անձնաորութեան իւրաքանչիւր մասնիկը իր գուլահեռականը ունի կեանքին մէջ։ Ամբողջութիւնը սակայն անձնաորութեան, տարբեր է կեանքէն՝ խտացած, ուժղնութեամբ բաղմապատկուած, խորքով տեսանելի դարձած եւ անանշատելի կերպով կապուած այս կամ այն ապրումին հետ, այս կամ այն անձնաորութեան հետ։

Այս ձեւով, շատ բարդ կառոյցի մը մէջ է որ կը մտնեն վէպերու անձնաորութիւնները։ Պիտի պահեն իրենց սեփական դիմագիծը, այսինքն պիտի պարտ

տաղբեն ինքզինքնին հեղինակին, երբեմն նոյն իսկ պիտի ըմբոստանան հեղինակին գէժ. նոյն աստեղ պիտի յարաբերին վէպի մնացեալ տարրերուն հետ, պիտի ենթարկուին հեղինակի պահանջներուն. պիտի բլլան կենդանի, ապրող էակներ, սակայն կորուսած սովորական առօրեայէն. պիտի ունենան իրենց յատուկ անտեսանելի աշխարհ մը, որը տեսանելի պիտի բլլայ նոյն աստեղ, եւ ընդունելի՝ ընթերցողին կողմէ:

Ինչ միջոցներ կան վիպասանին տրամադրութեան տակ, դուրս գալու համար այս դժուարին կացութենէն, բարդ այս կառոյցին մէջ միութեան մը պարզութիւնը մտցնելու համար:

ՏԱՐԲԵՐ ՏԵՍԱԿԻ ԱՆՁՆԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՑ ԳՈՐԾԱՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վիպասաններու գործածած անձնաւորութիւնները կարելի է բաժնել հիմնական երկու խումբերու՝ միայնաւ, տափակ մակերեսով տիպարներ, եւ բազմախաւ, կոր, ցցուած մակերեսով տիպարներ:

Միայնաւ անձնաւորութեանց մէջ միայն մէկ գաղափար է, մէկ յատկութիւն է որ նկատի առնուած է: Մէկ նախադասութիւն կը բաւէ յատկանշելու համար անձնաւորութիւնը, եւ վէպին մինչեւ վերջաւորութիւնը միշտ նոյնը կը մնայ տիպարը՝ օրինակ, Բաֆֆիէ Ոսկի Ահազաղի Մասիսեանը, Մայիստի Զարքոսէի Առիւծ Գեւօն, կամ անգլիական գրականութենէն, Տիբէնտի մքր: Միւսապէս:

Այս անձնաւորութեանց մեծ առաւելութիւնը այն է, որ դիւրաւ կը ճանչցրին ընթերցողի յուզական աչքերուն կողմէ: Յուզական աչքերը պէտք է տարբերել տեսնող աչքերէն: Տեսնող աչքերը յատուկ անուն մը միայն կը կարդան, շատ շատ մարմնական նկարագրութիւն մը, ինչ որ հիմնովին չի կապեր ընթերցողը տիպարին: Յուզումն է, համակրանքն է որ աւելի կը սիրցնէ տիպարը,

կը կապէ ընթերցողին, ասոր համար կը գործածենք յուզական աչքեր բացատրութիւնը: Յուզական աչքերու տեսողութենէն չեն փախելու նման տիպարները, կարիքը չկայ անգամ մը եւս ներկայացնելու զիրենք, Հեղինակը պէտք չունի այլեւս հակելու անոնց յառաջադրեցին, զարգացման վրայ, անոնք ունին սեփական միջոցառում մը, նախապէս որոշուած քանակութեամբ ճառագայթում մը, որուն ծարաւը կը զգայ ընթերցողը, եւ որը գոհունակութեամբ կը զիմուրբուի, ամէն անգամ որ հրապարակ կու դայ:

Միայնաւ անձնաւորութիւններուն երկրորդ առաւելութիւնը այն է, որ դիւրաւ կը յիշուին հետագային, ընթերցողին կողմէ: Տարբեր կ'անցնին, եւ իրենք կը մնան ընթերցողի յիշողութեան մէջ անփոփոխելի ձեւով, որովհետեւ, վէպի տեսողութեան, փոփոխուած չէին անոնք դէպքերու ազդեցութեան տակ, դէպքերու բերումով, այլ առաջացած էին դէպքերու պտուտներուն մէջէն այնպէս ինչպէս որ են, ինչ որ աւելի շեշտաւորած էր իրենց կայունութիւնը:

Գրական քննադատներէն ոմանք դուրսն այս տիպարներէն, անարժէք կը համարեն զանոնք, կարելի չէ կ'ըսեն մարդ մը ամփոփել մէկ նախադասութեան մէջ: Նայման Տուկաս, անգլիացի գրական քննադատ մը, հետեւեալ ձեւով կ'ամբաստանէ վիպասանները, իրենց ստեղծած միայնաւ տիպարներուն համար՝

«Վիպասանին մօտեցումը կը կայտանայ մտրդկային պարզ, հասարակ մրուքին բարդութեան ըմբռնողութեան անկարողութեան մէջ: Վիպասանը կ'ընտրէ, գրական նպատակներով, մարդոց մէկ կամ երկու երեւոյթը, ընդհանրապէս ամէնէն ցուցականները, եւ կ'անտեսէ մընացեալ երեսները մարդուն: Ինչ որ էր ընտրածին հետ չի համապատասխաներ մէկընէ կը նետուի վիպասանին կողմէ, որով, թէեւ տրամաբանական ձեւով, սակայն սխալ տեսանկիւնէն մեկնելով է որ կը տրամաբանէ վիպասանը: Ինչ որ հեղինակը կը նկարագրէ ճիշդ է, առ-

կայն շատ քիչ է: Ճշմարիտ բաներ կ'ըստէ՛ս, սակայն ճշմարտութիւնը չ'ըսեր: Այս է վիպասանին ծօտեցումը, կ'ազաւաղէ կեանքը»:

Տուկլաս այս գանգատը արտայայտած է Տի. էյլ. Լորէնսին, իրենց ծանօթ բարեկամի մը կենսագրութեան մէջ, անոր դիմագիծը ազաւաղած ըլլալուն համար: Անկասկած որ կենսագրական մը գրելու համար յաջող ձեւ չէ վիպասանի ծօտեցման ձեւը. վէպի մը մէջ սակայն, այդ ձեւը իր տեղը ունի: Վէպը բարդ կառոյց մըն է, ուր յաճախ կարեքը կը զգացուի, բազմախաւ անձնաւորութեանց մօտ, միախաւ անձնաւորութեանց ներկայութեան, ինչ որ աւելի զուգահեռ կը դարձնէ վէպը կեանքին: Տեքէնս պիտի բաւէր փաստելու համար այս իրողութիւնը: Իր Հերոսներուն մեծ մասը տափակ մակերեսով անձնաւորութիւններ են, սակայն կ'ապրին մինչեւ այսօր, եւ իրենց Հեղինակը կը մնայ անզլիտկան գրականութեան կարկառուն դէմքերէն մին:

Պէտք է ընդգծել միայն, թէ տափակ մակերեսով անձնաւորութիւնները աւելի յաջող ու ապրող են Բոմբէ ձեւին տակ: Լուրջ, կամ ողբերգական միախաւ անձնաւորութիւն մը լուստով ծանձրացուցիչ պիտի դառնար, կամ՝ Իմիջ:

Երկրորդ խումբին կը պատկանին բազմախաւ, ցցուն մակերեսով, կոթ գիծերով անձնաւորութիւնները: Մէկէ աւելի յատկանիչներ ունին, իրարմէ տարբեր, երբեմն նոյն իսկ երեւութապէս հակասական, անպասելի Ելոյթներով: Ծաւալ ունեցող, ցցուն անձնաւորութիւններ են ասոնք, օրինակ Տասթայեւը՝ զի Հերոսները: Դիւրին չէ ըմբռնել զիրենք, զիւրին չէ Հետեւի իրենց, սակայն ամէն մէկ նոր էջ, ամէն մէկ նոր քայլ, պահուած անկիւն մը կը բանայ, արդէն իսկ բացուած անկիւնի մը վրայ նոր կէտեր, նոր գիծեր կը յայտնաբերէ, որոնք Հետզհետէ կը լրացնեն գաղանի, բարձր աշխարհի մը պատկերաւորումը:

Ցցուն անձնաւորութիւններ են այն անձնաւորութիւնները, որոնք կրնան ա-

նակնկալի բերել մեզ, ՀԱՄԱԶԻՉ ՁԵՒՈՎ ՍԱԿԱՅԵ: Այն անձնաւորութիւնները որոնք երբեք անակնկալի չեն բերեր մեզ՝ միախաւ, տափակ մակերեսով անձնաւորութիւններ են: Այն անձնաւորութիւնները որոնք անակնկալի կը բերեն մեզ, տուսնց համոզիչ ըլլալու, տափակ անձնաւորութիւններ են, որոնք կը փորձեն, կը յաւակնին ցցուն ըլլալ:

ՎԷՊԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒՄԻ
ՏԵՍԱՆԿԻՒՆԸ

Վէպի բարդ աշխարհէն յաջողութեամբ դուրս գալու համար, վիպասանը, անձնաւորութեանց երկու տարբեր տեսակներու գործածութենէն զատ, իր տրամադրութեան տակ ունի նաև, պատմութեան տարբեր անկիւններէ մօտեցալու կարելիութիւնը: Կարգ մը ցինադատներու համար ատիկա Հիմնական միջոցն է վիպասանին:

Վիպասանը կրնայ իր անձնաւորութիւնները նկարագրել զուրաէն, որպէս զիտող մը, վերլուծող մը. մեկնելով առնոց տրտաքին շարժումներէն, ընթացքէն, կատարած գործերէն, առած քայլերէն: Կրնայ ըլլալ անկողմնակալ զիտող մը, կամ կողմնակալ:

Կամ կրնայ ամենազէտ ըլլալ եւ զիտել իր անձնաւորութիւնները ներսէն, պրոպտելով, զբըրելով ամէն մէկ խորը, կամ խորը մը միայն անոնց ներաշխարհէն: Կամ կրնայ ինքզինքը դնել իր անձնաւորութիւններուն տեղը, անոնցմէ մէկուն տեղը եւ կրնայ ձեւացնել թէ ինքը մուկի մէջ է, ինչ կը վերաբերի զինք շրջապատողներու ներքին մղումներուն, դրդապատճառներուն:

Կարելի է անշուշտ այս գանգաւան ձեւերը բազադրել, անոնց միջեւ գտնուող տարբերակներ որդեգրել ներկայացնելու համար վէպը:

Կարելի չէ տարազի վերածել, պէտք չէ տարազել միջոտի հարցը: Էականք վիպասանին ճարտարութիւնն է, արթըն-

ցընելու մեր Հետաքրքրութիւնը, արթուն պահելու գալիս, եւ մղելու որ ընդունինք իր բասը, այսինքն ունենանք իրականին պատրաստքը:

ՏԵՍԱԿԷՏԵՐՈՒ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

Երբորդ կարելիութիւնը որ կը դըտնուի վիպասանի արամադրութեան տակ, վէպի բարդ կառուցը կենդանացնելու համար, իր տեսակէտներն են, իր անձնաւորութեանց տեսակէտներն են եւ անոնց փոփոխութեան կորելիութիւնը:

Վէպին անձնաւորութիւնները կըրնան, եւ վէպի մեծագոյն առաւելութիւններէն մի՞ն է տարիկա, իրենց տեսակէտները փոխելի դէպքերու եւ շրջապատող անձնաւորութեանց ընթացքին ազդեցութեան տակ: Նման փոփոխութիւններ իրենց զուգահեռականը ունին առօրեայ կեանքին մէջ: Մարդկային կեանքի ընթացքին, մարդկային միաքը տեսարար նոյն արթնութեամբ, նոյն արութեամբ չի գործեր: Երբեմն կրնան մարդիկ թափանցել իրենց դիմացինի մտածողութենէն ներս: Երբեմն սակայն, եւ ոչ միշտ, որովհետեւ ուղեղը կը յղան: Այս ընդմիջուած ձեւով գործունէութիւնն է, երբեմնակի փայտակարմներն են որ կ'առաջացնեն երանգը, այլազանութիւնը մարդկային փորձառութեան: որով երբ համապատասխան ձեւը գոյութիւն ունի վէպին մէջ, եւ տըրուած է պէտք եղած ճարտարութեամբ ու բնականութեամբ, կ'աւելցնէ իրականին ապրումը: Բան մը որ կարելի չէ նորմալիզացնել, եւ շատ դժուար է իրականացնել թատերական դրականութեան մէջ:

Վիպասանը սակայն պէտք է խուսափի իր կարծիքը տալէ իր անձնաւորութեանց մասին: Պէտք չէ բանայ ընթերցողին առջեւ իր համակրանքներու եւ արհամարհանքներու աշխարհը, յայտարարութիւններով իր կողմէ, թէ այսինչ

տիպարը շատ լաւ է, այսինչը դէ՛ չէ եւ այն: Որովհետեւ, այդ պարագային ընթերցողը կը մղուի ցննելու Հեղինակին կարծիքները անձնաւորութեանց մասին, բաժնելու կամ չբաժնելու զանոնք, փոխանակ անձնաւորութեանց Հետ, անոնց կեանքը ապրելու:

Նման ելոյթ մը Հեղինակին կողմէ, զինքը դուրս պիտի հանէր ստեղծագործական ընթացքէն, վերածելու Համար ներկայացնող լուսանկարչի մը: Իսկ անուշաք Սարգէս է իր ստեղծագործութեամբ:

Վէպի մը Համար հիմնական տարրեր են անկասկած, անձնաւորութիւններէն զատ, նաեւ պատմութիւնը, պատմութեան կառուցումը, Հեղինակին մը տահանոյքը, քմայքը, ինչպէս նաեւ մարդարեւացումները, կ'առայի: այդ բոլորը սակայն կու գան ի վերջոյ մարդկայինին, մարդկայինի արտայայտութեան, անհատին, անձնաւորութեան: Ահա թէ ինչու, ո՞ր ձեւն ալ որդեգրենք ներկայացնելու Համար, միայնա ներկայացնենք թէ բաղձախաւ զանոնք, առաջին դէժով խօսինք թէ երբորդ, էականը անոնց բնական ըլլալն է, Համարչի ըլլալն է, կեանքի մէջ իրենց զուգահեռականը ունենալն է:

Իսկ կեանքը, մշտապէս, յարափոփոխ, անթափանց, պզտոր դեպ մըն է: Իր հազարաւոր ոլորտներով, Հոնի եւ արհերու մշտական փոփոխութիւններով, որուն ջուրերուն յստակացումը, թափանցիկ դարձնելը վիպասանին գործն է: Եթէ ան ունի պէտք եղած տաղանդը, իր փնտռութիւններու ընթացքին զտած եւ ստեղծագործած անձնաւորութիւնները ձեռք կը քերեն կեանքէն աւելի բան մը՝ անմահութիւնը:

Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ՄԱՆՕԹ. - Այս ուսումնասիրութեամբ խմբարկայնորէն օգտուած եմ Ե. Մ. Ծորսքիի «Քափէթ» օֆ Երեւան քրէն:

ԿԵՆՈՒՆԿԱՐԱՑԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ե Ն

ՅԱՐԱԿԻՑ ԿԱՐՑԵՐ

Գրական բանավէճը «սոցիալիզմի» կապակցութեամբ ժամանակը աշխուժութիւն գրասեւորեց Գրողների Երկրորդ Համագումարի (1954 թ.) նախօրեակին և նրա ընթացքում ու ժամանակ 1956 թ. շուրջ յետոյ: Իր ժամանակ մեծ ազմուկ հանեց Վ. Պոմերանցեւի «Անկեղծութեան մասին» գրականութեան մէջ՝ անսովոր և խորքով բարոսա յօդուածը «ՆՈՎՅՈՒՄՆԵՐ» ամսապարթի 1958 թ. Ինկուկներէն համարում: (Փակագծում նշենք, որ այդ լայն ժողովրդականութիւն վայելող կենտրոնական ամսագիրը առհասարակ յայտնի է որպէս օրէնքի սահմաններում ազատախոս գրողների երկերի յենարան Խորհրդային Միութիւնում): Փաստօրէն դեռևս 1948 թ. Ին («ՁԻՆՁԻՆ» ամսագիր, թիւ 6) տպուած «Փորձառու մարդկանց և նրանց քննադատների մասին» յօդուածում՝ «Մաքուր խղճով մարդիկ» գրքի հեղինակ Պ. Վերշիգորան առաջ էր քաշում «կենտրոնի» նշանակութեան պահանջները և խախտում էր ընդունուած կարգը ու բարոսաանու պաշտօնական քննադատութեան դէմ, այն անուանելով «կեղծ-բարեպաշտական, կեղծաւոր, փարիսէցիութիւն անող, պետական բարոսախոս»: Բայց Պոմերանցեւի ելոյթը լրջօրէն ցնցեց գրական հասարակայնութիւնը (առնուազն): Աւելորդ չէ մի քանի քաղուածքներ բերել նրա յօդուածից, որոշ իրողութիւններ մտակից պատկերացնելու համար: Պոմերանցեւը գրում

էր. «Անկեղծութեան աստիճանը, այսինքն բանի անմիջականութիւնը, պէտք է լինի պնակատման առաջին շտիպիչը: Անկեղծութիւնը միջքերի այն գուժարի հիմնական գումարելին է, որը մենք անուանում ենք տաղանդ»: «Հայրենական պատերազմը և գործարանների կառուցները ոչ մի պէպքում չպէտք է գուրս մընան գրականութիւնից: Բայց նրանք մեզ կը յուզեն այն պէպքում, եթէ դադարեն լինել ինքնին նիւթ, և գառնան կեանքի ու գործողութիւնների վայր մարդու համար»: «Ես պզտիկ եմ գրականութեան մէջ առկայ մեքենաների զգրողներից, նիւթերի միապաղապուրիւնից, անաւել ոտանաւորների պաթոսից: Ինձ հարկաւոր են աւելի շատ լուրջ ու լինք գրքեր: Բայց ևս վստահ չեմ, որ խմբագրութիւնների «մաքուած միջոցառում» կը մեղմացնի այս տանջալից կարօտը»: Այստեղ «սոցիալիզմի» մասին խօսք չկայ, բայց փաստօրէն ուղղուած է նրա կաշկանդիչ կանոնների դէմ: Պոմերանցեւը նշեց գրականութեան մէջ ծագող «հրականութիւն գունազարգացներին», «միօրինակութիւն արտագրողներին», «վհատ սխեմայատեղծներին»: Այս ամէնի համար նա, անշուշտ, դարձաւ պետական պարսուանքի թիրախ, «մշակման ենթարկուեց» ու լուեց:

Բայց բարոսալուր լին նետուած քաբը չէր կարող անհետեւաբ անցնել: Գրական հասարակայնութեան կեանքում:

աստիճանամար թարմ շարժումներ էին երեւան գալիս: Բանավէճի, անցած ճանապարհը վերագնահատելու, կուտակուած կամ անընդհատ ծագող հարցերի համար պատասխան գտնելու պահանջը օրուաօր մեծանում էր: Այդ մթնոլորտի համար խիստ բնորոշ են աւագ սերնդի գրողների հեղինակաւոր ներկայացուցիչներից՝ «Առաջին բերկրանքը», «Արտասովոր ամառը» եւ «Թարոյշ» վէպերի եռադրութեան հեղինակ Գոնատանային Ֆեդինի բացատրութիւնները գրողների Երկրորդ համալուծարում: Նա տաւ էր. «Բայց երբ մեզ հարցնում են, թէ ինչ բան է սոցիալիստական ուշալիզմը, իսկ մենք պատասխանում ենք - ծանօթացէ՛ք խորհրդային զանազան գրողների լուսագոյն երկերի ամբողջութեան հետ, յաճախ մեր գրուցակիցների զէմքին հիասթափութիւն ենք տեսնում: Մեզնից սովաւում են դեղադրութիւն... Եւ զարմանալիս այն է, որ արաստանմանան դրողը ինչքան աւելի շատ է խօսում այն ժամանակ, թէ արուեստը ազատ է, իսկ մենք՝ խորհրդային գրողներս համահարթում ենք արուեստը եւ կարգաւորում այն. նա աւելի է յամառ ու նոյնիսկ յարձակողական դառնում էր պահանջի մէջ, որպէսզի մենք վերջի վերջոյ նրան բոլորովին ճիշդ պատասխան ասնք, թէ ի՞նչ բան է սոցիալիստական ուշալիզմը եւ ինչպէ՞ս պէտք է գործել այդ մեթոտով: Ինձ թւում է, որ մասամբ իր յարձակողական ճնշման շնորհիւ այդպիսի գրողը հէնց երբեմն էլ ստանում է զեղատմանի նման մի բան, թէ սոցիալիստական ուշալիզմի մէջ պահանջուած է՝ 50 բաժին դրական հերոս, 5 բաժին բացասական հերոս, մէկ բաժին հասարակական հակասութիւններ, մէկ բաժին ողբերգական ուղիղութիւն, եւ 100 բաժին ճակուտ դիստրիբուտ» (Թորած ջուր): Գեղատմանով արուեստ չի՛ ստեղծւում: Գրականագէտը կարող է գրել հետազօտութիւն, թէ «Ինչպէ՛ս է պատրաստուած «ԻՌՆ ԿԻՌՈՏ» վէպը: Բայց դրանից մենք չենք իմանայ, թէ ինչպէ՛ս պէտք է պատրաստել «ԻՌՆ ԿԻՌՈՏ» վէպը:

Արուեստագէտը յաւիտենապէս ստիպուած է ինքը տալանդով ու աշխատանքով «հրնարել» իր երկը: Եթէ նա ընդունակ չէ գրան, ապա լաւագոյն դէպքում պիտի պատճեններ բազմացնի: Այս մտքերը վկայում են, որ խորհրդային գրողների այսօրուայ դեկավար Ֆեդինը շատ լաւ հասկանում էր դեռ վաղուց ի վեր, որ «գեղատմանով արուեստ չի՛ ստեղծուի», բայց եւ այնպէս առայժմ միանգամայն անզօր է ձեռք բերել կաշկանդիչ կանոնների պաշտօնական ու սկզբունքային վերացում: Գիտար է գուշակել, թէ ինչ կը պատահի մօտիկ կամ հեռավոր ապագայում, բայց 30 տարի տնընդհատ թէկուզ եւ արտաքուստ հնազանդօրէն «սոցոկալիզմ» հոլովելն իսկ ինքնին լաւ բարենիշ չէ մի հսկայական երկրի մեծաթիւ մտուորակներին, մանաւանդ արուեստագէտ գրողների ամբողջութեան համար:

Ստեղծագործական խմորումները աւելի շեշտուած կերպով դրսևորուեցին արեւելա-եւրոպական արբանեակ երկրներում 1956-57 թուականներին: Մասնաւորապէս ուշադրաւ էր առաջին հերթին «սոցոկալիզմը» վերաքննելու պահանջը: Նախ Հարաւայալիստում, իսկ ապա նաեւ Լեհաստանում ու Հունգարիայում, մանաւանդ վերջինիս համաժողովրդական ապստամբութիւնը ճընջւելու ճիշդ նախօրեակին, բուռն մայրներ լսուեցին ստեղծագործական ազատութեան օգտին: Բազմաթիւ արուեստի տեսարաններ (Ի. Վիզմար, Գէորդ Լուկաչ, Իւ. Պլիբոս եւ այլք) քննական վերլուծման ենթարկեցին «սոցոկալիզմի» սկզբունքը: Ինչպէս ընդհանուր դատարարախօսութեան, այնպէս էլ դրականագիրտութեան ասպարէզում գործող այդպիսի մարդկանց խորհրդային Միութեան մամուլում սովորաբար տնուանում են «սեւեղիտներ», այսինքն վերաքննականներ: Վերաքննականները նրանք են, ովքեր երիտասարդ տարիքում, կամ այլեւայլ հանգամանքներից դրդուած, մարքսիստական ուսմունքի ինչ-ինչ կողմերով հրապարակելով՝ յա-

րել են համայնաբար կազմակերպութիւնները, բայց հետագայում, կեանքի փորձ կուսակցութեւց յետոյ, պահանջ են դրում մի շարք հնացած դրոյթներ վերանայել, անատուել քարացած դոգմաների բռնից եւ նոր ու վստահելի ուղիներ ընտրել: Ասենք, առհասարակ, ժողովրդի զածենահաւատարիմ՝ հեռուորդները նրանք են լինում սովորաբար, ովքեր սարքական սեղեկութիւն չունեն նրա մասին: Իսկ արեւմտեան զաղափարնական մկրտութեամբ ժարքստ համաժողովրդի մտաւորականութեան զերահիշուող մտքը, հարիւր տարուց ի վեր արդէն, հակաազգայնութիւն սերնդէսերունդ զուեղիւններն է զարմել եւ շարունակում է դառնալ: «Եւրոպայից» մի հոտանքը անմիջապէս արձագանգ ունեցաւ նաեւ Իսախանում եւ նոյնիսկ Ֆրանսիայում: Այդ կազակցութեամբ ըստ ամենայնի ուշադրաւ են ֆրանսիական զուեղիւններն: Անրի Լէֆեւրի տեսակէտները (որի հետեւեալից են ներածութիւն» զերբը իր ժամանակ նոյնիսկ Թարգմանուել է հայերէն եւ շոյս տեսել ներանում): Նա իր «Յեղափոխական միջազգայնութեան շուրջ» յօդուածում (եւս Նույնի Իեւի. Ֆրանսիզ, 1957 թ. Հոկտեմբեր) եւ մի շարք այլ աշխատութիւններում խիստ զննազատեց նաեւ զսոցալայնութիւնը ու առաջ քաշեց «չեղափոխական մեհութիւնը՝ զորպէս արուեստի ոճ եւ ծրագր սարկուռ ոճ»: Մէլը բերնից մի քանի աբտայայտութիւններ: Լէֆեւրը դրում էր, թէ Խորհրդային Միութիւնում վորձից անկախ ըմբռումից զուեղիւն ստեղծագործութեան մեթոտ բիւզնիսը արուեստի եւ զննազատական զննահատումները անպարէզում: Իմաստակութեան օղնութեամբ եզրակացութիւններ կառուցեցին նախօրք վերցրած Գառակցութիւնից (առաջարկուած որպէս «Յեղափոխական» - որպէս շափանի՝ կոնկրետ երկերի զննահատման համար: Ամէն մի իրական հասկացողութիւն ունի առարկայական բովանդակութիւն եւ արտայայտում է այն Նա

յի կարող նախորդել այդ բովանդակութեանը: Գեղարդական հասկացողութիւնը արտայայտում է երկերը, ձեւանկերպում նրանց պայմաններն ու նրանց ծրէնքները: Բայց առեալ զէպքում, ընդհանրապէս, ձեւական հասկացողութիւնից բիւզնիսը են ոչ միայն բովանդակութիւնը, այլ նաեւ բովանդակութեան զննահատման շափանիլը: Արդիւնքը՝ տեսական ու վորձնական դատարկութիւն: Հասկացողութեան ձեւ առեայ բովանդակութեան, այսինքն մի բովանդակութիւն, որը դալիս է զմի ինչ-որ տեղից»:

Սոյնըդային քարուղական զբաղականութիւնն մէլ անխոնջ յամտութեամբ ճիշ է թափում անսեղեկներին հատատացնելու, թէ ինչպէս առհասարակ խորհրդային իրականութեան, այնպէս էլ մասնաւորապէս զբաղականութեան ու զսոցալայնութիւնը մասին արտայայտուող զընձադատական տեսակէտները զարդ զըրպարտութիւններ են, զաղափարական եւ այլ թշնամիներն ու մնասարաների, զանազան հաւատուքաց վերաբնականներն երեւակայութեան պտուղ: Այդ զըրականութեան մէլ վորձն այնպէս է ներկայացնում, որ կարծես թէ Խորհրդային դրողները յաւահատութիւնից ինքնատական կը լինեն, եթէ նրանց ուսերից միջոյրի զսոցալայնութիւնը քաղցր բեռը: Գոյնեւծից-յօղուած, զըբից-զըբք են թռչում ուռաա՝լանատեսական յայտարարութիւնները, օրինակ, այն մասին, թէ զսոց. ունայնութիւնը զբաղականութիւնը իր մէլ զուկացում է զզատատմութիւնն ու զամանակական, Կերկայի նկատատումն ու մտքի թոնիլը զէպէ սպազան» եւ այլն: Բայց բուն իրականութիւնը այնքան էլ բարեյալող չէ: Քննազատութիւնը իրական, կենսական հող չունի:

1957 թուի Ապրիլին, Մոսկուայում զբաղական խորհրդ. զբաղականութեան զննազատութիւնը համաշխարհային զբաղականութեան իրադարձ ուղղութեան խընդիրները զննարկելու համար: Մասնաւորապէս մէլը յայտարարեց, թէ զմեր համաժողովում, զժբախտաբար, զիչ

խօսեցին սոցիալիստական ուղիով մա-
սինքս: Եւ իսկապէս, այնպէս շատ բան
ստուեց արուեստի վերաբերեալ առհա-
սարակ. նախնադարեան քարանձաւներից
մինչեւ մեր օրերը: Բայց սոցալիզմը
բօշափուեց գլխաւորապէս սովետաբի-
ւոյաշունտեան զեկուցողների կողմից:
Իսկ նրանք էլ ջանացին շատ չգովել
զսոցալիզմին տեսութիւնը, այլ շեշտը
ընել ստորեայ գրական ընթացքին, հը-
քապարտակում առկայ արտադրանքի վը-
բայ: «Սոցալիզմով» սովետից շատ ըզ-
բայուողներից մէկը՝ գրականագիտուհի
Վ. Ելերբիւնան սասց. «Սոցիալիստական
ուղիով» հասկացողութիւնը իր մէջ օր-
գանառքի ընդգրկում է մ'ւ գեղարուես-
տական-ստեղծագործական եւ թէ՛ տե-
սական կողմերը: Եւ մի շարք թիւը ար-
ատաշատութիւններից յետոյ յայտարար-
ւեց. «Թէր քննադատութեան գործնակա-
նամ սարսուռած է մի ենթադրութիւն,
թէ իբր Խորհրդային գրողների Միու-
թեան սովին մի անդամ արդէն իր կա-
ցութեան քերտուով իսկ անպայման րո-
տեղծում է միայն ասց. ուղիով իր-
կեր: Դա մի պարանք է, որը չի հա-
ձարատեսութեամբ իրերի իսկական վի-
ճակին»: Ար սովին տեղացնենք, որ
սոցալիզմի գրականագիտական տեսու-
սութեան ու գեղարուեստական առաջա-
դրանքների խախտութիւնից բացի,
յուսակ թէ նրա նրա պատմութիւնը, այ-
դինքն, թէ անցեալի ո՛ր գրողներին ի՞նչ
չարտոյ պէտք է դասել այդ սոցալիզմա-
նը: Նայած օրուայ գործուն ուժերի յա-
բարեբաղցութեանը, մերթ այն սկսում
են անցեալ դարի անգլիական շարտի-
ստական շարժումներից, մերթ Փարիզ-
եան Ամուսնացից, մերթ ՅՈ՛ւական թուա-
կանների՝ Փորկու երեւան գաբու օրերից,
մերթ Հոկտեմբերեան ինդիտիտութիւ-
նից, մերթ էլ 1930 թուականից եւայլն:
Այդ արարական ինքնին հասկանալի է:
Որովհետեւ Հարցը գրականագիտական
բնոյթ չի կրում, այլ գրաւ քաղաքական-
դադարաբախտական:

«Սոցալիզմի» ներխուժողային վի-
ճակը պատկերացնելու համար բերենք

նաեւ այլ ըստ ամենայնի ծանրակշիւր վը-
կայութիւններ: Միխայիլ Երտիտովը իր
արտասահմանեան ուղեւորութիւններից
մէկի մամանակ, 1958 թ. Մայիսին Հար-
ցազրոյց ունեցաւ Վարչաւայի «ԼԻՏԵ-
ՐԱՏՈՒՐՆԻ ՆՈՎՈՒՆԻ» գրական պարբե-
րականի հետ: Դանի կողակ՝ «Ճանաչող
Դոս» «Հերկան խոզան» վէպերի, «Մար-
գու հակատաղիրը» արձկայարոյց պատ-
մըւածքի եւ այժմ պատրաստուող «Նը-
բանը կուռնդին Հայրենիքի համար» դրք-
քի հանրածանօթ հեղինակ Երտիտովը
գրական անխոցելի ջոկերից մէկն է ա-
մարում Խորհրդային Միութիւնում:
Նրա ստեղծագործութիւնը մասնաւոր
փայլ չունի, բայց ըստ երեւոյթին աւելի
ինչ-որ առաջին հայեացքից աննկատելի
խորութիւն: Երտիտովը ջերմօրէն կապ-
ուած է իր սովետական գիւղացի-
խորհրդին: Նրա մասնակցութեամբ անձիջա-
կան է կ'ւ ոչ զաւանակիրացական: Եւ
կըք Վարչաւայում նրան Հարց տրուեց,
թէ ինչ է մտածում սոցալիզմի մասին,
Երտիտովը պատասխանեց. «Տեսական
բնոյթի Հարցերը իմ ձեռնհասութեան
մէջ չեն մտնում: Ես պարզապէս գրող
եմ: Բայց ես ձեզ կը պատմեմ իմ բարե-
կամ Ալեքսանդր Ծաղկեւի հետ՝ նրա
մահից ոչ շատ առաջ տեղի ունեցած
հանդիպման պատմութիւնը: Այն ժամա-
նակ ես նրան մի այդպիսի Հարց առեի.
Կո Հարցքի, թէ ի՞նչ կը պատասխանէր
նա, եթէ որեւէ մէկը ուղղակի Հարցնե-
լու ինչէր իրեն, թէ ի՞նչ բան է սոցիա-
լիստական ուղիով: Նա պատասխա-
նեց. «Եթէ որեւէ մէկը փնձ Հարց առ
այդ մասին, ես պէտք է որ նրան ան-
կեղծօրէն պատասխանէի. սատանա՛ն
դիտի, թէ դա ինչ է ներկայացնում իրե-
նից»: Թերեւս այդպէս պատասխանելով
ձառէկը կատակ էր անում եւ այդպիսով
ջանում հասարակացնել իմ սուած Հար-
ցի պատասխանը» («ՄԻՆԻՍՆԵՐ ՄԵՐ-
ՔՈՒՆ», 3-ձ Մայիս, 1958 թ.):

«Ձախտիւմ», «Վերջին Ազգեհէն»,
«Ներտատարգ Գալղիան» վէպերի հեղի-
նակ Ծաղկեւի մական արդէն մի այլ ա-
ռիթմով քառք խոսւ: Անկացնենք միայն,

որ Ստալինի խայտառակ գործունեութեան ներկուակցական պատկազերծումից մի քանի ամիս անց՝ 1956 թուի Մայիսին Ֆադէեւը ինքնասպան եղաւ։ Իրազեկները վկայում են, որ նա սովորաբար սիրում էր խմել եւ թերեւս ճակատագրական անզոյշ վայրկեանի զոհ էր։ Իսկ ուրիշները, ոչ առանց ծանրակշիռ հիմքի, պնդում են, որ այդ դէպքը անպայման քաղաքական խճճուած դրդապատճառներ ունի։

Ելուխովը այնուհետեւ շարունակեց ձեռք բերել ստիպուած լինելի պատասխանելի ամենուրեք, ապա կ'ասէի, որ ըստ իս՝ սոցոկալիզմը իրենից ներկայացնում է Հէնց ճիշդ այն, ինչ որ պաշտպանում է սովետների իշխանութիւնը եւ ինչ որ դրուած է պարզ հասկանալի գեղարուեստական լեզուով։ Սա տեսական բացատրութիւն չէ, այլ հեղինակի փորձ։ Դրա համար կան տեսարաններ, որոնք պէտք է նկատուին զենն եւ նրանց մէջ ամրացնեն տեսական դաժերն։ Եւ ապա. «Ես յիշում եմ, որ մարքսիստ քննադատները սկզբում իմ երկերը անուանում էին կուլակային (գիւղական ունեւորների պաշտպանող. - Լ. Մ.) դրողի երկեր։ Աւելի ուշ ես նրանց համար «հակալեզափոխական» գրող էի։ Վերջին ժամանակ իմ մասին դարձնաւ սկսել են ասել, թէ իմ ամբողջ կեանքում ես եղել եմ սոցիալիստական ուղիւստ։ Մեկնաբանութիւններ է հարկ չկայ։

Մի այլ՝ երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչ Եւզենի Եւտուշենկոն 1963 թ. սկզբի ամիսներին համրուրգեան մի թերթի յատուկ հրաւերով չըջապայեց նաեւ Արեւմտեան Գերմանիայում եւ ապա այլուրեք։ Եւտուշենկոյի ստեղծագործութիւնը տարբեր մարդկանց կողմից տարբեր է գնահատուած։ Բայց անժրխտելի է, որ նա այսօրուայ խորհրդային նորահաս դրական սերնդի ցայտուն դէմքերից մէկն է։ Եւտուշենկոն Յունուարի 21-ին հլոյթ ունեցաւ նաեւ Միւնխենի Սոֆիէնյալ սրահում եւ սոցոկալիզմի մասին տրուած հարցին պատասխանեց այսպէս. «Մորհրդային Միութեամբ

թիւնում սոցիալիստական ուղիւստի շատ տեսութիւններ են տարածուած։ Եւ, օրինակ, գտնուած եմ, որ սոցոկալիստ եմ, իսկ դոգմատիկ-գրողին թուած է, թէ ի՛նքն է սոցոկալիստ։ Թէ մեզից ո՛վ է իրաւացին՝ դա միայն Ատտուած գիտի։ Մի ժամանակ մեզ մօտ հասան այն անհեթեթ տեսակէտին, թէ մեր երկրում կեանքը այնքան լաւ է, որ նրանում չի կարող լինել վատի ու լաւի բախում, այլ միայն՝ լաւի ու լաւագոյնի՝ բախում կարող է լինել։ Բայց այդ քննադատները իրենք վատ օրինակներից մէկն էին մեր կեանքում։ Եւ մենք՝ երիտասարդ գրողներս, ապացուցեցինք լաւի հետ վատի բախման կարեւորութիւնը եւ յաղթեցինք։ Ես ուզում եմ մի անդամ հեւ կրկնել, որ մեր սերնդից է կախուած սոցոկալիզմի չըջանակները բացել-անջատել, եւ երբ հարկ լինի՝ մենք այդ չըջանակները կ'անջատենք։ Ետն Եւտուշենկոն Փարիզում, «Լէ ԼեՏՏՐ ՅՐՄՆՄԷՁ» համայնալաւ գրական շարաթաթերթի հետ ունեցած հարցալրոյցում, ի միջի այլոց՝ ասաց. «մնձ համար կարեւորը իրապաւե կամ մեւապաւտ լինելը չէ. այլ, ինչ զազափար էլ որ գոյութիւն ունենայ արուեստի մասին, արդար գործի համար մեռնելու ընդունակ լինելը։ Ես սոցիալիստական ուղիւստի կողմն եմ, բայց տակաւին գոյութիւն չունի մի կատարելապէս՝ ճշգրիտ սահմանում։ Իւրաքանչիւրը մեկնաբանում է իր ուզած ձեւով» («ԼԷ ՄՈՆԻՅ», 18 Մարտ, 1963 թ.)։ Անշուշտ, այս թէեւ բաւական չափաւոր արտայայտութիւնների համար Մոսկուայում Եւտուշենկոյի հակառը չհամբուրեցին։ Բայց ասուելիքն ասուեց, արժանագրընեց եւ տարածուեց աշխարհով մէկ։ «մնջ գրուեց գրիչով՝ չես ընթի բրիւտով»։ Դրա համար է, որ խորհրդային իշխանաւորները սարսափում են այսպէս կոչուած ինքնադուլուխ, զանպատասխանատու հլոյթներ»՝ հրապարակելուց։

Բայց ներխորհրդային իրականութեան մէջ ապատասխրական խճորումները այնքան տեսակարար կշիռ ունեն, մանուաւր որոշ ժամանակեց է վեր, որ

նոյնիսկ կուսակցական քարոզչուպետ Բուլիշովը հարկ համարեց այս տարուայ Յունիսին պաշտօնական բեմից յայտարարել. «Մի ժամանակ անհատի պաշտամունքի հետեւանքների գէժ պայքարելու պատրուակով առանձին ստեղծադրական աշխատողներ առհասարակ սկսեցին կասկած յայտնել արուեստի կուսակցական զեկամբուման անհրաժեշտութեան նկատմամբ, հեղնարար վերաբերուելով արուեստագէտի հասարակական պարագի եւ դրականութեան ու արուեստի դաստիարակական առաքելութեան վերաբերուելով ամէն մի յիշատակութեան: Իրենց հերթին որոշ կուսակցական ու խորհրդային աշխատողներ, կորցնելով քաղաքական արուսթիւնը, հաշտուեցին բացայայտ սխալ միտումների հետ, տեղի էին տալիս ամբողջական առջեւ, վախենալով յետագէժ ու պահպանողական մարդկանց համբաւ մեռք բերելուց: Իսկն աշտեղ հասաւ, որ որոշ կազմակերպութիւններում նոյնիսկ ամաչում էին արտասանել «սոցիալիստական ուսուցիչ», «կուսակցականութիւն», «ժողովրդայինութիւն», «չազգայնացիութիւն» բառերը»:

Մինչեւ հիմա ասուածներէից եւ մէջբերուած վկայութիւններից կարելի է ընկնել հետեւեալ եզրակացութիւնները, որպէս ամփոփում:

Առաջին. խորհրդային պետութեան պատմութեան մի մասը ու խառնաչիփ պահի, կենարոնացուած բունակալութեան անմարմանութեան պայմաններում, ջրմահաճօրէն յորհուսեց եւ լրջաբերութեան մէջ զբուսեց «սոցիալիզմ» արտայայտութիւնը որպէս դրականագիտական հասկացողութիւն, պաշտօնագէտ մտքուկ Ֆրոյդների Միութեան կանոնադրութեան մէջ եւ փաստօրէն հոշակուկ պարտադիր կանոն, թէեւ աննշան վերապահութեան վկայակոչումներով ջանք թափուեց կոծկել այդ վիճակը:

Երկրորդ. «սոցիալիզմի» պահանջը իրականում հանգիսացաւ ամբողջատիրական իշխանութեան զազգայնացուած կան ստորագիւններից մէկը, քանի որ զը-

րական երկերի զնահատման չափանիւնիքը ընտւած էին ոչ այնքան նրանց դեզարուեստական կատարման առանձնատակութիւններից, այլ զրեթէ բացառապէս այդ երկերի պարագայական «պաղաքարական» նպատակադրումից, այսինքն այն հանգամանքից, թէ դրանք որքանով են նպատուած բունատիրութեան ստօրեայ ամբացմանը:

Յրրորդ. անցած երեսուէ տարուած «սոցիալիզմ» մնաց մերկ նշանախօսք, կործեցւալ յանցաւորներից պարաւելու եւ լուցնելու պատմամիջոց, բայց դրականագիտական առումով այն մինչեւ հիմա էլ փաստօրէն խոպան բնադաւառ է, ինչ որ միտնուամայն օրինակ է: Նրա միտնուածեալ հեղինակութիւնը չի ճանաչուած խորհրդային հին ու նոր զըրական սերունդների իրկապէս ստեղծագործող տարբերի կողմից: Այն մերթուում է նսեւ արտօտորհրդային երկրների ազատութեան զերաքննականների աշխատութիւններում:

Յրրորդ. միակ դրականագիտական արժէք ունեցող տարր, որ կարելի է գտանել «սոցիալիզմի» աւելորդարանութիւններով ծանրաբեռնուած դրոյթից, դա այն է, ինչ որ մենք անուանում ենք «հեռանկարային դրականութիւն», իսկ ուրիշները կարող են այլ կերպ կոչել: Ըստ իրենց հայեցողութեան, Այդ կէտը իր սաղմնային վիճակում որոշ մեկնութիւն է ստացել Գոթկու, Լուսաշարակու եւ այլոց արտայայտութիւններում, այսինքն շնչուել է գեղարուեստական զըրականութեան մէջ կեանքը իր շարժման մէջ պատկերելու, այսօրուայ մէջ ապագայ մտցնելու գեղադիտական յանձնարարելի պայմանը: Բայց այդ շաւաղոյն գէպքում մասնակիօրէն կիրաւելի եւ միայն ինքնաբերաբար ընդունելի սկզբունքը հոշակելով հանրապարտադիր եւ համապարփակ կանոն ու մասնաւանդ անպայման կապելով տիրող բունակալական իշխանութիւնը ամբացնելու պարագայական առաջադրանքների հետ, - «սոցիալիզմի» հիմնադիրները դրանով իսկ փակեցին բնականոն դրականութեան

զարդացման ճանապարհը, բացառեցին նրա սկզբունքային հիմնաւորման հետաքրքիր հնարաւորութիւնները, թե՛րևս ահամայ հակասելով իրենց մտայնացման ոգուն: Նրանք նկատի չառան, որ բոլոր գրողները ոչ պարտաւոր, ոչ էլ ի գիճակի են ընդունելու բնին-ստալինեան անարեկչական «սոցիալիզմի» գաղափարաբանութիւնը, իսկ ընդունողներն էլ գործնականում չեն կարող հետեւ-դականօրէն երաշխաւորել իրենց գեղար-տիտական երկերի մնայուն գրական արժէքը: Բացի այդ, Խորհրդային Միութիւնում, սուսնեղից զատ, գոյութիւն ունեն նաև այլ «ոչոլոգիզմներ» իրենց ճշակութային-գրական եւ քաղաքակրթական ուրոյն արանդութիւններով, որոնք առաւել եւս պարտաւոր չեն իրենց գրելին հեղինակութիւն դարձնելու ուսուսական հոգում բուսած գանալան բորբոքուած շողակրտաների, որքան էլ նրանք որչ պարագաներում յարզի լինեն իրենց երկրում եւ ինչ-ինչ օտարների մօտ: Եստ ընտրոչ է, որ նոյնիսկ Գորկու նըման յայնախոհ մարդու լիզուն չէր գորտւած ոչ-ուրա հուաքականութիւններին կոչի «աղգներ», «օրոգիութիւններ», այլ սոյորարար մեծ մասամբ բաւականանում էր պարզապէս «ցեղերով»: Այս արտաբուստ մանր թուացող ծանրակշիւ անտեսումները չէին կարող վճռական դեր չխաղալ «սոցիալիզմի» ճանապարհին, չազդել նրա ճակատագրի վրայ: Եւ դրանք վճռական հետեւանքներ ունեցան, իսկ այսուհետեւ, անտարակոյս, աւելի եւս պիտի ունենան: Զանազան միակողմանի անմարդկային սխեմաներ ստեղծող բռնակալներն ու բռնակալապաշտները, որպէս կանոն, շատ կարճատեւ են լինում, ուստի եւ յաճախ հաշուի չեն

առնում կեանքի ամենատարբական դրական հիմք ունեցող փաստերն ու պահանջները: Տիրապետման իրենց մութ բնագործ եւ ահնկարութիւնները նրանք յաճախ նոյնպէս են անգիտեցում անարեկչական, ստատական անհրաժեշտութեան, զբացարձակ բարիքի՝ հետ եւ կոպտօրէն տունակօրն անում արդող մարդկանց սոմեանուիրական ըխումները, առաջին հերթին ազատութիւնը: Այդ կարգի սըխեմայաժողովների ուղիղի ծնունդ էր նաև սիպստօրէն մահածին «սոցիալիզմը»:

Ուստի ընաւ դարձանալի չէ, որ զոյութիւն ունեցող անարեկչական պայմաններում, առաջարկուող մեթոտի մէջ սեղմուած եւ գրական հետանկար խոտարացող ընչ թէ շատ արամարանական, հիմնաւոր տարրը անձալ մնաց, կիրաւութիւն չգտաւ: Մինչդեռ բնականոն պայմաններում հէնց դա պիտի ելակէտ փոսայէր հետագայ ստեղծագործական որոնումների համար, թարմութեան շունչ մտցնելով եւ շարժում յարուցելով բնանալու եւ քարտեալու հակամէտ ինչ-ինչ արամարդութիւնների միտոյորտում: Խորհրդային գետական դրաքարողիչները արդէն այժմ իսկ աշխարհի ճակատագրորը կանխապէս վճռուած են համարում եւ յայտարարում, թէ համաշխարհային գրականութեան ապագան լիովին պատկանում է «սոցիալիզմին»: Որքան սղիտութիւն, այնքան էլ յաւակութիւն: Գրական մի մեթոտ, որ արդիւնաւէտ կիրառութեան ասպարէզ չունի նոյնիսկ իր թծնդափայտում, ի՞նչ կարող է առնել ճամբողջ աշխարհում, անկող հիւրի իր ողորմելի հանգամանքով:

Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

(Շար.)

ՀԵԹԱՆՈՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԶՓԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս կարող ենք հետեւցնել լեզուական վերլուծումից, մեր նախադասական վրամ հեթանոս քերթողութիւնը շատ հեռու է եղել արեւմտեան կամ ասորական որեւէ ազդեցութիւնից եւ հետեւաբար դրա ազդիւրը պիտի փնտռել հնագոյն հնդ-արիական քերթողութեան ականդներէ մէջ: Հնդ-Արիւնիւն տերմինը գործածելով, մեր նպատակն է անդրադառնալ այն շրջանին, երբ մինչեւ այսօր ճանչցուած Արիական հնագոյն ցեղերը, Հիթթիթները եւ Միթանացիները, հաւանաբար զաղթած Հիւսիսից, այժմեան Ռուսաստանի անդր-Սեւծովեայ շրջաններից, հաստատուել էին Կովկասեան, Անդր-Կովկասեան եւ Անատոլիան բարձրաւանդակի վրայ, ՆԱՊ ՔԱՆ ԱՅՆ որ տարածուէին Իրանի բարձրաւանդակի վրայ, եւ նուաճէին Ինդոսի հովիտը Արեւելեան Հնդկաստանում: Այստեղ անկարելի է նոյնիսկ հպանցիկ կերպով մտնենալ այս տեսութեան լեզուագիտական, դիցաբանական եւ պատմա-ազգայրական ճշմարտութիւնը ապացուցող հանգամանքներին: Բաւական է յիշել միայն, որ Միջագետքի արիացի Կասսիթների մօտ է, որ գտնուել է առաջին յիշատակութիւնը ՍՈՒՐԻԱ արեւ-աստծոյ, մ. թ. 18 դար առաջ, որը աւելի հին է քան ամենահին վեդական Հնդ-Արիական գործածութիւնը: Ռիթ-ՎեՆ-ԱՅՈՒՄ, որ հնդիկ ամենահին վեդայական դրական աւանդն է, հանդիպում ենք շափածոյ մի տողի, որը թուում է պիտի քուն ընթելու հմայք լինէր:

ՍԱՍՏՈՒ ՄԱԹԱ ՍԱՍՏՈՒ ՓԻԹԱ
ՍԱՍՏՈՒ ՇԻՎԱ ՍԱՍՏՈՒ ՎԻՇՊԱՍԻ
«Բնիք մայր, բնիք կայր, բնիք շուճ,
բնիք տէր

Թող բնն թոյար ազգականները շըրջապատի թոյար մարդիկ պիտի բննն:

Այս կրկնուող ՍԱՍՏՈՒ բառը կարելի է միմիայն գտնել Հիթթիթների մօտ, ՍԵՍՏՈՒ ճնա պիտի քնն տեսքի տակ, Ռիզվեդայից շատ առաջ, դեռ մ. թ. 14 դար առաջ:

Նմանապէս Ռիզվեդայի երեք ՄԵՄ ԱՍՏՈՒԱՄՆԵՐԸ, «աստուածներ» որոնք մարդկային բնոյթ ունեն, դրանք ԻՆՆ-ՐԱ, ՄԻԹՐԱ եւ ՎԱՐՈՒՆԱ-ն են: Գրանց մէջ կարելի է ճանաչել նախնագոյն Հնդ-Արիացիներին: Արդ, այդ երեք աստուածները առաջին անգամ յիշատակուած են մ. թ. 14 դար առաջ, Անդր-Կովկասում բնակութիւն հաստատած Խուրիական Միթանիների մօտ, Ռիզվեդայից դեռ շատ առաջ:

Հիմք ունենալով այն ուժ առած տեսութիւնը, որի հետեւորդների թիւը արագօրէն աճում եւ որի հաւանականութիւնը օր ըստ օրէ ամրապնդւում է նորոգիւտ ապացոյցներով, որ Հնդ-Արիական ցեղերը, նախ քան հաստատուելը հիւսիս - արեւմտեան Հնդկաստանում, հասել են այնտեղ կտրելով Իրանի բարձրաւանդակը եւ կեդրոնական անապատները, գրանից առաջ երկար ժամանակ հաստատուած են եղել արեւմտեան Իրանում, հիւսիսային Միջագետքում եւ Անդր-Կովկասում, յատկապէս Ուրմիա

և վան լճերի միջև, և նախ քան այդ թափառական կենսը են վարելիս եղել Հարուսային Ռուսաստանի տափաստաններում Ալիեթացիների անուան տակ և անցնելով Կովկասեան լեռնաշղթան Հիմքն են դրել Հնդ-Արիական առաջին կայսրութեան, Հիթիթների իշխանութեան՝ մեղ տրամաբանական է թուժ մտանալ ներսւմ Ալիեթացիների անուան տակ, և պիտի զուգորդուին Հնագոյն Արիական գերազարտիների միջոցով:

Որո՞նք են այդ Հնագոյն գերազարտիները: Դրանցից ամենակարեւորը որպէս զրական կոթող՝ ԱՆՆՍՏԱՆ է և անպա Ռիֆօվեյն: Բայց նկատի ունենալով, որ մեր հիթանտական դիցերգները զրի են առնուել միայն մ. թ. Յ-րդ դարում, Հաւանաբար մեծ փոփոխութիւնների ենթարկուելուց յետոյ, մենք նոյնպէս պիտի նմանութեան եզրեր փնտտենք Միջին Պարսիկէնի, կամ աւելի շուտ՝ Արշախունաց Պակիստիկի, պարսիկներէն զբուժ գրականութեան և վերջերս Միջին Ասիայում յայտնաբերուած 3-րդ դարու Մանիական գրական աւանդների և Հայ գերթողութեան մէջ:

ԱՆՆՏԱՆ - Անեսայի Հնագոյն մասը բաղկացած է 17 քերթուածներից, որոնք Հաւանաբար պատկանում են Զրադաշտի դրչին և կոչուած են ԳԱԹԱՆ-ներ կամ Աղօթքներ: Դրանց յեզուն չափազանց հին, անհասկնալի և յաճախ անթարգմանելի է, Գաթաների 238 տուն բանաստեղծութիւնից Հաղբ 30-ից 40-նն են որ մինչև այսօր թարգմանուել են բաւարար արգիւնքով, մնացորդի թարգմանութիւնը մնացել է դեռևս վիճելի: Դրանով Հանդերձ նրանց տաղաչափութիւնը պարզ է. հինգ մեծի դաթաներ պոյութիւն ունեն:

Առաջին դաթան կազմուած է եռատուն Հատուածներից, առջը ունենալով 16 վանկ (8+8)

2-րդ դաթան կազմուած է 5 տունանց Հատուածներից, առջը ունենալով 11 վանկ (5+6)

3-րդ դաթան կազմուած է 4 տունանց Հատուածներից, 11 վանկ

4-րդ դաթան կազմուած է 3 տունանց Հատուածներից, 14 վանկ (7+7)

5-րդ դաթան, 2 տունանց՝ 19 վանկանց երկար առդեր և 2 տունանց՝ 12 վանկանց կարճ առդեր:

ԳԱԹԱՆԵՐԻՑ բացի Անեսայում Հանդիպում ենք ԵԱՇՏԵՐԻ և ԵԱՄԱՆԵՐԻ, առաջինը դիցարանական բովանդակութեամբ և երկրորդը զորհարկական և ծիսական բնոյթով:

ԵԱՇՏԵՐԸ մեծամասնաբար կազմուած են 6, 10 և 12 վանկանց առդերից: Նոյն տաղաչափական կազմութիւնը ունեն նաև Եաճաները:

Հետեւաբար Երական ամենահին տաղաչափութեան մէջ մենք Հանդիպում ենք բազմաթիւ փանկային կազմութիւնների, որոնց մէջ առաջնութիւն կարելի է տալ 4+4 և 8+8 և 6+6 և 7+7 վանկերին: Արդ, եթէ այս չափաբանութիւնը Համեմատենք Հայ Հիթանտական վերջաբանութեան գերազարտիների հետ, կը գտնենք նմանութեան բազմաթիւ կարգաւայլէս օրինակ:

Երկներ երկիմ, երկներ երկիր
Երկներ և ծն'վրճ ժիրանի

ուր 8 վանկէայ կազմութիւնը բացայայտ է, բայց սուր աղաւաղում է, կրկնուելու Համար երկից:

Ընդ եղեգամ փող ծուլս ել(ա)ներ,
Ընդ ծղեգամ փող բոց ել(ա)ներ,
Ծի ի բոցոյն վազեր իտարտեալ պատանկիկ:

Նկատի ունենալով արդէն վերում յիշուած այն Հանդամանքը, որ այս երգերը զրի են առնուել նրանց յարիւսմից առանձնազն 6 դար յետոյ, այսօր դժուար է վերականգնել նրանց նախնական վիճակը: Այսուհանդերձ բանաստեղծական մի քանի միջին զարկով յատկութիւններ նկատուել են այս պատարիկների մէջ, որոնք ցոյց են տալիս որ դրանց յարիւսում են եղել վանկային չափաբանութեան վրայ:

Մ. Արեղեանը, որը այս խնդիրներում առայժմ անդերադանցելի հեղինակութիւն է համարւում, չի փորձել խորանալ այդ ստղաչափութեան վերլուծման մէջ եւ բաւականանում է հետեւեալ բնորոշումով.

«Թէպէտ եւ բառացի համարուած Հատուածիկների բնագրի ճշդութեան համար եւս ապահով չենք, բայց եւ այնպէս հնարաւոր է լինում որոշել մեր հին վէպի մէջ զործածուած չափը: Կատարեալ երաժշտականութիւն չունեն այդ երգերը, բայց ունեն որոշ ուրիշ: Այդանոց գտնուած ենք արձակին շատ մօտիկ ԱԶԱՏ ՈՏԱՆԱՒՈՐԻ ՄԻ ՁԵՒԸ, պարզապէս խառն ստանաւորը, որ յատուկ է մեր մի շարք հին հոգեւոր երգերին... Բայց Վահագնի երգի մէջ առանձնապէս գտնուած ենք սողերի որոշ ՉԱՓԱԿՑՈՒԹԻՒՆ, ինչպէս լինում է բարդոտների խառն ստանաւորների մէջ: Առաջին երկու սողերը, որոնք իրար զուգահեռական են, կշռում են Ե-րդ եւ Թ-րդ սողերի հետ, որոնք նոյնպէս իրար զուգահեռական են: Իսկ Զ-րդ եւ Է-րդ սողերը, որոնք մի-ամտողութիւն են կազմում, կշռում են Դ-րդ եւ Թ-րդ սողերի հետ: Վերջիններս անոյր շապա թէ՛ բառերը երգինը չեն, որով իրար հանդիպում են համակշիռ կերպով՝ հետեւեալ երկու սողերը.

Նա հուր հեր ունէր
Բոց ունէր սօրուս:

Միւս կտորները հարկաւ, այսպիսի յօքինուածք չունեն եւ չո՛կ պարզապէս խառն ստանաւորներ են սողերի ազատ գառաւորութեամբ (Հ. Հ. Գր. Պատ. Ա. էջ 71-72):

Նկատի ունենալով Հնդ-Արիական Հնաւոյն գրական աւանդները, ինչպիսիք են Աւեստան և Ռիգվեդան, ինչպէս եւ դրանց հետեւող միջին պարսկական, պահլավիկ գրականութիւնը եւ Մանիական կրօնական չափածոյ գրուածքները, որոնք ԲՈՒՈՐՆ ԷՒ ՀԻՄՆՈՒԱՆ ԵՆ ՎԱՆԿԱՅԻՆ ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆՆ ԿՐԱՅ, մենք չենք կարող մինչո՞չ գերադատանին պատգանոց Հայ Հեթանոսական վիպա-

սանութիւնը բացառութիւն համարել եւ դա դենը ԱԶԱՏ ստանաւորի, ՊԱՐՁՈՏ-ՆԵԱՅ ԽԱՌՆ ՈՏԱՆԱՒՈՐԻ, եւ ՏՈՂԵՐԻ ԱԶԱՏ ԴԱՍԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՊԻՏԱԿԻ ՏԱԿ:

Հայ Հեթանոս վիպասանութեան այս բանաստեղծական Հատուածների մէջ մենք հանդիպում ենք այնպիսի Հմուտ երբութիւնների, ինչպիսիք են ՀԱՆԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ, (ալլիք-իրասիոն) ինչպէս՝ ՀՈՒՐ-ՀԵՐ, ԾՈՎ ԾԻՐԱՆԻ, ԲՈՑ ՄՕՐՈՒՄ, ԵՒԱԶԱՏ Ի ՎԵՐ Ի ՄԱՍԻՄ, ԵՌԻՆ ԾԽԱՆԻ, ՎԱՉԵՒՆ ԿԿՈՆԿ ՎԱԳԵՒՆ ԵՂ-ՋԵՐՈՒՄՑ, եւ այլն: Բանաստեղծական կրկնաբան. ինչպէս՝

Եթէ դու յարս հեծցիս,
Յ՛լլգառն ի վեր ի Մասիս
Զքեզ կայցիմ քաջք, տարցիմ
Յ՛լլգառն ի վեր ի Մասիս

կամ

Հնծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեւաւ գեղեցիկ,
Եւ համեալ գոսկեօղ շիկափոկ պարամն,
Եւ անցեալ որպէս գարձաւի սրաթել ընդ գետն,
Եւ զգնալ գոսկեօղ շիկափոկ պարամն
Ընկեց ի մէջքն օրիորդին Արամաց,
Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդիմ...

Վերի 6 սողերի մէջ մենք հանդիպում ենք ե՛ւ հանդիսութեան, ե՛ւ զուգահեռութեան կամ բանաստեղծական կրկնութեան, ե՛ւ լեզուի ու կատարուող ոչէպէի ներդաշնակ կարականութեան, ե՛ւ մակդիրների զործածութեան մէջ յայտնաբերուած հազուադէպ դեղեցկութեան (արի Արքայն, ոսկեօղ շիկափոկ պարանն, սեւան գեղեցիկ, արծուի սրաթել, փափուկ օրիորդ, եւ այլն): Այսպիսի գերազանց արուեստի հասած բանաստեղծութիւնը չէր կարող զուրկ լինել չափասանութիւնից, որը վստահօրէն մեզ հասած գրաւոր աւանդի մէջ աղաւաղուել է աւելորդ բառերի եւ մասնիկների յաւելումով:

Այդ աղաւաղման համար մենք լաւագոյն պատմական ապացոյցն ունենք Փահ-

լաւի Հնագոյն գրականութեան մէջ «ԶԱՐԻՐԱՆԻ ԱԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ» որը սկզբը նագրիւրն է Հետազայում կազմուած Սասանեան «ՅՈՒՄ ՆԱՄԱ»-ի եւ Ֆէրդոֆուու «Շահնամէի», 1890 թուին, Փրանսացի Իրանագէտ Է. Բէնվիենիստի ուսումնասիրութիւններէ շնորհիւ ապացուցուեց որ ԶԱՓԱՅՈՒՅԹ մի ՊՈՒՄԱ է, որը Սասանեան գրչազրնների լեզուական ազդեցութեան պատճառով վերածուել էր արձուկի: Բնագրից հանելով յետամուտ բաները, Բենվիենիստը ներկայացրեց չափածոյ մի պոէմա, իւրաքանչեւ սողաբանականութիւնը, որոնք Միշտ պահպանում են իրենց վեցվանկեայ չափարանութիւնը: Է. Բենվիենիստի այս աշխատանքը մեզ տուեց միջին պարսկական շրջանի անալիզի չափածոյ երկը: Այս պոէման, ինչպէս Աւեստան, յանգեր չի ունեցել, բայց շատ տեղեր նկատուի են հանդիսութիւններ եւ կիստ-յանգեր, որոնք ստեղծում են իրենց ուրոյն երաժշտութիւնը: Մ. Արեղիանը, որը չլիով պարզանկեայ խառն ոտանաւորներ» է անուանում հայ Հեթանոսական վիպասացութիւնը, ինքը վերցրել է չափածոյի է վերածել է սողապանի է «Պարսից Պատերազմի» երկրորդ վէպը, նկատելով.

«Ինչպէս պատմադիրները (Բուզանդը եւ Ազաթանգեղոսը) մեր երկրորդ Հին վկայի իսկական բնագիրը ճշդութեամբ չեն բերել, բայց... կան մտաւորապէս բառացի կտորներ, ուստի եւ ոտանաւորը զեռ տեղ ունի նրանց գրքերի մէջ, կամ ճիշդն ասած, վէպի ոտանաւորները ամբողջութեամբ չեն վերածուած արձակի: ԶԱՓԱՅՈՒՅՈՒՅԹԻՒՆԸ ՊԱՐՁ ԵՐԵՒՈՒՄ Է ՆՐԱՆՑ ԵՍՏ ՏՈՂԵՐԻ ՄԵՁ»:

Մեր Հեթանոս վիպասանութեան կապը ամենահին արիական ասանդների հետ եւ Հետեւաբար նրա սեղմ ստեղծութիւնը Հնդ-Արիական Հնագոյն քերթոգութեան, ապացուցում է նաեւ Հետեւեալ վաստերի Հիման վրայ:

Արտաշէս-Սաթենիկի վէպը պատում է Հայ-ալանական ասանդութիւնների վերայ: Ալանները, ինչպէս դա ապացուց-

ուած է անվիճելիօրէն, կովկասում մընացած ամենահին Սկիւթացիներն են, նախնապէս արիացիները, որոնք զեռ վերապրում են այսօրուայ ՕՍՍԷՏՆԵՐԻ մէջ: Նրանց լեզուն զուտ Իրանական ծագում ունի եւ մնացել է Համեմատաբար անխառն վիճակում: Նոյնը պիտի ասել նաեւ նրանց ասանդութիւնների մասին, որոնք ուղղակի ժառանգներն են Հարաւային Բուսաստանում բնակուող Հին Սկիւթացիների վիպական ասանդութիւնների: Արդ, Սաթենիկի ասանդութիւնը իր Հնագոյն մեծ սակ դեռ վերապրում է Օսէտների ասանդութիւնների մէջ եւ Օսէտներից բացի միայն Հայերն են որ պահել են այդ Յախավոր առաւպիլը եւ ինչպէս Օսէտների մօտ, նոյնպէս եւ մեզ մօտ այդ վիպասանութիւնը պիտի իր ուրոյն չափարանութիւնը ունենար: Աւելորդ չէ յիշել, որ Օսէտների Յախավոր անունը Սասանա կամ Շատանա է, որից ծագում է մեր Սաթենի, Սաթենիկ կամ Սաթենիկը (1):

(1) ՕՍՍԵՏԻՆԵՐԸ, որոնք մեր պատմագրութեան եւ հերամաս սագրի մէջ յիշուել են իրենց հախնական, ԱԱՆ անուամբ, մինչեւ այսօր էլ դեռ պահպանել են իրենց հոյսեղոյն ոտանալիները, որոնք համալուծ են ՆԱՐՁՅԱՆ ԱՌԱՊՊԵՆԻՆԻՐ անուամբ սակ: Վերերո այդ անուանները, ինչպէս եւ Օսեմների լեզուն, որը Իրանական հնագոյն իր անապատօրէն պահպանուած հայտնաբերի մի հիւղ է, մեծ հետաքրքրութիւն է ասացողի Արեւմտաքի, ինչպէս եւ Ազիական գիտական շրջանակներում: Հետաքրքիր է դիտել, որ ասացիմ իսկ հայտնաբեր յարակից բազմաքիւ տարրեր կարելի է գտնել նարանան ասանդների եւ մեր Սասանի Գուլիք գիւցազներգութեան մէջ: Այդ համեմատութիւնը բազմաթիւ ակի իրաւաստ բանաբանների, այստեղ յիշեմ, որ մեր վիպասանական գրականութեան ՍԱԹԵՆԻԿԻ նարանան ասանդներում մերկայացուած է որպէս ՆԱՄԱՄԱՅԻ, Ստատու կամ Շատանա անուամբ, որը իր ցեղի պատկանում է. խնայի, հետտես, հիւրընկալ կենդանի, որ միտմամբակ եւ օտուտեմ է կոխարդական եւ հմայական մեծ գորութեամբ վաւառա է, արաւմու եւ անգութ: Շատանան ամենացած է Ուրիգագի, իր եզրօր հետ, մի այլ ապացոյց այս ասանդարանութեան խորք կենութեան, միջ-ընտանկան ամենութեան անվարարիւնը գերապակի լինելով մայրաքաղաք-

Աւելի առաջնայով դէպի մեր ժամանակները, տեսնենք թէ ի՞նչ աստուածաբանական արուեստ էին գործածում մեզ սերտորէն առնչուած Պարթեւները: Արշակունեան պահուստներէնով գրուած «ԲՐՐԱՅ ԱՍՈՒՐԻԿ»-ի մէջ Է. Բէնվենիստը, լեզուական մաքրագործումից յետոյ, յայտնաբերել է 6 վանկանոց եւ 11 վանկանոց տողեր, որոնք կրում են քառեակ շեշտ: Հնագոյն դիւցազներգութեան, «ԵՆԻՆԻԿԱՍԻ ՉԱՐԻՐԱՆՆ»-ի մէջ նա գտել է 6 վանկից կազմուած (3+3 տողեր) որոնք կազմում են 4, 5 եւ 6 տողանոց տուներ: «ՋԱՄԱՊ ՆԱՄԱԿ» դիւցազներգութիւնը, որը գրուած է Սարանեան պահուստներէնով, կազմուած է 8 վանկանոց տողերից, բայց որոնց նախերգանքը 6 վանկեայ է: «ԲՈՆԻԿԱՆՆԵՆ»-ում Նիբելը յայտնագործեց մեծ հնութիւն ունեցող 11 վանկանոց զերթուածներ:

Մեծ հետազոտութիւն են ներկայա-

կան համայնքի: Այս առաջինների մէջ գտնում ենք, որ ԱՆՏԱՆԻԹ, հետագայում զնգումուած հասկացողութեամբ, գոյութիւն չի ունեցել: Մայրապետական կարգերում գաւազը իր հօրը եւ հայրը իր գաւակին չէր ճանաչում: Հետագայում երբ մայրապետական կարգերը փոխարինուցին հայրապետական կարգերով, այդ վիճակը ամենաբարձրիւմ բռնայով ապրող սերունդների համար, ճրամէ ստեղծեցին աստուակներ, ուր հայրերը եւ գաւակները, տարբեր պատճառների հիման վրայ, իրար չէին ճանաչում, պատերազմում էին իրար դէմ եւ յամախ հայրը սպանում էր իր որդուն մեծամարտի մէջ: Վերազանցումը Տաւամային (Սարսնիկ) յիշեմէ նոյնպէս որ նա առաջին օրինակն է ԴՈՒԱԿԱՍԻ, չարի եւ քարու երկնակ պատկերացման, որը կիսմէ է կազմում Միջին եւ Մերձուոր Արեւելի հնագոյն դաւանմաններին: Ինչ վերաբերում է շրջակայի պարամիտ բացատրութեան, դա նոյնպէս մեծ գտնում ենք Արամաց աստուակարանութեան մէջ. ուր Տաւամային պատմում են շրջակայի ժողովրդի հարաւորութիւնը: Տաւամայի տերտ կազակ-ցաւթիւնը դիւերի հետ, որը կարմիր բոյի պէս անցնում է նորոնամ աստուակների միջով, եւ ճրա կախարչական մեծ ուժը, ինչպէս եւ վաւաչուտութիւնը նոյնպէս արտացոլել են մեր վիզուարութեան երեւ շատեղուածային տողերում:

Տեւոյ Ս-Քրիկ սիկին ՏՈՆԱՆՍՊ
Ջաբախարի խաւարու եւ զոնց խաւարի
Ի բարեբն Արգաւանայ:

չնում վերջերս Միջին Ասիայում (Թուրքիանի ովաստում եւ այլուր) գտնուած Մանիական երկերը: Այդ Մանիական գրուածքների կարեւորութիւնը սահմանափակուած չէ Իրանեան գրականութեան շրջանակով, այդ երկերի մէջ, որոնք գրուած են Պարթեւ լեզուով Սողդիերէնով եւ Միջին Պարսկերէնով, մենք զբոնում ենք բնադրերը այն վարդապետութեան, որը իր ժամանակին նուանել էր քաղաքակիրթ աշխարհը Չինաստանից մինչեւ Իսպանիա եւ լուրջ մրցակից էր Բրիտանիան:

Այդպիսի բնադրերից բաւական է օրինակ բերել միայն երկուսը, որոնք մանրագննիւ վերլուծութեան են ենթարկուել Փրոֆ. Հէննինգի (Վ. Բ.) կողմից եւ որոնց առանձին հատոր է հռոկրէլ Մէրի Բոյսը The Manichean Hymn Cycles in Parthian, Օքսֆորդ, 1964: Այդ երկու պոէմաներն են «ԱՆԿԱԻ ԲՈՆՆԱՆ» եւ «ԷՆՈՒՎԻ ԴԱԳՄԱՆՆ»: Իրանք կարելի է ՄԱՀԵՐԳ, ՄԱՀՈՒԱՆ ՊԱՏԱՐԱԿ, ՀՈԳԵ ՀԱՆԳԻՍՏ անուանել: Ըստ Հէննինգի պոէմաները պատկանում են Մանիի գլխաւոր Առաջնայ ՄԱՐ ԱՄՄՕ-ին, որը այդ գրել է Պարթեւ լեզուով: Այս երկերը գրուած են շրջապատուած, շեշտուած ստանաւորով, որը, ըստ Հէննինգի, Իրանեան ՆԱՆԱԿՈՅՆ ԲԱՆԱՄՏԵՂՄՈՒԹԵԱՆ յատկորոշ գրեմ է: ՎԱՆԿԵՐԻ ԹԻՐ ԽԵՐԱԶԱՆԻԿ պոէմայի համար կանխորոշուած է եւ շեշտերի թիւը վճռական պէր է կատարում շարաքանուութեան տեսակէտից: Հետեւաբար, գործածուած վանկերի նկատմամբ, այստեղ եւս պիտի չնկատի առնել տողերի երկարութիւնը եւ շեշտերի թիւը իւրաքանչիւր տողի մէջ:

Միջին պարսկերէնով գրուած ստանաւորների ուսումնասիրութեան մեծագոյն գծուարութիւնը կայանում է բաների ճիշդ արտասանութիւնը որոշելու մէջ. այդ գծուարութիւնը գոյութիւն չունի հայերէնում:

Վանկային տեսակէտից, այս Մանիական պոէմաներում հանդիպում ենք 8 վանկեայ փոփոխականների, որը տարու-

բերում է 8 եւ 16 վանկերի միջեւ (Անգաղ Ռուշան)։ Մինչդեռ «Հուլի Գաղձահում» դրանում ենք 7-ի գործիականներ, կազմում 10-ից 17 վանկերով, կան նաև 9 վանկեայ տողեր։ Շեշտի ինդիքը աւելի-դժուար է որոշել, Հինհինդը առաջարկում է շեշտել բառերի վերջին վանկը, որը համապատասխանում է հետագայ Արեւմտեան Իրանեան տաղաչափական օրէնքներին։ Մի ուրիշ յատկորոշ գիծ այս պոէմաներում, որը նոյնպէս հանդիպում ենք մեր հին վիպասանական հատուածների մէջ, դա բառերի եւ երբեմն ամբողջ տողերի կրկնութիւնն է, որը հաւանաբար ունկնդրողի ուշադրութիւնը պատելու հնարքներից մէկն է։ Սրանց մէջ գտնուում են նաև հանգիստութիւններ։ Գործածուած ոճը պատկերաւոր է, բայց նմանութիւնները պարզ են, հրեշտակները նմանեցում են կայծակի, անցողիկ վիճակը նմանեցում է վարդի կամ գիւրահալ ձիւնի, զայրոյթը՝ փոթորկած փոյի, տատապող հոգին՝ այրուների վրայ տարուերբուող անդէկ նաւակի, եւ այլն։

Միջին պարսկերէնի բանաստեղծութեան շեշտերի ինդիքը աւելի եւս պարզ ներկայացնելու համար աւելորդ չենք համարում այստեղ երկու օրինակներ բերել։ «Բուսանգահաթ» հեռուէսլ տողը 8 վանկեայ է եւ չորս շեշտ ունի.

کوه آرد کوه آرد کوه آرد

Կուսուար մի տուփի մէջ էր
Էրեւ-տաքապարէն, որպէս ամենա-առաջին
պարսկերէն բանաստեղծութիւն՝ հեռուէ-
սլու Խոթ-վանկեայ տողն է յիշատակում,
որը վերադարձում է Սասանեան թագաւոր
Բահամ Գաւրին։

تم سینه ی سیم یه

Այստեղ եւս իւրաքանչիւր տող երեք շեշտ ունի.

Յանգեր զոյութիւն շին ունեցել,
ինչպէս սակ ենք բայց եղել են կիսա-
յանգեր, կամ յանգանման վերջաւորու-
թիւններ, մի բան՝ որ նոյնպէս հանդի-
պում ենք մեր վիպասանական տաղերում
(ՈՍԱՅՐ ԹԵՁ ՉՄՈՒՅ ՄԻՍԼԻ ԵՒ ՉԱ-

ՌԱՒՕՏՆ ՆԱՒԱՍԱՐԴԻ կամ առաջին
հատուածի մէջ 4-րդ եւ 5-րդ տողերը,
3-րդ եւ 6-րդ տողերը ինչպէս եւ ԱԶ-
ԿՈՒՆԻԲ Ե ԱՐԵԳԱԿՈՒՆԻԲ)։ Միջին պարս-
կերէնում եւս այդպիսի յանգաւորում-
ներ յաճախ են տեսնուում։

Հայ վիպասանական Երգերը, այն, ինչ
Մալսէս Պորենացին անուանում է «Ա-
ՌԱՍԳԵԼՔ» եւ որոնց քաղել է «Երգիչնե-
րից», վերաբերում են Հայկից սեբան եւ
Երուանդ Առաջինի քրոջ ամուսին՝ Վարդ-
գէսին (չուրջ 322-301 թ . ք . ա .)։ Արդ
տալէս Առաջին (190-159 ?) Մեծն Տրդ-
րանին, Արտաւազդ Առաջինին, Արտա-
շէս Երկրորդին եւ Տրդատ Առաջինին,
Արտաշէսի եւ Այանների թագաւորի քր-
որոջ, Սաթրեպի(Սաթէն, Սաթան) պատ-
մութիւնը պիտի զնեւ 18-34 կամ 100-114
թուականներին ք . ե . իսկ Արտաշէս Չրդի
եւ նրա որդի Արտաւազդի պատմութիւն-
ը՝ շուրջ 78-120 թուականներում ք . ե .
Հեռուարար այս զիցականերգութիւնը
վերաբերում շուրջ 450 տարուայ մի շար-
ջանի, մինչդեռ Մ . Արեղեանը, հաւանա-
բար հաշուի շտանկով վարդգէսին վե-
րաբերող բաժինը, այդ շրջանը իջեցնում
է շուրջ 252 տարուայ (Մ . Արեղեան,
Հայ Ժողովրդական Առաւելչները, էջ
595-596) (2)։

Ի նկատի ունենալով հին արիական
տաղանչափութեան բոլոր աւանդական
ձեւերը, մենք մտահոգէն կարող ենք եզ-
րակացնել, որ հայ վիպասանական տա-
ղաչափութիւնն էլ հիմնուած է եղել մի
միայն վանկերի թուի վրայ, առանց չա-
փարանական տարողութեան (տարողու-
թեամբ հասկանում ենք երկար եւ կարճ

(2) Դեռ 1897 թուին վիտաք կանգնուած Թր
«Ժողովուրդ» մէջ գրուած է .-

«Ամենակիսակաւոր բնագաւանդը, մեծ
հասակակաւորութեան ենթադրում են որ Մագնե-
տիկները մասն էին կազմում մի ամբողջակա-
նիքներգութեան, նմանութեամբ «Շանկանչ»-ի
ուր արձանագրուած էր հայ քաղաքների պատ-
մութիւնը։ Այդ պատմական տաղերը կարելի է
երեք դասի բաժանել։ Այն ինչ բնագաւանդը
սնուումու են ԱՌԱՅԻՆ ԿԱՐԳԻ ՏԱՂԵՐ. դրանց
մէջ պատմում էր չալատամբ մեծ քաղաք-

վանկերի պուգարչութիւնը, որը ըստ երկույթին, այս երգերում չի գործադրուելի եւ ընդունուած չի եղել Հայերի մօտ)։ Էսէս Կ. Գրէյը անգլ մի յօդուածում, որը հրատարակել է Revue des Etudes Armeniennes-ի Հատոր 6, Պըրազ 1, 1926 «Հայ Հեթանոսական Զափարանութիւնը» խորագրի տակ, այնատեղ է վերցրուել այն զանազան տաղաչափական մատուցումները, որոնք հասել են մեզ վերում յիշուած 14 պատմորիկներում։ Ես յանդի է այն եղբակացութեան, որ այդ հաստատուններում գործածուելի են 15 տարբեր չափեր, որոնց նա զասուորում է ըստ կարգի։

- ա. 7 վանկեայ տողեր
- բ. 7 եւ 9 վանկեայ տողեր (4x7, 2x8, 2x7, 2x8)
- գ. 7+8 = 15 վանկեայ տողեր
- դ. 8+9 = 15 վանկեայ տողեր

ե. 8 վանկեայ տողեր նա աւելացնում է. «Կարելի է վստահօրէն ասել որ այս չափաբանութիւնը հաշ-

ների եւ ազգային եկրանների օրագործութեանը։ Այս կարգի մէջ էր մտնում բանաստեղծական այն հաստատումները, որոնք վերաբերում են երանգի որդի երգերին, վանկերին, երա որդի Արտաշէս Գ.ին, վերջինս որդի Արտաշէսին եւ Վարդգէսին։

ԵՐԿՐՈՐԻ ԿԱՐԳԻ ԵՐԳԻՆԸ Մովսէս երկնացի յատկապէս յիշում է որպէս գերօրհնութիւնները։ Այդ երգերում, եւ զատկաները պատմում էին Ասորեստանցիների, Փեղացիների եւ Փարսիկների սարսփերը, որք ջնգարկում էր երկար մի քամանակազրում։

Վերջուպէս, ԵՐԿՐՈՐԻ ԿԱՐԳԻ ԵՐԳԻՆԸ նրանք են, որ պարսեանկում են Ասորեստանցիների, յատկապէս Բիբլոսային վերաբերող յատուկ տառադրութիւններ, որ գեանկուած են Մովսէս Խորենացու Պատմութեան առաջին եւ երկրորդ մասերի մէջեւ։

Վերի զիտագութիւնները, յնայած ըստ քերի եւ պակասուոր յնոյք են կրում, այնուհանդերձ չեն կարցրել իրենի կական ժամարտութիւնը, յուսկուպէս առաջին կարգի վիպասանական պատմութիւնք վերաբերածուք։

Թ. Մանկերը «Էկզատանը եւ Եսեմանէ» իր յայտածում (տես Armenio et Chaldeorum, J. Asiatique No 228, 1935) խօսելով հայ զիտագականութիւնի մասին, իրատար կերպացուում է, որ նոյնիսկ այնպիսի յարանում մի զիտագականութեւ, ինչպիսին է Էսեմանում Զուլը ուզ-

ուի էր տեսնում միայն պարզ վանկերի թիւը, արանց նկատի ունենալու կրկար եւ կարճ վանկերը, եւ որ դրանց շեշտը կայանում էր ոչ թէ բառի երկարացման՝ այլ դրան աւելի պօքութիւն բաշխելու համար, այնպէս որ դրանց կարելի է համեմատել Աւեստայի եւ ուր չըլնախ յունական բանաստեղծութիւններին հետ։ Վերում յիշուած տաղաչափական մեկուորը կարելի է դասել այլ տողերի հնադարյն տողերի մէջ։ Այսպէս օրինակ՝

ա) 7 վանկեայ տողեր կարելի է գրասնել հին-իբրլանդական զիտագաներգութիւնների մէջ, Լիտուանական ժողովուրդում եւ նոր-յունական պոէմաներում (Պարթեւ-Մանիական Մահերգերում ըստ ենք հանդիպում 7 վանկեայ տողերի փոփոխակներին Չ. Մ.)

բ) 7+6=13 վանկանոց տողեր կան Սատուանեան բանաստեղծութիւնների մէջ, ինչպէս եւ նոր-յունական զիտագաններում։ Սատուանեան բանաստեղծութիւնները ընդօրինակուած են հին Լիդիական տաղաչափութիւնից, որոնք

չափորէն չի ծագում պարսկական «Եսեմանէ»-ից, այլ դրա սկզբնաղբիւրը առաջադիւմ է փնտել Եարիկան մի դիցազնակէլի մէջ, որը ընդհանուր ծնող է եղի Երանական, ինչպէս եւ Հայկական առասպելների։ Մտկիցը երբարքում է, որ՝ «Հնդկական մի Ռիվիլա, գրուած 660-ից 588 բուականներին Քրիստոսից առաջ, ՊԱՆԼԻՆԻԿ լիզուով, կարող է ազիւր ծառայած լինել ինչպէս «ՇԱՆՆԱՄԵՆ»-ին նոյնպէս եւ «ՆՈՒՍՏԱՄԵՆ»-ին, եւ «ՄԱՐՁՈՆՈՒՄԵՆ»-ին։ Այս վերջին պոէմայում Զար Մասուր իշխան է, Գուրգէն Զայի եղբայրն է, Բաբգո կամ Բարգեմ Փաւթի որդին է եւ Օհանը Բարգեի հորեղբայրն է։ Բաղդի կայրենիք Սասանն է, Նոյնիսկ երէ այդ տառագութիւնները գրի են տնուելի Մուշից ըստ երատու, ըստ նրանց հայրենիքը միշտ մնում է Թատանը։

Այդ ընդհանուր աղբիւրը, որը Մուշիցը փնտում է ենդկական թից վեգաներում, մեծ հետեանկանութեանը կարող է «ՇԱՆՆԱՄԵՆ»-ին ՆՈՒՍՏԱՄԵՆ» լինել, որի լրիւ բարգանաութիւնը չափազանց անբարձրն է եւ յատկապէս անբարձրն է հայ առասպելաբանութեան ուսումնասիրութեանը պարագայների համար։ Այդ առասպելի բարգանաութիւնը, եւ տեղիով Բեմիկիսի տղանստում, կը ներկայացնէ հայ ընթերցողին մի այլ պատմութեանը։

յայտնազործուել են Սարգիստում եւ Հե-
տեւարար ֆոէր-Ասիական ծագում աւ-
ննմ:

զ) 8 վանկեայ տողը Աւետայի
ընդունուած տաղաչափութիւնն է: Դրա
հանդիպում ենք նաեւ Հնդկական Վեդա-
յական դրականութեան մէջ, Հնդկի ԱՄ-
ԿԱ-ներում, Ալբանեան Հին քերթողու-
թեան, ինչպէս եւ տրդի բանաստեղծու-
թեան մէջ:

դ) 9 վանկեայ տողեր շատ յաճախ
են գտնուում Հայաստանի քրիստոնէական
քերթողութեան մէջ եւ երբեմն էլ նոր-
յունական բանաստեղծութիւններում: (9
վանկեայ տողեր յաճախ են գտնուում նաեւ
պարթև-մանիական դրականութեան մէջ:
Բացի այդ, որպէս եռաձայնի բաղադրու-
թիւն, դրան կարելի է Հանդիպել նաեւ
Իրանի Հնագոյն դիւցազներգութիւնների
մէջ: Ձ. Մ.)

ե) 6+9 = 15: Սրա համար նմանու-
թիւն չեն գտել:

Ապա Գրէյը աշխատել է որոշ փոք-
րիկ փոփոխութիւններով յարմարեցնել
զոյութիւն ունեցող հայ հեթանոս բա-
նաստեղծական հատուածները իր դասած
հինգ չափարանական ձևերին:

Մեզ թուում է, որ Գրէյի առաջար-
կած հինգ ձևերից կարելի է ընտրել
երկուսը, որոնց բաղադրութեամբ կը
կարդացուեն մեր բոլոր բերած օրինակ-
ները: Բնականաբար որոշ յապատումներ
կամ աւելորդ բառերի կրճատում պէտք
կը լինի վերստանալու համար բնազրի
նախնական ձևը:

Եթէ վերջինք ամէն մի հատուածից
միայն այնպիսի մի տող, ուր ոչ մի կըր-
ճատում անել կարելի չլինի, առանց ա-
ղարտելու քերթուածի միտքը, ինչպէս
օրինակ՝

1-ից.- Երկնէր երկին, երկնէր երկիր
Երկնէր եւ ծովըն ծիրանի...

սրա չափը բացայայտ կերպով 4+4 է,
որը հին արիական, Աւետեան աւանդա-
կան չափն է:

2-ից.- Հատուած գնացեալ վարդէս
մամուկմ...

Նորից 4+4 = Աւետաա.

3-ից.- Քեզ ասեմ, այր քաջ Արտաշէս...
(նոյն չափը)

4-ից.- Եւ ա՛ւտսի տացէ քաջմ Արտաշէս
Հազարս ի հազարաց եւ թիւրաց...
ի թիւրաց...

Ընդ քաջագ-գը՛ւոյ կոյս օրիորդիս
Սլամաց...

(3+3) (3+1) (3+3) պարթևաչափու հը-
նագոյն դիւցազներգութեան, «ՁԱՄԻՐԱ-
ՆԻ ԱԻԱՆԻՈՒԹԵԱՆ» չափարանութիւնն
է:

5-ից.- Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս
ի սեւան գեղեցիկ
Եւ համեալ գոսկէօզ
Եիկափոկ պարամըմ

Նորից 3 վանկերից բաղադրեալ տողեր
են, հետեւողականութեամբ արիական
դիւցազներգակ քերթողութեան:

6+7 աննշան փոփոխութիւններով ըս-
տանում ենք նոյն եռաձայն բաղադրեալ
տողերը

8 : (4+3)+(4+3)=7 վանկեայ տողեր
Պարթև-Մանիական հիմներ:

9 : (4+3)+(4+3)=7 վանկեայ տողեր

10 : (4+3)+(4+3)=7 » »

11.- «Սա աներակացքս քրպէ՛ս քազառ-
բնմ...»

12.- Վերջին երկու տողերը 8+3 են: Ա-
ռաջին երկու տողի մէջ անշուշտ ազա-
ւաղում կայ: Գրէյ այլ մի փոփոխակ է
առաջարկում.

Սքէ դու յորս հեծցես
Յագատ ի վեր ի Մաւիս...

որը շնայած մօտենում է 6 վանկեայ չա-
փին, բայց գոհացուցիչ չէ:

13.- «Ո՞ տայր ինձ զծախ ծխամի
Եւ գառաւօտն Նաւասարդի...»

4+4=8 վանկ (Աւետաա. Հին արիական):

14.- Այստեղ նկատուում են 4-ի եւ 3-ի
բաղադրութիւններ, բայց որեւէ լուծում
զոհացուցիչ չէ: Այս մէկն էլ հետեւինք
Արեղեանին եւ անուանենք «պարզորոտեայ-
իսան օտանաւոր» կամ «ազատ օտանա-
ւորի մի ձևը»:

(վերջ)
Ձ. ՄԻՐՉԱՅԵԱՆ

ՔԱՏՐՈՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵԱՏ

«ՍԻՄՈՆ ՄԱՇԱՐԻ ՏԵՍԻԼՔՆԵՐԸ»

Պէջրութի մէջ կազմուած է թատերախումբ մը, «Ժամանակակից լիբանանեան թատրոնը» անունով, որուն ղեկավարութիւնը ստանձնած են, իրենց անշատ ճիշդերը միացնելով, բեմադրիչ-խմբավարներ Անթուան Մուլթաթա, Պերճ Յազլեան, Ճէլալ Խուրի եւ Միշէլ Ղոբայէպ:

Անկասկած որ անհրաժեշտութեան մը, պահանջի մը զոհացում կու տայ նման ձեռնարկ մը: Խումբը, իր կազմաւորումէն առ կողմ, հրապարակ կկաւ, մէկ ամսուայ մէջ գրեթէ, երկու լուրջ ու ծանր կտոր հրամցնելով հասարակութեան՝ Սթրինտպէրկի «Հայրը», եւ վերջինը, 14, 15, 16 Փետրուարին, Պէքթոյթ Պրէիթի «Միմոն Մաշարի տեսիլքները»: Երկուքն ալ Փրանսերէնով, երկուքն ալ կիւլպէնկեան թատերարահին մէջ ներկայացուած:

Առաջինը տեսնելու առիթը չունեցանք, երկրորդ ներկայացումը, հակառակ կարգ մը պակասներուն, կամ թերութեանց, իր ամբողջութեանը մէջ վառելիք մը եղաւ, իր բերած թափով, արուեստի ձգտումով, սէրով, գրեթէ բոլոր մասնակցողներուն մօտ:

Պրէիթ դիրամատչելի հեղինակ մը չէ, եւ թատրոնի դասական ըմբռնումներէն դիտակցարար հետու կը պահէ ինքզինքն ու իր թատերակները: Կը հաւատայ թէ արուեստը կրնայ, եւ պէտք է միջամտէ պատմութեան կառուցումին մէջ. ասոր համար ալ իր թատերակները վերածած է թարգմանական նպատակներով գրուած արամներու, որոնց թաւալումին մասնակից կ'ուզէ ընել ընթերցողը, կամ հանդիսատեսը, ոչ որպէս զուարճացող, կամ ըմբոյննող, այլ որպէս պաղարին քննադատ, ընկերութեան վերանորոգող անհատ, եւ այդ վերանորոգումին մասնակից մասնիկ: Կը շահէ այս մտնացումէն անկասկած վարգապե-

տութիւն մը, թերեւս կը շահէ նաեւ ընկերութիւնը, անուղղակի կերպով մը, սակայն կը կորսնցնէ թատրոնը, որ պատրանքներու պալատ մըն է, եւ չի կրնար վերածուիլ լուսանկարչատան մը:

Արուեստին զերը անուղղակի է պատմութեան մէջ, եւ ոչ ուղղակի: Արուեստագէտը, թատերագիր, վիպասան, բանաստեղծ, կամ երաժիշտ, յուզումը կ'առաջացնէ, եւ այդ յուզումն է որ մտածել պիտի տայ, աստիճանաբար, հետադային, հանդիսատեսը եւ կրնայ մղել զայն պատճառներու փնտռուքին, ուր վերացման, էթէ մնասակար պատճառներու հանդիպի: Անմիջականօրէն ասկայն, հանդիսատեսի ձգտումը նոյնանուն է բեմին վրայ պատահածներուն, եւ այնտեղ դորձող անձնաւորութեանց հետ:

Այնքան ճիշդ է ասիկա, որ մինչեւ անգամ երբ Պրէիթ կը խաղան, եւ դերակատարներն ու բեմադրիչը, հաւատարմօրէն կը փորձեն առաջացնել Պրէիթի պահանջած «տիւքսանքսանք»-ը, հանդիսատեսին եւ ներկայացուած տիպարին միջեւ, հանդիսատեսը դերասանին խաղը կը կապակցէ տիպարին հետ, կը վերածէ զայն նոր տեսակի տիպարի մը, եւ ԿԸ ՏԱՐՈՒԻ ԱՆՈՎ, այնպէս ինչպէս պիտի տարուէր դասական ձեւի տիպարներով:

Երկու բառով անհրաժեշտ է բացատրել Պրէիթի «Տիւքսանքսանք»-ի տեսակէտը, պահանջը: Ըստ Պրէիթի, թատերական ներկայացում մը զարոց մըն է, ուր պէտք է պատարակել հասարակութիւնը, վերածել զանոնք ընկերային կառոյցի գիտակից, դորձոն, պահանջատէր մասնիկներու: Ասոր համար պէտք է այնպիսի ձեւով մը ներկայացնել ողբերգական երեւոյթները, որ հանդիսատեսը ՉՏԱՐՈՒԻ ՅՈՒՉՈՒՄԵՐԻՆ, ԱՅԼ ԿԱՐԵՆԱՅ ՊԱՂԱՐԻՆ ՄՆԱԼ,

և ԵՏԿՆԵԼ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ, ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՆԵՐԸ ողբերգութեան: Ասոր համար, կ'ըսէ Պրէխթ, դերասանը պարտաւոր է դործածել արուեստական միջոցներ, ցոյց տալու համար հանդիսատեսին թէ քինք դեր մըն է որ կը խաղայ, տիպար մըն է որ կը ներկայացնէ, որով տեսակէտները, կամ գործերը կրնային չըրածնել, մինչև տեղում քննադատելի գտնել: Իր արուեստական միջոցներով, (օրինակ, դառնալ հասարակութեան և խօսիլ իր ներկայացուցած տիպարի մասին, կամ ծպտումը այնպէս մը կատարել որ յայտնի ըլլայ թէ ծպտում մը կայ, կամ ելեկտրական լոյսերը ուղղակի բնութիւն վրայ տեղաւորելով լուսաւորել բնութիւն, էլեկտրական թելերը տեսնելի ճաշին) բնութիւնը, դերասանը, պէտք է առաջացնի որոշ հեռաւորութիւն, հանդիսատեսին և ներկայացուցած տիպարին միջև, պէտք է արգիլէ նոյնացումը երկուքի սպորտներուն, պահուլու համար հանդիսատեսի պայծառատեսութիւնը, և քննադատական ոգին՝ արթուն:

Պրէխթի համար այս բոլորը անհրաժեշտութիւններ են, որովհետև աշխարհի բոլոր գեղարուեստները, իրեն համար, վերածուած են շատ պարզ բանի մը, դասակարգերու պայքարի մը, ԿՈՒՐԾՈՒԱ ղասակարգի շահագործման դէմ, զրկուածներու դասակարգին մղած պայքարը:

Այս թահմանումէն ետք պարզ է տեսնուլ, որ Պրէխթ, համայնափարութեան գաղափարական օրերուն խանդավառուած գերմանացի հեղինակը, ունի իրեն յատուկ աշխարհ մը, որ ծաւալը կորուցնոցան է, և վերածուած է մակերեսի մը միայն, ուր ամէն ինչ դիւրաւ կարելի է գծել, դուր նիւթապաշտական մտեցումով մը:

Պրէխթ կը մոռնայ, թէ ընկերայինը միայն դասակարգայինն է: Ամէն ինչ դասակարգերու պայքարին և նիւթին կապելը՝ մարդը պիտի կցնել է շափէն աւելի, իսկ մարդկութեան դժբախտութիւնը կը սկսի այն բնակէն, երբ կ'ար-

գիլուի իրեն երազը՝ մեծնալու, ըլլալու աւելի բարձր, աւելի դիզիցիկ, աւելի սրղար, աւելի ուժեղ, զուտ ներքին հուշումովով մը, ներքին յաղթանակներ տանելով իր պոտիկութեանց վրայ:

Ասանձին նիւթ մըն է այս տեսչառ, և արդէն իսկ բաւական հեռացանք բուն նիւթէն, որ «Ալիան Մաշարի տեսիլքներու» ներկայացումն էր «Ժամանակակից լիբանտեան Թատրոն»-ին կողմէ: Սակայն հարկադրանքին տակ էինք այս շեղումը կատարելու, քանի որ առաջին անգամն է որ Պրէխթ կը ներկայացուի Պէրուսի մէջ և առաջին անգամն է, որ կարծիք կը յայտնուի այդ մասին:

Քրտանելով հանգերմ Պրէխթի տեսակէտները մարդն ու աշխարհը հետաքրքրող հարցերու վերաբերմամբ, կարելի չէ չհաստատել, թէ ինք անկեղծ է, և համոզումով կ'արտայայտուի, և ոչ թէ հրահանգներով: Ասոր համար ալ իր տիպարները կրնանք ունիլ, և իսկ տերական արուեստի քննութեան կրնան դիմանալ որպէս այդ:

«Ալիան Մաշարի տեսիլքները կը ներկայացնէ երկրորդ պատերազմի ընթացքին, դերմանական ուժերէն ներխուժուած Ծրանան, այդ ներխուժումին դէմ պայքարելու պատրաստ պարզունակ սպիտակ մը, որ իր ընթերցանութիւններէն տարուած, կը կարծէ թէ ինք ժամ տ'Արք ըլլալու կոչուած է, տեսիլքներ ալ կ'ունենայ այդ ուղղութեամբ, և չի տեսներ, թէ իր շորս կողմ մը, ընկերութեան մակարայծները, պարտաճուա դասակարգի ներկայացուցիչներ՝ պանդուկապետ մը, իր մայրը, հարիւրապետ մը, գնդապետ մը, և մինչև անգամ քաղաքապետը, կամ կը շահագործեն դրութիւնը, ի նպաստ իրենց քուկին, կամ առնուազն քաղութիւնը շուտին ընդգրկելու: Ինք, ազնուակը, Սիմոն Մաշար, կ'ընդգրկի, կրտիկ կու տայ պէնու, գինի շահմարներ, որպէսզի Գերմանացիներու ձեռքը չիմայ, և իր սպասկիցներու իսկ կողմէ կը գառապարտուի յիմարանց մը դրուելու:

Թատերակը գրուած է փոխի ք փոխ

իրականութիւնը, եւ աղջկան տեսիլքները ներկայացնելով, իրականութենէն տեսիլքը Հանելով, տեսիլքէն մղելով իրականութեան: Ամբողջ թատերակը աղջկանին տեսողութեան բովէն կ'անցնի: Ատոր համար ալ զայն մարմնաւորող դերասանուհիին արուած էք ազատութիւնը ամբողջովին ապրելու դերը, առանց Պրէիթեան արխարանիստիւնը պառջացնելու: Ինչ որ խոր ապրումով կրցաւ իրականացնել Օր. Մարի Քլոս Խատէ: Ենթահատերի՛ր՝ ինքը բեմադրելը, թէ՛ բեմադրութեանը համար, եւ թէ՛ հայր կիւսթաւի դերին խաղարկութեան համար, Պրն. Ճէլալ Սուրբի, որպէս բեմադրիչ յայտնութիւն մըն էր մեզի համար. նման դեմաւորին կտորի մը մէջ կրցած էք պահել եւ Պրէիթի բմբնողութիւնը անխախտ, եւ բեմական շարժումներու, տեղափոխութեանց բնականութեան պահանջը:

Պրէիթի Հեռուորացումը առաջացնող յարող դիտեր էին երկրորդ տեսիլքի տեսողութեան, Եարլ թաղաւորին եւ Փան ա՛Մրքի վիճակին մէջ մտած անձնաւորութեանց պահան ուտելը, իրար հրամայելը. ինչպէս նաեւ չորրորդ տեսիլքի ընթացքին, Փան ա՛Մրքի գոտաւորներուն խամանիկի շարժումներ ընել ապլը, խամանիկի դիրքի մէջ պահելը: Սակայն ինչքա՞ն ճիշդ էին անոնք, նոյն իսկ Պրէիթեան տեսանկիւնէն, վիճելի է, որովհետեւ պէտք չէ մտնալ, թէ Տե՛-Սիլիթի Բլեթի՛ն են անոնք, եւ ոչ իրականութեան, որով Հեռուէն դիտելու, տեսիլքը զննադատելու կարիքը չկայ:

Տեղ տեղ, խօսակցութեան չափազանց արագութիւնը անհասկնալի կը դարձնէին թատերակին Ի՛ՒՒՍՔը. բեմական մասնաւոր արագութիւն մը կայ, որ արագութեան տպաւորութիւնը բերելով հանդերձ, բաւական դանդաղ է, յստակօրէն լսելի եւ ըմբռնելի դառնալու համար հանդիսականներէն: Մասնաւոր առ շարժութիւն եւ վարժութիւն կը պահանջէ այս մասը:

Դերասաններէն ոմանք զեռ սկանակ, ոմանք արգէն իսկ բարտեան փորձառու,

ամէնքն ալ բերին սակայն թատերակի խաղարկութեան: Իրենց թատերասէրի խանդավառութիւնը, տեսակարկ ճիւղը՝ լաւը ընելու, փորձելու գէթ լաւը տալու: Նման տարրերով, որոնց թիւը վստահ ենք պիտի երթայ անելնալով (որ քովհասեւ ճիշդ նսխազացած են կազմակերպիչները խումբին, Լիբանան կարիքը ունի սեփական մնայուն թատրոնի մը, կայ բարձր արուեստի ծարաւը ու նեցող շուտիւնի թուով հասարակութիւն մը, կայ նաեւ ճաշակը որը չափով, որը կարելի է ներկայացումէ ներկայացում հարստացնել, ազնուացնել, ուրիշ ի՞նչ կ'ուզէ արդէն իրաւ թատրոնի իրական հանդիսատեսը): Ուումբի շեղուկ վարիները կրնան իրականացնել, ինչպէս կը ծրարեն արդէն, ներկայացումը Սարթի, Եէհասէի, եւ Եէյքսիթի գործերուն: Նէսիպ Նուէյմ (Փաթրոնի գերով), Մարք ժոֆրուա (ժորժի գեղբով), Ժողէֆ Քարապ (Տեսիլքներու բաժնի մէջ), Եարլ թաղաւորի գերով), Միրա Հասսին (Մարի Սուփոյի գերով), Գրիգոր Սաթամեան (Քոլոնէլի գերով) ուշադրութեան արժանի ուժեր են, որոնց յարատեւ օգտադրմամբ արուեստի արժէքաւոր գործերու բեմադրութեան մէջ, կրնայ բերել իրենց անհրաժեշտ հասունացումը, փորձառութիւնն ու թէճնիքը: Իրենց ներկայ խաղարկութիւնը ինքնին ուշադրաւ էք եւ զնահատութեան արժանի:

Մասնաւոր յիշատակութիւն մը պէտք է անկասկած, նկարիչ Փօլ Կիրակոսեանի տէգորներուն համար, որոնք իրենց գոյնով եւ երանգներով, 1940-ի Յունիս ամառաք 4օգերմանական ստուերները, ներքին մթութիւններն ու ըստի փնտրատուքը կ'արտայայտէին, լաւագոյնս:

Ձմարանցինք սակայն, թէ ինչո՞ւ, կազմակերպիչները որոտեան էին, կամ չարգիւցին ծիւղը սրահէն ներս, ինչ որ շուտով անշնչի դամոց մ'թնայտուր, դժուարացնելով 4անոյթով հետեւումը ներկայացման: Արդեօք ա՞յլ ալ Պրէիթեան արխարանիստիւն մաս կը կազմէր... Բ. Փ.

ԿՂՎԱՐՆԵՐ

ՀՈՂՆ ԱՅՍ ՄԻ ՊԱՏԱՌ

Երկու զթէն կայ Հայաստանի բանաստեղծութեան մէջ եւ երկուքէն իւրաքանչիւրին հետեւող արդիւնքը տարբեր նկարագիր մը կը պարզէ: Աւելի ճիշդը մէկը կրցած է նկարագիր ճարել. իսկ միւսը մնացած է աննկարագիր: Առաջինը ծնունդ առած է Հայրենի հողէն եւ բեղմնաւորած է իր պայմանադրած խնդիրը, մինչ երկրորդը եւ երկրորդին հետեւող պատմութիւնը դուրսէն ներածուած ապրանք է, գրեցի՞ր մը չսփանձագորդ իրական մէք ապրումին: Թո՛ղթ:

Կարգանք առաջինը նախ եւ ապա շարունակենք իօտիլ երկրորդին մասին:—

Աշնանամուտ է... իմ լեռնաշխարհն է շոգում ոսկեւոր,
 Մտօնի վրայ լոյսի ծուէն է ձիւնը նորապատ...
 Քայլում եմ, քայլում... Ձգիտեմ սակայն, թէ ի՞նչ խօսեմքով
 եւ ինչպէ՞ս լինեմ եւ շնորհասպարտ
 Նրանց, որ հողն այս, փոքրիկ այս հողը՝ նման ճշխարհի,
 Փրկելի դարերից, փրկելի դաւերից ազատ աշխարհի,
 Փրկելի են, քերել ու ինձ շնորհել...
 Միայնութեան մէջ յանախ եմ խորհել.
 Ես ի՞նչ կ'անէի, եթէ չլինէր հողն այս մի պատառ,
 Թէ համբիս վրայ չլսշշար բարդին այս բարձրակատար,
 Թէ չընչէի բայրը այս հողի, ուրցի, փշատի,
 Թէ աշնան քամին բռնրի հասն առած դէմս չվազէր,
 Թէ չըրբէի ճանապարհներին հին Արտաշատի,
 եւ աւերակն այս քարէ լուսեփեմք
 Ինձ նախնիներիս պատգամը չսօեր:
 Ես ի՞նչ կ'անէի, եթէ չլինէր հողն այս մի պատառ,
 Ինչո՞վ կը լցուէր անհունը հագուստ,
 նրակներիս մէջ իմ արիւնստար
 Ինչպէ՞ս կը խայտար եւ ինչպէ՞ս դէպի սիրտս կը հասէր
 Այն գագաթները,
 Որ հողէ մարդուն դարձնում է աստուած
 եւ կռչում է սէր...
 Ինչպէս աւիշը ծառարունն ի վեր,
 Նա մայր հողից է բարձրանում իմ մէջ երակ առ երակ,
 Մի բուռ սրտիս մէջ դառնում է անհո՛ւն, անբո՛ց մի կրակ,
 Այրում է, տանջում,
 Ու այնպէս քա՛ղցր է այդ տանջութիւնը:
 Եւ տանջութիւնն այդ գուցէ հեծց իմէր՝ երբանկութիւնն է...
 ՎԱՀԱԳՆ ԴԱԻԹԵԱՆ

Ի՞նչ կ'անէիր. — զարմանալով պիտի հարցնէր Հայաստանի բանաստեղծութեան քաջատեղեակ ընթերցողը: Եղածին այնքան վարժուած ենք, որ անելիք մասը դրեթէ ի՞նչն ուլ ծանօթ է: Փրօտինք կ'արտածէիր ու կը ներածէիր անարիւն բաներ: Կը շարունակէիր Հայաստանի բանաստեղծութեան մէջ խոտան ներածելու խոտանային գործը: Ու կ'ըսէիր, կամ ուրիշին բռածը իւրացնելով կը ջանայիր հաւաստիացնել մեզ, որ չէիր կըրնար քրտինքդ արտածել ու խորթ ապրանքներ ներածել՝

Թէ Հովտները պալատների դէմ կուրի չկուշէր.

ժամանակաւոր նոյն գործը լուսաւոր հոշակելով, կը պնդէիր ուրիշներուն հետ, որ չէր ծագեր լո՛յսը՝

Թէ չլինէր հովտներեան լոյսը՝ փռուած իմ մայր հողին, խաւարը կը տիրէր, անշո՛ւշա, եւ կը կործանէր ամէն բան՝

Թէ Հովտները իրաշնով իր վեհ
Ձղառնալու եւ քն հողին պատուանդան:

Թէ կան բաներ ընելէ ետք՝ կը սկսէիր երգել այսպէս միանուագ թափով՝ Թէ՛-Թէ՛-Թէ՛: Կամ նոյն «հրաշքով» հրաշագործուած՝ շուրջերկրէրեայ թոխիչներ կը կատարէիր ու անգորովկիանստեան սէր մը մշակած կ'ըսէիր մեզի՝ «Մեծակ չես, Քո՛ւպա»:

Օ՛, Քուպա, սիրտս քուցում է դէպի արհրգ ծախի
Ու տնկչում դառնալ քեզ սատար ու սիւն

Վահագն Դաթեանի եւ իր ընկերներուն ընելիքը այս էր եւ այս կարգի բաներ: Իրենց ընելիքին մասին կասկած չկար: Ոնորականը իրենց ըլլալիքն էր, քեթէ չլինէր հողն այս մի պատաս:

Այդ պատաս մը հողն է, որ բանաստեղծ դարձուցած է զիրենք, կերք ու շունչ ու խորհուրդ ընծայած իրենց բառերուն: Արժէքի բարձրացած են այն ատեն, երբ անապրում ու աւելորդ երախտագիտութիւններով չեն սըրբապղծած իրենց հիասքանչ զեղումները մեր զարաւոր հողին առջեւ:

Բնորոշ է վ. Դաթեանի այս քերթուածը, սաք ու վարակիչ: Կըրկենք: Կը ստացուէ՞ր այս արդիւնքը՝

Թէ չըրէի ճանապարհներին հին Արտաշատի,
Ու աւերակն այս քարէ լուսփաւր
Ինձ նախնիներիս պատգամը չատէր:

Վահագն Դաթեան միշտ «Մեծակ չես, Քո՛ւպա» չէր քած, ու Հովտները ու նոյնիման միայն չէ կուտակած մեր առջեւ, այլ մասնակից դարձուցած է ընթերցողը ամբողջական վայելչներու, ամբողջական համոզում ու գուրգուրանք յայտնաբերող իր կարգ մը քերթուածներով: Այդ քերթուածներէն մէկը դիմացի «Հողն է: Դարձուցէք էջը ու կարգացէք իր միւս «Արարչութիւն»ը:

Պարսկ հանույժը մը չէ ընթերցողին
 Համար Հետեւիլ արարչադործութեան
 մը, ուր աննդ կայ, նոյնիսկ կիրք կայ,
 ու կայ աննդին ու կիրքին Համարքոյ բան
 մը, որ կը կոչուի խօսքի վայելչութիւն:
 Հայաստանի բանաստեղծութեան մէջ
 թերեւս միակ անունն է Վահագն Գալ-
 եան, որուն մօտ կարելի է ընդգծել այս
 արժանիքը, իր «Թոնկոյնիցիներ» ջնա-
 րախազէն առդին, իր Հոգիին Հարազատ
 բոլոր կտորներուն մէջ: Այո՛, խօսքի
 վայելչութիւն: Մնաց որ, հոս, «արա-
 բածին» առարկայական ներկայութիւնը
 այնքան կարեւոր չէ, որքան «նմ շուր-
 քերի սոսք օրհնութիւնն եւ տեղուն»:

Մեր «Հողքն ու լեզուն շատ բան կըր-
 նան ակնկալել Վահագն Գալեանէն,
 եթէ «Հողքին վրայ մնայ ու լեզունն ու-
 զիին մէջ: Վահագն Գալեան ի՞նչ պէտք
 ունի մինչև Քուզա եւ Տուրուխանեան
 Հեռունէրը սուսանելու եւ անհամոզկեր
 խօսքերով ինքզինք մտխելու: Մեր զի-
 չը՝ մեղի՛: Մեր տեղը «Հողքին վրայ է,
 եւ զորքը՝ «Արարչութիւն»:

Ուրիշ լաւ բանաստեղծութիւն մը,
 ուրիշ լաւ բանաստեղծէ՛ մը:
 Հայ մարդուն իրական արժանիք-
 ներն ու սպրտանքը կը զոյան այս պղզ-
 տիկ ու զողարիկ զերթուածէն: Կեանքի
 փորձութիւնները սպրտած այլ իր պայ-
 ծասութիւնն ու լաւաստեութիւնը պտ-
 լած մարդուն երգը.— «Հիւսմանս,
 չմանրանում, չմանրանում»: Երդ, տա-
 սապանքը դիմադրանելու կամք, հպար-
 տութիւն եւ աճրութիւն: Աւելի չէ՞ր շա-
 հեր արդեօք արուեստը, եթէ Սահեան
 այս դասաւորումով վերջացնէր զերթը-
 ւածը, տալին սուսը վերջը զնէր: Մե-
 ղի կը թուի, թէ նման դասաւորում մը
 աւելի պիտի զօրացնէր անոր ար-
 րամարանական կառոյցը, արուեստը:
 Բայց սիրուն է այս զերթուածը, դիրքի
 մը առաջին էջը, մարդու մը առտուան
 արտասանելիք սուսին խօսքը... «Ապ-
 րիւմ այսպէս հազար տարի»...

ԱՐԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Ես ամէն օր ցիշերային խաւարում
 Կարօսներից, Երազներից իմ անոնս
 Նարից քեզ եմ, քո կրպակն եմ արարում՝
 Ձեռնայաւած, սուխոյն կմտաւ քստուա պէս:

Կաւարի մէջ ես իմ կողքին եմ փակում
 Եւ լոյսի կամ ակնքիս մէջ շաղախած,
 Հրաշագիծ եմ ձեւերն եւ քանդակում.
 Հրաշագի՛ծ, կրպակն՛, անտաղ՛քս...

Գիշերային մետաքսաւոյ խաւարից
 Քո վարերի զիտակներն եմ յարգարում,
 Մի գայգ առող եմ պահում կապալոյ կամարից
 Ու քո կրքի սոսք արիւն եմ գորգարում:

Շող եմ անում, ցօղ եմ անում լուսավառ
 Ու բափանջիկ կոպերիդ տակ անքեզում.
 Հասակդ ի վար, ուսերդ ի վար, կուրծիդ ի վար
 Իմ շուրքերի սոսք օրհնութիւնն եմ տեղում:

Ու փայլում եմ, փայլալուստ եմ շարունակ,
 Մտառում եմ, քեւերիս մէջ տած Քօղ,
 Ու մնում եմ լուսաբացին եւ մեծակ,
 Սեն ու մեծակ, մի գտեքնից քստուա պէս:

ՎԱՀԱԳՆ ԳԱԼԵԱՆ

ԱՊՐԵՄ ԱՅՍՊԵՍ

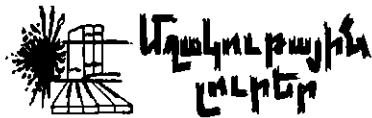
Ապրիւմ այսպէս հազար տարի,
 Բախում եմ հազար ժայռ ու հարի՛,
 Ենչեմ հազար հողի ու քամի
 Ե՛ւ ամրամա՛ք, ե՛ւ ամրամա՛ք:

Թա՛ղ այնքիս լոյսն էլ մտքի,
 Միայն միտքս փոխուի քամի,
 Համերգի մէջ այս աշխարհի
 Ձեռնարմա՛ք, չեռնարմա՛ք:

Փռչի՛ դառնում բարձունքներում,
 Հայրուկ ես իմ սքգուններում,
 Միայն կեանքի մանրուններում
 Զմանքանա՛ք, չմանքանա՛ք:

Թող ծանրանում հոգի բնագ,
 Բայց ննչնչուած մնա՛մ նոքոյ,
 Կեանքի վրայ ոչ մի օրոյ
 Զմանքանա՛ք, չեռնարմա՛ք:

ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ

Ս Փ Ի Ն Ի Ք

ՊՐԻՒՔԱՆԷ

ՆՐԳՉՈՒՀԻ ԱՆԱՑԻՍ-ԼՈՒԻՁ

ՊՈՋԱՊԱԼԵԱՆ

Վերջերս, Պելճիբաշի Չայն-Պատկերասփիւակի Ֆլաման յայտագիրներու վերամտտի շարքին բացումը հատարուած է խիստ հետաքրքրական եւ յաջող նըստազանդէնով մը, որու ծայնաւոր բովանդակութիւնը եղած է երգչուհի Լուիզ Պոպպայիան:

Պրիւքաշի «Լը Մուար» օրաթերթին երաժշտական քննադատը այս առթիւ գրած է, թէ մայրաքաղաքի արուեստասէր ընտրանին հրճուանքով վերունկէրնդրած է զայս արժէքաւոր երգչուհին, որ ստուար է լայնաշունչ, ծաւալուն, քաղցրահունչ ձայնով մը, միջնակին մէջ առաջ ու ուր՝ ճառագայթիչ զիւ բարձրութեանց վրայ: Երաժշտական պատրաստութեամբ ինքնավստահ, խելացի եւ զգույն մեկնաբան, որ ձայնին ամէն նկում տալու արուեստը իւրացուցած է արդէն: Ենթոհիւ այս բարբին, Լուիզ Պոպպայիան հաւասար յաջողութեամբ եւ իւրաքանչիւրին յատուկ զգացումով մեկնաբանեց եւ յաջողաբար երգեց Վերտիի՝ «Օթիլլոյի» Ողջոյն Էնզ Մարիամը, Ռաիի երգը, Վեպէրի «Փրայշիցի» Ակաթի եղանակը, եւ այլն:

Միջազգային յաջողութեանց ճամբուն վրայ անոր հաստատաքայլ ընթանալուն մէկ ապացոյցն ալ այն հրաւէրն է, որ Պելլիի օփերան ըրած է վերջերս հաշ կերպարներն, որպէսզի Արեւմտեան Գերմանիոյ Համբուրք բեմին վրայ մեկնաբանէ «Հոֆմանի Պատմութեան» ընկերութեան գեղարուեստական ղեկավարը:

ՓԱՐԻՁ

ՀԱՅ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐՈՒ ՅՈՒՑԱՀԱՆՆԷՍ ՓԱՐԻՁԻ ՄԵՋ

«ՅՈ» շարքաբերքը անդրադառնալով հայ տրուեստագէտներու ցուցահանդէսին, որ կազմակերպուած էր վերջերս, կը գրէ.

«Այս ցուցահանդէսը համախմբած է հայ ծագումով փարիզցի մկարիչներ՝ Արմես, Փանսեմ, Շապրուլ, Սեֆար, Ժնրանեմ: Ամբողջութիւնը, որ գտնազամ տաղանդներու վկայութիւնը կը բերէ, շատ արժէքաւոր է»:

ՆԻՍ

ՕՐ. ԲԵՐՐՈՆ ԳԱՐԱՆԱՆԵԱՆԻ «ԱԼԻՔՆԵՐ» ՊԱՍՏԱՌԸ

Վերջերս մէջ (Մոմային Ալպեաններ) վերջերս տեղի ունեցած է 26 տեղացի նկարիչներու դարձերուն ցուցադրութիւնը: Նիս «Մարէն» կը գրէ թէ Վերջերս մէջ բաժնակին արժանացած է Օր. Բերրոն Գարախանեան: Պատասխանը՝ «Ալիքներ» ղեահատուած է քննադատներու եւ հասարակութեան կողմէ:

ԹԵՂՐԱՆ

ԲԱՅՅԻՒ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ ՌԷՍԻՏԱԼԸ

Թեհրանի «Միլիարմանի» հրատարակիչը Իրանի մայրաքաղաքը գացած էր հայագի տաղանդաւոր դաշնակահար Բափի Պետրոսեան, որուն Ռեիթալը տեղի ունեցած է Դեկտ. 15-ին, հիացում պատճառելով ներկաներուն:

Իրանի թերթերը մեծ գնահատումով կ'ապացայտուն հայ արուեստագէտի մասին:

Հ Ա Յ Ա Ս Ս Ա Ն

«ՄՈՒՍԱ ԼԵՐԱՆ ԳԱՌԱՍՈՒՆ ՕՐԵՐԸ»

ՆՈՐ ԳԻՐՔԵՐ

«Նրեան» բերքի քաղաքիցը տեսակցութիւն մը ունեցած է քանաստեղծ-բարգմանիչ Պարոյր Միխայէլեանի հետ, որ լծուած է Ֆրանց վերֆելի ծանօթ գործին արեւիստայ քարգմանութեան աշխատանքին։ «Մուսա լերան քառասուն օրերը» հայ ժողովուրդին դիցազոնական եզրին պերնալսօս վկայութիւններէն մէկն է, - յայտարարած է քարգմանիչը ու, ապա, տակցուցած, - դեռ անտարտ էջերէն յարութիւն կ'առնէ մեր ժողովուրդի ամենէն ոգրերգական բըրականներէն մէկը՝ 1915-ի եղեռնը։ Թուրք ամենակուլ ետքազանը հուրի եւ տուրի կը մատնէ հայկականը, Հայութիւնը։ Եւ անա այդ մզմուտեղէն իրան լուսաստաստը կը մանանչէ ճակատագրին բերուելով աշխարհի մէկ անկիւնը անտուած Հայութեան մէկ բեկորին գոյութեան եւ չգոյութեան հերասային անմահ պատմութիւնը։ Պատմականօրէն կարճ ակընթաքք մը կ'ընդգրկեն այդ գեղեքքը, որ տեղի ունեցան 1915 Յուլիս 30-էն մինչեւ Սեպտեմբեր 10։ Սակայն այդ ակնթարքքն ալ բաւական էր ցոյց տալու մեր ժողովուրդին անմեռ ոգին, անոր աշխատավիրութիւնը, տակունութիւնը։ Մուսա լերան ապսիւնած հայ քաղաքիները երիցս անգամ ետ մղեցին բուրք հրատակները, բազմաբիւ անգամներ յուսահատութեան եւ կատարութեան մատնեցին բուրք ջարգարարները։

Գործին քարգմանութիւնը, հաւանաբար, լոյս տեսնէ այս տարուան ընթացքին։

«Զուարթնոց» - *Լոյս տեսած է ճարտարապետ Տիգրան Մարութեանի զննական ծաւալուն այս աշխատութիւնը, որ նուիրուած է աշխարհի ճարտարապետական կոթողներէն մէկը նկատուող Զուարթնոցի տաճարի ուսումնասիրութիւնը։*

Առանձին դրուի մը յատկացուած է Փարիզի Սէնթ Շափէլ նկարչի բարձրաքանդակին, ուր ներկայացուած է Զուարթնոցի ճարտարապետական ձեւը։

ԻՒՆԵՍԿՈՅԻ ՆԵՐԿԱՑԱՑԱՒՑԻՉԻՆ
ՀԻԱՏՈՒՄԸ

Հայաստանի Հեռագրական Գործակալութեան ներկայացուցիչը տեսակցութիւն մը ունեցած է Իննեսէյի միջազգային երաժշտական խորհուրդի քարտուղար՝ ձէֆ Պորնօֆի հետ, որ վերջերս Հայաստան այցելած է։

Ձէֆ Պորնօֆ հիացումով արտայայտուած է Արամ խաչատուրեանի, Մայաքեովայի եւ Նոյ Միրզայեանի մտային Ուշագրաւ գտած է անոնց երաժշտական արուեստը։ Գոհար Գասպարեանի մասին ըսած է, թէ ան հոյակապ երգչուհի է, շարտասովոր, անծանօթ, բայց դիւրիչ բան մը ունէր իր մեկնաբանութիւնը։

ՎՐԻՊԱԿ

Մեր նախորդ թիւով տրուած վ. Օշականի յօդուածին մէջ (էջ՝ 46) յիշատակուած «ՄՆՆՔ» պարբերաքքը

պէտք է կարգալ «ԶՈՒԱՐՔՆՈՅ» ամսաքքերք։

Իսկ այս թիւին առաջին էջի վերջընթեր տողի ԻՐՄԷ-ն կարգալ ԻՐԱՐՄԷ։

ՄԵԿ ՏԱՐՈՒԱՆ «ԲԱԳԻՆ» ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

ՍԻՐՎԱՐԳ ԳԸԼԸՃԵԱՆ, ԱՔԷՄԲԷՆ՝
Տիկ. Ատրինէ Մալաքեանին (Հոռմ)

ՅՈՎՀ. Կ. ԳԸԼԸՃԵԱՆ, ՊԵՂՐՈՒՔԷՆ՝
Պ. Պետրոս Մելիստոնեանին (Միացեալ Նահանգներ):

Ձեր տպագրական ամեն տեսակ գործերուն համար դիմեցէ՛ք

ՏՊԱՐԱՆ ԱՏԼԱՍ

որ սարճաւորում է արդիական մեքենաներով եւ գոյգ տպաշար-
ներով:

Մասնաւորաբար կը ստանձնէ զիրենքու տպագրութիւն՝ Լի-
րանանի քէ արտասահմանի համար:

Մահաւր եւ անքերի տպագրութիւն
իզնամիտ գործ

Հասցէ՝-

ՏՊԱՐԱՆ ԱՏԼԱՍ
Հեռ. 245402
Նամակատուք՝ 2735
Ռիւ տը Ֆրանս
Պէլրուք - Լիբանան

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈՒԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՅՈՒ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ. —

DIKRAN KOUYOUMDJIAN

B. P. 587, Beyrouth - Liban

digitised by A.R.A.R.@